

ISSN 1561 – 1264

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ**

ВИПУСК 2 (37) 2016

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 2 (37) 2016

ISSN 1561-1264

Key title: Naukove piznannâ. Metodologiâ ta tehnologiâ

Abbreviated key title: Nauk. piznannâ, Metodol. tehnol.

Variant title: Naukove piznannâ: metodologiâ ta tehnologiâ

*Журнал зареєстрований
26 червня 2010 р.
Міністерством юстиції
України № 17195-5965 Р.*

*Журнал виходить 2 рази на
рік і є фаховим з філософії
згідно переліку наукових
видань України.
Затверджено рішенням
МОН України №241 від
09.03.2016.*

*Підписано до друку та
розповсюдження мережею
інтернет рішенням вченої
ради Південноукраїнського
національного
педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського.
Протокол №13 від
27.06.2018 року.*

*Друковані матеріали
виражають позицію
автора, яка не завжди
поділяється редакційною
колегією.*

*Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
“Наукове пізнання:
методологія та
технологія”.
Рукописи не повертаються.*

Редакційна колегія

Борінштейн Євген Русланович, головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Цибра Микола Федорович, заступник головного редактора, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Балашенко Інна Валеріївна, відповідальний секретар, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Балабаєва Зінаїда Василівна, доктор філософських наук, професор кафедри регіональної політики та публічного адміністрування (ОРІДУ НАДУ при Президентові України).

Гансова Емма Августівна, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Добролюбська Юлія Андріївна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна, доктор філософських наук, професор кафедри загально-гуманітарних дисциплін (Міжрегіональний гуманітарний інститут).

Златица Плашійенкова, PhD доктор філософії, філософський факультет (Університет Коменського в Братиславі, Словаччина).

Койчева Тетяна Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, проректор з наукової роботи (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Мисик Ірина Георгіївна, доктор філософських наук, професор, декан факультету української філології (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Михальченко Микола Іванович, доктор філософських наук, професор (член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України).

Петр Ємелка, PhD доктор філософії (Університет Масарика, Брно, Чеська республіка).

Пунченко Олег Петрович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та українознавства (Одеська національна академія зв'язку ім. О. С. Попова).

Романенко Михайло Ілліч, доктор філософських наук, професор, ректор (Дніпропетровський інститут післядипломної освіти).

Халапсіс Олексій Владиславович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології (Національна металургійна академія України).

Чебикін Олексій Якович, академік НАПН України, доктор психологічних наук, ректор (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
"НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ"**

У наукові журнали «Наукове пізнання: методологія та технологія», «Перспективи. Соціально-політичний журнал» приймаються матеріали, що стосуються результатів оригінальних наукових досліджень і розробок з філософії.

Мова – українська, російська, англійська (за вибором).

Кожна стаття супроводжується рецензією доктора наук. Статті авторів, які мають вчений ступінь доктора наук, не рецензуються.

Редакція журналу залишає за собою право скорочення надісланих матеріалів і внесення в них редакційних змін.

Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору авторів. Автори опублікованих статей несуть відповідальність за точність наведених фактів, статистичних даних, власних імен та інших відомостей, а також за зміст матеріалів, що не підлягають відкритій публікації.

Згідно з вимогами МОН України стаття повинна містити актуальність проблеми, аналіз останніх наукових досліджень, мету роботи, виклад основного матеріалу дослідження, висновки та перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку, список використаної літератури.

Тексти статей приймаються по електронній пошті (e-mail: druk.kaffilos@gmail.com) у вигляді вкладеного файлу, виконаного згідно наведених нижче вимог.

Збірники виходять: «Перспективи. Соціально-політичний журнал» - 4 рази на рік, «Наукове пізнання: методологія та технологія» - 2 рази на рік. Термін виходу статті слід уточнювати безпосередньо перед подачею статті до друку.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

- Обсяг статті – від шести сторінок тексту (20 000 знаків), оформленого відповідно до представлених вимог.
- Стаття набирається в редакторі MS Word, формат А4. Поля: верхнє – 20 мм; нижнє – 20 мм; ліве – 20 мм, праве – 20 мм.
- Загальні вимоги до формату тексту: шрифт Times New Roman Cyr, міжрядковий інтервал – одинарний. Вимоги до кожного елемента статті об'єднані в таблицю:

Елемент статті	Технічні вимоги до елемента статті (розмір шрифту, стиль, величина абзацу, вирівнювання, інтервал)
УДК	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по лівому краю
Ініціали та прізвища авторів	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по центру
Місце роботи	12, курсив, без абзацу, вирівнювання по центру
Назва статті	14, напівжирний, заголовний, без абзацу, вирівнювання по центру
Анотація	12, напівжирний, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Ключові слова	12, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки, курсивом
Текст статті	14, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Література, посилання і примітки	12, без абзацу, вирівнювання по ширині сторінки

До статті додаються:

– відсканована рецензія доктора наук та наукового керівника (для аспірантів та пошукачів);

– файл з відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові повністю, науковий ступінь і вчене звання, місце роботи, номери службового та домашнього телефонів, поштова адреса, адреса електронної пошти). Якщо авторів декілька – потрібно вказати, хто з авторів представляє авторський колектив;

– ПІБ автора, назва статті, анотації та ключові слова – трьома мовами (українською, російською, англійською);

– резюме англійською мовою загальним обсягом 4000 знаків.

- **Малюнки і таблиці** набираються шрифтом Times New Roman 9 з одинарним міжрядковим інтервалом. Малюнки, діаграми і таблиці створюються з використанням чорно-білої гами. Використання кольору і заливок не допускається!

- **Формули** слід набирати за допомогою редактора формул Microsoft Equation і нумерувати в круглих дужках (2).

- Стаття повинна містити прізвища авторів, назву статті, анотацію та ключові слова трьома мовами – українською, російською та англійською (розміщуються безпосередньо за назвою статті).

- **Бібліографічні посилання** по тексту проставляються в квадратних дужках: [номер позиції]. Рекомендована кількість літературних джерел не менш 6.

- **При наявності приміток** у кінці статті бібліографія та примітки розміщуються з наскрізною нумерацією у порядку згадування їх у тексті.

Телефон для довідок з 9.00 до 16.00 в робочі дні:

048 – 732-09-52 кафедра філософії та соціології

063-379-29-10 – Атаманюк Зоя Миколаївна

Свої запитання надсилайте за адресою: e-mail: **druk.kaffilos@gmail.com**

З повагою, редакційна колегія наукових журналів

«Наукове пізнання: методологія та технологія», «Перспективи». Соціально-політичний журнал.

Аксьонова Віра Ігорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри профпедагогіки та соціально-гуманітарних наук Львівської академії національного авіаційного університету

УДК [002+004+316.42] (476)

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР – ФЕНОМЕН ПАРАДИГМИ КОМУНІКАТИВНО-ВІРТУАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Глобалізація комунікативного суспільства обумовлює дух патріотизму як складного соціокультурного контексту, що відображує цілісні характеристики інформаційного суспільства, яке перетворює парадигму філософії на засадах тісної взаємодії зв'язків між суспільствами – різновиду етносоціального та планетарного соціуму. Постнеокласичний аналіз принципів, критеріїв, підходів і дискурсів міжкультурної комунікації викликає необхідність систематизації методологічних основ, розроблених вітчизняними і зарубіжними дослідниками.

Ключові слова: парадигми філософії, козакофільство, символ і значення, футурологічні обрії дійсності, цінність інформаційних відносин, природа соціокультурної комунікації, радикальні етносоціальні зміни.

СОЦІОКУЛЬТУРНОЕ ПРОСТРАНСТВО – ФЕНОМЕН ПАРАДИГМЫ КОММУНИКАТИВНО-ВИРТУАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

Глобализация коммуникативного общества обуславливает дух патриотизма как сложного социокультурного контекста, отображающий целостные характеристики информационного общества, которое превращает парадигму философии на основе тесного взаимодействия связей между обществами - разновидностями этносоциальной и планетарного социума. Постнеокласичний аналіз принципів, критеріїв, підходів і дискурсів міжкультурної комунікації викликає необхідність систематизації методологічних основ, розроблених вітчизняними і зарубіжними дослідниками.

Ключевые слова: парадигмы философии, казакофилство, символ и значение, футурологические горизонты действительности, ценность информационных отношений, природа социокультурной коммуникации, радикальные этносоциальные изменения.

SOCIO-CULTURAL SPACE - PHENOMENON OF THE PARADIGM OF COMMUNICATIVE SOCIETY

The phenomenon of global communication society makes an analysis of the spirit of patriotism as a complex social and cultural context that reflects a coherent set of relations: education characterize the Information Society, which transforms the paradigm of philosophy on the basis of communication because of the close interaction and binding ties between societies - Ethno-Social and the kind of global society. Presented postneoklasychnyy analysis, due to the need to systematize theoretical and methodological foundations, principles, criteria, approaches and intercultural communication discourse developed by domestic and foreign researchers.

Key words: paradigm of philosophy of, Cossacophilism, symbol and meaning Futurological horizon reality, the value of information relations, communications patriotic nature, radical ethno-social changes.

Метафізичний вимір міжнаціонального спілкування в Україні є властивістю складної речення в обрядах оновлення соціокультурної комунікації та власної футурологічної самоідентифікації українського поступу, як дії відродження «гетьмансько-козацького типу цивілізації» на рубежі ХХІ ст. Парадигма філософії козакофільства є реальний відбиток ідейних знаків часу: починає «свій біг» з перемоги війська Б. Хмельницького у битві на Жовтих Водах 16 травня 1648 р., що поступово висвітлює свій патріотично-комунікативний контекст, долаючи провіціальну меншовартість у демократизації національної державності.

Становлення шляхетної думки є також специфічним втіленням у козафільстві принципів футурологічного становлення феноменології національного духу (Платон, В. Вернадський, В. Розанов). Еволюційне відтворення Духу соціуму, як «гетьмансько-козацького типу цивілізації», вплинувши на взаємозбагачення європейських цінностей, подолання охлократичних перешкод розвитку держави є збагаченням Духу соціуму у площині української ідеї, тобто надією цивілізованої особистості на її державно-саморегулятивне і клерикальне відтворення, також під впливом реформ в соціокультурному просторі освіти тощо.

У Платона уже, наприклад, з'являється термін «філософія», де в якості основної субстанційної ознаки виставляється прагнення кращих носіїв людської душі до гносеологічного розуміння метафізично-самодостатньої істини, яку шляхетна людина осмислює, – за допомогою розумного улаштування звичайного і надзвичайного сенсів національного буття [9, С. 46]. «Античні мислителі, – на думку О. Лосєва, – завжди намагались об'єднати неперервне становлення з перервними, тобто тимчасовими структурами буття».

Проблема футурологічного відновлення традиції козацького гетьманату в сучасній Україні є виявленням Духу добра як надії козацького розуміння: починає «своє дієство» з перемоги патріотичної дійсності, що поступово висвітлює свій комунікативний контекст у демократизації національної державності (Б. Антоненко-Давидович). Добро виявляє переможний дух соборності і зараз, часто-густо попри негативізму глобалізаційних (нівелюючих) процесів або загостренню на пострадянському просторі національних конфліктів. Становлення європейської політичної нації, що має надію мирно зберегти соборний характер своєї «соціокультурної надії»: вже у близькій перспективі розкриває «соціокультурні зміни на межі тисячоліть». Бо розбудова української держави неможлива без громадянської уваги до особливостей становлення всезагального політичного самовизначення українського народу, як європейської політичної нації (Є. Р. Борінштейн). Але як національна ідея може когось об'єднати, коли в нашому суспільстві немає єдності ні до розуміння її самої, ні до соборного розуміння «конфесійної єдності», бо є принципові політичні розбіжності у позиції патріотів під час переходу на нові конституційні засади, хоча цим вони якісно відрізняють себе від войовничих націоналістів, або націонал – нігілістів. Це надзвичайно складне питання, яке «червоною ниткою» проходить через дослідження філософів української ідеї на рубежі ХХ – ХХІ ст. (О. Шморгун) [12, с. 262-270].

Задля того, щоб суверенний представник етнічного розмаїття, наприклад, караїми чи кримські татари вважали себе гідними патріотичної участі в становленні цивілізованості українського політичного утворення, потрібно вміти вільно репрезентувати духовну силу соборної ідеї; необхідно знайти певний інтегруючий фактор, який зможе і еволюційно, і соборно об'єднати різні етнічні та конфесійні традиції й компоненти в єдину політичну націю. Саме цей метафізичний фактор і мається на увазі, коли є культура мовного знаходження себе у історичних компонентах номінації вищих сенсів, що трансцендентно виокремлюють українську ідею, як надію цивілізованих патріотів. При людській досконалості є вираження у собі та у всьому українському соціумі тієї еволюційно-історичної ходи, щоб виявилась Божа справедливість європейського націєгенезу.

Усвідомлюючи теоретичні й практичні складності проблеми, відтворення на тлі соборного духу нової громадянської спільноти, треба в історіографії дослідити історичні етапи становлення української політичної нації крізь призму соціокомунікативної діяльності мас громадського осмислення козакофільства як оптимізації духу нащадків козацьких героїв та окремих, найбільш видатних представників нескореної України, які, власне, і заклали фундамент її (політичної нації) громадсько-політичної самосвідомості, виразившей магістральную тенденцію человеческого прогресса» (В. К. Кантор) [7, с. 24]. В Україні патріотична або націоналістична еліта вчасно на кризовий цей феномен не звернули увагу: в основі цієї міфологеми було постмодерністське тлумачення тези «Москва – третій Рим». Для аналізу реалій наступної екологічної доби, розгляд характеру історичного духу, показує сенс духовних інтенцій, тепер і тоді, відтворюють самотутність і буття суспільства Імперська ідея

ігнорує мету «постлюдини» – торкнутися «парадоксів переможного духу»: але є ризики перманентного «бунту мас», що є проявом тотального контексту будь-якої революції в обрядах освітнього простору української державності (В. Кізіма). [8, с. 20-30]

Сила національної державності у здійсненні добра конкретного (історичного) народу: спрямована на знищення зла, щоб еволюційно перевести стихію етногенезу в соборність націєгенезу, захищаючись від ворожих намірів чужоземців, навіть гібридно-ситуативних проявів зла, в тому числі деяких дій політиків – сусідів. Добро абсолютно, хоча і зло не можна так просто знищити, лише спрямовуючи всю волю політичної нації на його винищення, – його також можна, навіть за допомоги освіти, релігії, економіки, підтримку «світових гравців» поступово витіснити... Дуже часто, за псевдо-релігійною філософією, воля до самого знищення, обертається на свою протилежність. У цьому полягає внутрішнє протиріччя соціокультурної діяльності, – як боротьба суверенітету за виявлення національної сутності. Метафізичний сенс розумної політики добросусідства можливий лише на підставах дієвої моральності, коли в надії цивілізовані патріоти засуджують гріх пасивності у боротьбі із злом, як гріховним проявом антисуспільної волі. Внутрішня безглуздість зла у соціокультурному контексті визначається тим, що є соборний первень цивілізованого націєгенезу, оскільки метафізика надії узгоджує принципи Вічносущого (добро) з європейськими (загальнолюдськими) цінностями.

Обрану молодими патріотами тему негайної реалізації української ідеї вважають відомі європейські експерти вельми актуальною. «Метафізика козакофільства» діє через узагальнення ідеалів і тих спільнот, що репрезентують опозиційний громадський рух.

Сценарій актуалізації соціокомунікативної надії для реалізації футурологічно-позитивного сенсу нашої мрії в тому, щоб духовна еліта могла з'ясувати у якій мірі міфологічне знання (про козацьке минуле) несе на собі реальний відбиток сучасної метафізики національної ідеї, як часу героїчної екзистенції, – доби відмови і від духу перманентного провокування «бунту мас» і відтворення всього того, що уособлює сукупність особових якостей того чи іншого аспекту націєгенезу. В освітній площині, наприклад, не прижився дух войовничого націоналізму, бо він іноді гальмує творчий початок ідеалів цивілізованого рівня буття. Метафізичне освоєння спадку «батьків нації» (чим радикали будь – якого кольору, заважають процесу визначення європейських етносоціальних правил) виявляє ідеальну сукупність громадської відповідальності тих еліт, що критично сприйняли перманентні гасла бунтуючих особистостей.

Філософема української ідеї не є лише поверхове вдосконалення суспільної життєдіяльності «нащадків великих предків»; цим вільно-невільно припинюється ступінь етносоціального й духовного становлення суверенітету історичної нації (така модель, – за рівнем бездуховної реалізації інтенцій Вічносущого, лише обмежує дух козакофільства) як моменту метафізики надії, і, ледве-ледве, може бути використаною для започаткування у площині історичної пам'яті подальших напрямків дослідження інших аспектів цієї важливої проблеми).

Великий Кобзар, як відомо, історичну необхідність збереження пам'яті про «дух козакофільства» пов'язував з поняттям «великої родини». Так, у «Заповіті», рефлексуючи над цим поняттям, він рішучо відкидає дух вульгарного соціологізму, що відтворює «повзучу» деструкцію в «уламках» гетьманату, – людину-хохла або малороса. На цьому наголошували і інші українські корифеї: потрібно перемогти деструктивні обставини напівколонізованої дійсності, щоб створювати не «розшматування», а щось ідеальне, треба щоб завжди патріотична людина «розміщувала» перед собою взірці для поваги історичного минулого. (Г. Сковорода, М. Гоголь, І. Франко, Т. Шевченко). Метафізика нації – прогнозований засіб, як орієнтир виживання навіть під час посилення негативізмів етносоціальної «деструкції», тобто руйнівних наслідків зовнішньої або внутрішньої політики, що значно зіпсує сучасну атмосферу соціокультурного буття.

Втім, постнекласична метафізика дослідження може охоплювати історико-

політологічну логістику або футурологію реконструкції історії політичної думки, відкинувши в «архів» дух літописної реконструкції романтично-просвітницької ходи. Треба спадщину духовних лідерів нації виявити в аспекті футурології, що визначає процесуальну логіку елітоутворення як «чудесний» контекст філософії історії, яка у цьому разі стає оптимальним засобом розуміння «субстанційної» – трансцендентної глибини проникнення представників духовної еліти в сутність і структуру самого національного буття, що охоплює дух націєтворення в житті й долі видатних осіб, як ідейної глибини нашої мрії. У творчості корифеїв висвітлюється соціокультурна динаміка, так і вплив їх конкретної ролі в історичному процесі.

У першу чергу, Т. Шевченка, М. Гоголя, Л. Українку чи І. Франка, як «батьків нації», завжди турбувала сама методологія власної філософії історії, що має посилювати увагу суспільства до межі часу і простору, зокрема процесу становлення цивілізованості громадян. Дискурс змагання за суверенітет держави є теж історичне тлумачення само-регулятивних особливостей становлення і включає категоріальний аналіз суверенної влади, і патріотичних аспектів політичної нації. Статуси та умови на соціальній її «горизонталі» громадській, за швидкістю зрушення, комплексно зумовлюють захист європейських пріоритетів. Дух метаморфоз політичної надії завдяки онтологічному тлумаченню навколишнього світу української політичної нації висвітлює рівень цивілізованих умов буття – багатозначно впливає на дух втілення Вічно-сущим етно-національних змін, з обґрунтуванням вільного відмовлення від стереотипів малоросіяництва тощо.

До розуміння екзистенціалів Вічносущого екософія, не випадково, залучає постаті російської й української філософії (Т. Шевченко, М. Гоголь чи стратегіми ноосфери), щоб номінувати сучасне козацьке гетьманство за ознаками метафізичного відгалуження штучного розвитку інтелектуальної гри – за створеними постнекласичними правилами, через виявлення так званого громадського суб'єкта, що нівелює дух проімперських нормативів.

Дослідження «малоросійської меншовартості», яке заторкує також положення про трансцендентний вплив носіїв ноосферної діяльності, виявляє цілісність природи патріотичної діяльності як екософського виміру ознак духовної повсякденної атмосфери, на що вперше вказав В.Вернадський, як ініціатор опредметнення екоонтологічної значущості елітних і маргінальних груп впливу, що дає можливість певним чином розуміння сучасної стратегії як «партії влади», так і подолання еволюційно інерції носіїв так званої «малоросійської меншовартості», виявляючи цілісність цивілізованого громадського суспільства і статус буття історичної освіти у контексті екософського поля метафізичного дискурсу тощо [7, с. 30-32].

Категорія метафізики надії у трансцензусі ракурсів «націєтворення» вказує на обсяг громадських норм, що відповідають цивілізаційним ідеалам власної національної освітньої політики, яка являє нажите «рiччю-в-собi», за її соціокультурним усвідомленням, знімає в дихомотії «свій – інший» – номінацію антагоністичної домінанти, визначимо її субстанційність через монадологічне поняття «інтерсуб'єктивність» (Е. Гуссерль): найвитонченіший синтез духовних антитез включає цілісну гармонію епістемології, природи, етносу та соціуму. Так, категоріальний сенс Вічно сущого в індуктивній формі тоді вже конкретизує абстрактну можливість бачити сутність «у будь-якій волосинці (речі) і кровинці, щоб був «гроб» і «перст» ... і є в тій кровинці частинка, яка до життя..., що допомагає лікареві лікувати, це її «дух» і «життєдайність», її піднесення за метафізикою історії як «вставання»..., що залишається в дітях» (В. Розанов). Шляхетна гідність зараз має екософське призначення, таким чином номінується свобода і гідність людини, з її трансцендентним націєгенезом властивостей «над – Я» (у вигляді спільного та відмінного).

Гідність носія цивілізованої державної ідеї навіть альтернативне суспільство зумовлює поважати українську ідею, як сучасну патріотичну цінність щодо універсального осмислення націократичного міфологізму. Патріотичною елітою використовується розуміння станів буття як аксіологічного сенсу духу козакофільства, історично виокремивши підходи Т. Шевченка до мультикультуралізму. Що є важливою прикметою метафізики надії? Головною прикметою є

«надія на ненасилля», бо вибір шляхетної критики корифеїв – висвітлення проблем, – відкинув імітації втілення гуманістики прогнозів, бо половинчате націєтворення та елітоутворення ведуть у тупик, оскільки тільки цивілізоване козакофільство стимулює розповсюдження нормативних ознак європейських етнонаціональних ідеалів по всіх усядах. Там де є патріотична еліта, дуже раптово виявляються, нібито «чудесним» чином, рушійні сили національної справи або футурологічні ознаки подальшої ходи інтенсивної архетипізації духовного розвитку майбутнього у вимірі форм цивілізаційної комунікації, виявивши особливості тез лібералізації та демократизації, як ментального підґрунтя активності «середнього класу».

Виявлення гуманістики інтерпретації національної ідеї інтелігенцією, значно ефективніше формує дух патріотичного самовизначення захисників пам'яті про «козацьку особистість» або її толерантне ставлення до всіх учасників «громадянського руху», до носіїв правдолюбства будь-якого етнічного походження, зокрема з-поміж носіїв свідомої поваги до цивілізованих європейських цінностей.

Суверенітет держави, наприклад, сприятиме втіленню духу соціокомунікативної надії, репрезентує настрої на користь збереження соборного характеру сучасної України. Хода націєтворення знімає суперечливі моменти осмислення екстремізму і сепаратизму, оскільки духовна еліта повинна еволюційно поглиблювати українські ідеали, що йде від духовного тлумачення «вищих сенсів буття», – в контексті історичного Логосу.

Зняття тягаря історичного та політичного навантаження «напівколонізованого малоросійства» (ми їх намагаємося, виходячи з метафізичних сенсів уникати, щоб не було непорозумінь між філософським і політичним значенням суті цивілізованого державно-суверенного становлення, – в процесі метафізичного осмислення деструкції, що гальмує створення сутнісно-комунікативного сценарію здійснення національної ідеї).

Ми аналізуємо «філософію деструкції» на основі творчості (самотворчості) Вічносущого (В. Вернадський). Деструкція завжди викривлювала дух природи, етносу, освіти, примітивізуючи, як «необхідне зло», його героїчну складову, коли Вічно суще підноситься лише як черговий заклик до бунту, а не як загальна підстава пізнання субстанційних ідеалів європейського націєтворення. В такий самий вульгарний спосіб адепти войовничого осмислення майбутнього, в якому поняття «освітній простір» підноситься взагалі у бюрократичний спосіб, що не є виняткова потреба для виживання носіїв шляхетності (лише для деякого здійснення зовнішніх бажань біомаси), що гідна до вищих шаблів європейського цивілізованого державотворення, але поступово «по краплі» позбавляється рабських комплексів на шляхах громадського ненасилля).

«Тут – освітній простір національного буття», як засвідчує хода неперервних ознак метафізики надії, виявляє футурологічну правомірність не стільки у відмові від пошуку стереотипів войовничого націоналізму, скільки від примітивізму вульгарного тлумачення інтенції національної ідеї.

Криза інтелектуальних цінностей, однак, потребує активізації всіх складових громадської динаміки, духовно-сенсового реалізування потенціалу розуміння, бо це викликає постнеокласичне осмислювання сенсу передчасних хворобливих і болісних феноменів, що може призвести до тимчасового краху соціального романтизму. В останні півтора десятиліття є ознаки «перманентної кризи», – дають певні підстави припускати, що освітня інституція з чинника сприяння «рівності можливостей» часто-густо перетворюється на сприяння «соціальної закритості» на полюсах освітньої, а відповідно і соціальної ієрархії.

Відомі західні філософи теж зазначають, що головне значення серед зростаючих проблем, швидко змінюваних сучасних суспільств, мають структурні диференціації – головний стрижень аналізу в економічній та соціологічній теоріях.

Криза нерідко пов'язана з рівнем так званої «західнофобії» та розгортанням гуманістики інформаційно-комунікативного самопізнання молодим фахівцем як духовних монад, так і громадських суперечок, що гальмує практичне втілення нових поки ще

абстрактних підходів до сучасних потреб Духу істини, перекреслюючи вульгарно-соціологічне тлумачення практики реформування освіти.

Перехід від індустріального виробництва до науково-інформаційних технологій є головною передумовою успіху України, але необхідною, умовою її конкурентоспроможності у світі. Досягнення високих освітніх стандартів, є тривалий чинник, на відміну від індустріального суспільства; в інформаційному - все вирішуватиме рівень розвитку особистості, уміння кожної людини працювати за сучасними вимогами. Нарощування інтелектуального потенціалу як окремої людини, так і цілісних держав залежить від стану освіти і науки, саме вони визначають вільні позиції в сучасному світі. На основі футурологічного аналізу з позицій «сім'ї великій, новій» сучасна метафізика економіки намагається осмислювати національну ідею у творчості Т. Шевченка – у етносоціальному ракурсі поняття «гетьмансько-козацького товариства». У цих рядках викладено головний дух футурології, як мотивування принципів наших націонал-патріотичних традицій, що вимагає від світового товариства реальної допомоги для проведення економічної модернізації, попри гібридні війни, та реальні заходи для припинення анексії Криму та Донбасу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Аксьонова В.І. Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства / В.І. Аксьонова// Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Зб. Наук. пр. за ред. проф. Воронкової В.Г. - Запоріжжя: Вид-во ЗДІА. 2011. - Вип.45. - С. 128-141.
2. Аристотель. Політика / Аристотель; пер. с древнегреч.// Сочинская В.4-х т. - М.: Мьісль. 1983. - Т 4. - С. 375-644. - (Философское наследие).
3. Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства/ Євген Руславович Борінштейн. Автореферат ...доктора філософських наук. Спеціальність 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії. - Одеса. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. - 2010. - 34 с.
4. Борінштейн Є.Р. Соціокультурні особливості мовної особистості/ Євген Руславович Борінштейн// Соціальна психологія. - 2004. - №5. - С.63-71.
5. Боринштейн Е.Р. Самореализация личности в трансформирующемся украинском обществе. /Е.Р. Боринштейн//Перспективи. -2005. - № 3. – С 102-107.
6. Вернадський В. И. . Украинский вопрос и русское общество / В.И. Вернадский // Родина. – 1990. - №4 – С. 90-95
7. Кантор В. К. Западничество как проблема «русского пути» /В. К. Кантор // Вопросы философии – 1993. - №4. – С.24-34.
8. Кізіма В. Ідея та принципи постнекласичної освіти/ Володимир Кізіма// Вища освіта України. – 2003. - №2. – С.20-30.
9. Платон. Діалоги / Пер. с. древнегреч. Сост., и авт. вступит. статьи А. Ф. Лосев. Авт. примеч. А.А.Тахо-Годи.-М.: Мысль, 1986.-607с.- (Филос. наследие).
10. Розанов В. От чего не удался памятник Гоголю?/Василий Роза-нов//Сочинения. –М: Советская Россия, 1990.-С. 345-351.
11. Скловський І.З. Клерикальний фактор і його вплив на сутнісно-політичні змагання України/І.З.Скловський, О.І. Скловська//Політичний вісник. Минуле і сучасність. К.: Київський держ. ун-т, 1993. – Част.ІІ – С. 12-15.
12. Шморгун О.О. Етнонаціональний вимір антикризової моделі розвитку та Україна. Ліберальна версія європейського державотворення .Європейський Захід проти Сходу//Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей. Зб. наук. пр. – Львів: Ун-т банків справи НБУ, 2014. – С. 262-279.

Ворников Виктор Иванович – кандидат философских наук, доцент кафедры философии и истории Украины, Одесской национальной академии связи им. А. С. Попова

УДК: 130.2.-316.2

ТРАДИЦИОННЫЕ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КОНВЕНЦИОНАЛЬНОСТИ

В статье показано, что каждая социально-историческая эпоха вносит свои изменения и коррективы в принципиальные положения о конвенции и конвенциональности в обществе. Представлена матрица исследования, включающая социальное пространство (социально обусловленные роли); семиотическое пространство (язык, речь, текст, на основе которых осуществляются принципы конвенции и в которых она осуществляется); символическое пространство (вся мыследеятельность человека в обществе символична, основана на символическом сознании социального взаимодействия). Предлагаемый метод данного исследования состоит в представлении о том, что гипотетическое предположение о сложности осмысления «объективированной» / как объекта внимания, предмета исследования / коммуникационной структуры, которой является Текст – информация – сообщение. Возможность моделирования – создания модели для соответствующего представления и понимания.

Ключевые слова: конвенциональность, феномен, символ, семиотическое пространство, мир как текст.

ТРАДИЦІЙНІ І СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНВЕНЦІОНАЛЬНОСТІ

У статті показано, що кожна соціально-історична епоха вносить свої зміни і корективи до принципів положень про конвенції та конвенціональності в суспільстві. Представлена матриця дослідження, що включає соціальний простір (соціально обумовлені ролі); семіотичний простір (мова, мова, текст, на основі яких здійснюються принципи конвенції і в яких вона здійснюється); символічне простір (вся мислєдеятельность людини в суспільстві символічна, заснована на символічній свідомості соціальної взаємодії). Пропонований метод даного дослідження полягає в уявленні на засаді гіпотетичного припущення про складність осмислення «об'єктивованій» / як об'єкта уваги, предмета дослідження / комунікаційної структури, якою є Текст - інформація - повідомлення. Можливість моделювання - створення моделі для відповідного подання і розуміння.

Ключові слова: конвенціональність, феномен, символ, семіотичний простір, світ як текст.

TRADITIONAL AND MODERN THEORETICAL-METHODOLOGICAL APPROACHES OF RESEARCH CONVENTIONALITIES

The article shows, that every socio-historical epoch introduces its changes and adjustments to the fundamental provisions on convention and convention in society. A matrix of research is presented, which includes social space (socially conditioned roles); semiotic space (language, speech, text, on the basis of which the principles of the convention are implemented and in which it is implemented); symbolic space (the whole thinking activity of a person in society is symbolic, based on the symbolic consciousness of social interaction). The proposed method of this research is to imagine that the hypothetical assumption of the complexity of understanding the "objectified" / as an object of attention, the subject of research / communication structure, which is Text - information - message. The possibility of modeling - creating a model for appropriate representation and understanding.

Key words: conventionality, phenomenon, symbol, semiotic space, the world as a text.

Актуальность исследования. Каждая социально-историческая эпоха вносит свои изменения и коррективы в принципиальные положения о конвенции и конвенциональности в обществе. В таком аспекте становится актуальной проблема выявления и переосмысления смыслового наполнения понятия «конвенциональности», которое многомерно и многозначно.

Актуальность переосмысления функциональных принципов конвенциональности в самоорганизующемся обществе «подтверждается практикой, причем данная проблема представляется не такой однозначной, а ее острота определяет важность социально-философского анализа феномена» [1, с. 34].

Степень разработанности проблемы. Теоретико-методологический анализ феномена социальной конвенциональности содержится в работах Ю. П. Аверина, Ю. А. Агафонова, А. Д. Ковалева, И. Ю. Королева, М. О. Мнацаканяна, М. М. Охотниковой, М. Н. Руткевича, Ж.Т. Тощенко, И. В. Туриной, В. А. Ядова и других. Однако их усилия направлены в большей мере на изучение социальной интеграции как процесса. Особо активно разрабатываются проблемы социального согласия и социального партнерства в контексте становления гражданского общества и социально-политической стабилизации в ситуации транзитивности (М. Г. Алиев, В. И. Бойко, Г. М. Денисовский, О. Б. Ионова, В. В. Козловский, В. И. Митрохин, А. К. Мишин, И. М. Модель, Б. С. Модель, С. В. Рогачев, М. В. Удальцова, В. Г. Федотова, С. А. Эфиоров, В. Н. Якимец и др). В целом, из работ следует, что термин «конвенциональность» непосредственно связан с терминами «конвенциональное взаимодействие», «конвенциональные нормы», «конвенциональные ценности», «конвенциональный этап» и другими, что позволяет в определенной степени описать и представить феномен конвенциональности в обществе.

Недостаточно освещенные аспекты проблемы. Необходимо преодоление традиционной описательности и теоретико-методологической фрагментации в выявлении существенных характеристик конвенциональности.

Цель исследования является рассмотрение традиционных теоретико – методологических подходов к исследованию конвенциональности и раскрытие положений современных подходов. Обозначить и обосновать необходимость анализа и представления о конвенциональности на основании феноменологического аспекта с применением семиотического подхода.

Основное содержание (Методология исследования). При попытке описать и представить феномен конвенциональности в обществе считаем необходимым обратить внимание на методологические основания. В тенденциях социально-философских представлений отчетливо проявляется эпистемологический поворот. При выявлении исторически сложившихся теоретико-методологическим подходов к исследованию социальных объектов, возможно обратить внимание на положения концептуальной теории П. Фейерабенда, где подчеркивается, что в процессе познания происходит беспорядочное размножение конкурирующих между собой теорий, критерий отбора которых лежит не в рациональной, а в социальной и идеологических сферах.

Исходя из концептуальных методологических подходов нашего исследования, что раскрытие оснований конвенциональности как феномена в обществе становится невозможным: без выявления современных принципов взаимоотношений; без опоределения функциональных моделей самооргазниующегося общества, где радикально изменяются формы и способы взаимоотношений, но, прежде всего, раскрытия основ коммуникации, проявленную в общении, с помощью которого производятся конвенции и устанавливается конвенциональность.

Основное содержание (Обсуждение). В социологических теориях выделяются три основных направления понимания социальной реальности: конфликтологическое, консенсусологическое и синтетическое. Конфликтологическое направление представлено в работах К. Маркса, Г. Зиммеля, Р. Дарендорфа, Л. Козера, Ю. Делевского, Ф.М. Бородкина, А.К. Зайцева и других. В конфликтологических концепциях происходят абсолютизация

конфликта, социальная реальность исследуется преимущественно с позиций противоречий, а социальное единство учитывается недостаточно или не учитывается вовсе. Консенсусологическое направление в социологии получило развитие в ряде социологических теорий. В нем можно выделить следующие основные течения: исследование ценностно-функционального согласия (О. Конт, Э. Дюркгейм, Т. Парсонс, М. Ковалевский, П. Сорокин и др.), изучение смыслового согласия (М. Вебер) и психологического согласия (Г. Тард). Консенсусологическая традиция во взглядах на общество восходит к воззрениям О. Конта и Э. Дюркгейма. У О. Конта органическое единство общества гарантируется «всеобщим согласием», а его гарантами служат социальные институты [2]. В своей теории Э. Дюркгейм, отвечая на вопрос о том, почему люди живут в согласии друг с другом, предложил концепцию коллективного сознания [3]. Синтетическое направление в социологии в основном представлено в трудах Н. Смелзера и других.

Обращение к опыту социально-философского феноменологического анализа с включением представлений семиотики проходит в соответствии с теоретико – методологическими основаниями нашего исследования.

Исходными предпосылками явились, в частности, и положения исследования Л. А. Осъмук о существовании противоречий в представлениях о конвенциональном в обществе. Это связано с отсутствием постановки вопроса о теоретических основаниях социальной конвенциональности и с тем, что в социологических, социально-психологических, социально-философских и социолингвистических трудах получили освещение лишь отдельные аспекты данного феномена. Отсутствие постановки вопроса отчасти объясняет, почему понятие «социальная конвенциональность» до сих пор не определено, а используется в качестве устоявшегося выражения в социологических трудах, исследующих проблемы социальной интеграции и социального взаимодействия. Обращено внимание на теоретико – методологические положения исследования Л. А. Осъмук социальной конвенциональности в современности, которые складываются на основании выделения: социального пространства; intersubъективного взаимодействия; социальных конвенций как позитивного социального взаимодействия; взаимодействия национальных и этнических культур как социокультурных пространств; взаимодействия поколений; социокультурного пространства эпохи; виртуального пространства [4, с. 65].

В работе А. С. Ивановой оспорено сближение феноменологической перспективы в социальной науке и экзистенциальной социологии, обоснован тезис о конструктивистской направленности построений социальных феноменологов [5]. Многие феноменологии, - как пишет А. С. Иванова, используют в этой связи понятие «социально организованных актов интерпретации»: смысл социального действия не есть мотив (как достояние актера), но социально организованные конвенции, как способы приписывания субъектам-определенных «побудительных мотивов» [5].

Для преодоления традиционной описательности и теоретико - методологической фрагментации в выявлении существенных характеристик конвенциональности, концепция исследования вызывает необходимость анализа и представления в феноменологическом аспекте с применением семиотического подхода. Таким образом, стало возможным более четко и конкретно обозначить пространство данной исследуемой проблемы, где есть следующее: социальное пространство (социально обусловленные роли); семиотическое пространство (язык, речь, текст, на основе которых осуществляются принципы конвенции и в которых она осуществляется); символическое пространство (вся мыследеятельность человека в обществе символична, основана на символическом сознании социального взаимодействия).

1. Социальное пространство (социально-обусловленные роли).

К данному подходу подчинен (соотнесен) принцип – идея габитуса П. Бурдьё о предопределенности в целом существования людей в обществе как системе обусловленных социальных ролей в очерченном данной эпохой (временем) социальном пространстве. В таком

контексте сделана поправка на мысль П. Бурдые о том, что «при конструировании социального пространства создается символическая матрица практической деятельности, поведения, мышления, эмоциональных оценок и суждений социальных агентов». Качество информации, в таком случае, определяется степенью соответствия «приспособленных» фактов фактам объективной реальности [6]. Субъекты в социальном пространстве позиционируются в соответствии с суммарным объемом и структурой разных видов капитала, должного им. В соответствии с этой схемой П. Бурдые разрабатывает метатеоретическую стратегию описания систем социальной жизни с помощью понятий социального поля, практики, габитуса и капитала. Согласно П. Бурдые, габитус – это не эпифеномен практик, а механизм их порождения, который определяется генетически через двуединый процесс интериоризации / экстериоризации социальных отношений; он – та «клетка», из которой вырастает многообразие практик агента. Габитус есть структурированная система диспозиций – система действия, восприятия, мышления, оценивания и выражения, предрасположенная функционировать как структурирующая структура. Социальные отношения, интериоризируясь в ходе практической деятельности, превращаются в «практические схемы» (схемы производства практик) – инкорпорированные структуры. Последние, в свою очередь, обуславливают экстериоризацию породивших их объективных структур, заключающуюся в воспроизводстве практик агентами [7, с. 70]. Переход от практического освоения к символическому, по мысли П. Бурдые, предполагает некоторое расхождение между социальными условиями производства практик и социальными условиями производства габитуса, при котором спонтанные ответы габитуса оказываются неприспособленными к ситуации, и тогда встает вопрос не столько отношения между сознанием и бессознательным, сколько отношения между практическими схемами, порождающими практики, и представлениями, которые выстраивают о них агенты [7, с. 199].

Своеобразный язык практик у П. Бурдые восходит к восприниманию мира как Текста. Но главное – это то, что когда они воспринимаются через эти социальные категории перцепции, т. е. принципы видения и деления, то различия в практиках и имеющихся благах, а также выражаемые мнения становятся символическими различиями и образуют, по сути, своего рода язык. Различия, ассоциирующиеся с различными позициями, т. е. блага, практики и, особенно, манеры функционируют в любом обществе как основополагающие различия символической системы, как ансамбль фонем языка или совокупность различительных черт и дифференциальных расхождений, являющихся конститутивными для данной мифической системы, т. е. функционируют как знаки различия» [7, с. 23–24]. В целом, возможно выделить основные положения на основании концепции П. Бурдые. Коллективные практики тоже отчасти управляемы и систематизированы общими эксплицитными планами, сознательно даваемыми и получаемыми указаниями, приказами, решениями, выработанными совместно. Но в главном коллективные практики обязаны своей связанностью и единством эффекту габитуса. Именно он составляет для агентов, находящихся в сходных социальных условиях, одновременно и принцип, производящий спонтанные, классифицирующие и классифицируемые практики, и принцип классификации практик других агентов. Переход к символическому – от невозможности практического освоения и изучения отношений, а только через определенные проявленные смыслы действия – по исходному прошлому их, а значит – через символы – одна из главных позиций не только П. Бурдые, но и постмодерна.

2. Семиотическое пространство (язык, речь, текст, на основе которых осуществляются принципы конвенции и в которых она осуществляется).

Особое внимание обращено на положения постмодернизма, исходя из того, что все современные социокультурные явления, которые называют постмодернизмом, выступают сигналами того, что наступает эпоха нового универсального стиля и, возможно, еще не до конца осознанного. Складывается новая социальная и культурная ситуация, которая порождает новую социокультурную реальность, новые правила общения. То, что конвенционально, является в определенном смысле произвольным, однако то, что произвольно, не обязательно конвенционально. Конвенции, которая служила бы знаком искренности, быть не может. В

постмодернізмі філософствование должно открывать новые перспективы креативной активности, но принятие такого рода мировоззрения без осознания, приводит человека и в тупик абсолютной духовной пустоты, к полной девальвации этических ценностей и, как следствие этого, к пассивности и конформизму [8, с. 33].

На основании представлений о «конвенциональности» - в степени согласованных взаимоотношений в обществе, возможно определить семиотический ряд данного понятия в трех «феноменологических измерениях»: текст, символ, знак как социально-философского представления об основе формирования общественном согласии и конвенции в рамках специфики постмодернизма. Обратит внимание возможно на герменевтику, которая для Р. Рорти представляет коммуникативное действие, в результате которого может быть достигнуто конвенциональное соглашение. При этом он подчеркивает, что такое соглашение достигается в результате общих целей, а не исходных позиций и общих базовых критериев. И именно ризома и конвенциональность, согласно Р. Рорти, выступают наиболее аутентичными структурными формами для описания такого рода моделей возможных взаимодействий [9].

Из опыта постмодернистской рефлексии существенно выделяется позиция, что символическое знание формируется посредством литературных символических текстов, но, прежде всего, символическое знание проистекает из сознательных процессов, представляемых как совокупность текстов, требующих способов его проявления – нарративности. В постмодерне, нарратив (с франц. – именно как рассказ, повествование) – и есть понятие, фиксирующее процессуальность самоосуществления как способ бытия текста. Из положений выделяется, что нарратив не онтологическая сущность, а обозначение набора инструкций и норм, позволяющих интегрировать тот или иной индивидуальный случай в некий обобщенный и культурно установленный канон. Нарративы действуют как чрезвычайно изменчивые формы посредничества между личностными и обобщенными текстами, одновременно являются текстами как моделями мира и моделями собственного «я».

Таким образом, представление о самоорганизации обществе и культуры в целом как единства размытых, децентрированных структур основано на положении, что сознание – это также совокупность текстов и имеется возможность множественной интерпретации каждого текста. При этом, понятия «личность», «я» не особо нужны, ведь личность – это «текст», ее понимание подобно пониманию текста. В постмодернистской картине мира как текста, конструктивистской с точки зрения теории познания, знак, в том числе словесный, то есть понятие и текст как система знаков «лишается референциальной функции», функции отражения действительности – и это принципиально невозможным. В остатке – только другие знаки и другие тексты, па одлинным содержанием любого дискурса являются только другие дискурсы, понятие состоит из понятий, знак — из знаков, текст из текстов, никакой связи с реальностью они не имеют. Согласно мысли Ж. Деррида, весь мир, в том числе мы сами, наше представление о себе, являемся лишь текстом, сложными семиотическими системами: «Вне текста не существует ничего», а значит культура, история, личность — все имеет текстуальную природу [10, с. 318].

Преобразование традиционных представлений о взаимоотношениях в самоорганизующемся обществе на основании постмодернистского понимания конвенциональности как символического Текста [11, с. 32] обосновывает то, что предложенная нами методология исследования основывается на опыте постмодернистской рефлексии на новые явления и представлениях о том, что самоорганизующийся хаос в обществе выступает как Текст, конвенциональная структура постмодернистского текста обуславливает структуру самоорганизации общества, креативная самоорганизация постмодернистского обустройства общества происходит в пространстве коммуникационного текста [11, с. 33]. Переход к символическому коммуникационному самоорганизующемуся пространству требует новых представлений о конвенциональности как тексте, что дает понимание определенных проявленных практических смыслов взаимоотношений через семиотическое пространство отношений символов и знаков. Конвенциональное переустройство вызывает необходимость

выявления новых принципов коммуникативных взаимоотношений в обществе и в особенности понимания самоорганизационных принципов современного общества [11, с. 39].

Непосредственно с текстом, естественно, связана коммуникация и возможно выделить представления конвенциональных основаниях коммуникации как текста. В своей теории Ю. Хабермас развивает идею Апеля об универсальной прагматической конструкции языка, которая в концепции Ю. Хабермаса тематизируется как «универсальная прагматика языка». Условия взаимопонимания заложены в структуре речи: субъект переводит языковые конструкции в адекватную для понимания форму, причем делает это не произвольно, а согласно коммуникативным нормам языка. Субъект переводит речевые конструкции неосознанно, по сути дела любая коммуникация есть своеобразный «перевод» языковых высказываний, способствующий достижению взаимопонимания [12]. Таким образом, коммуникация представляет собой универсальную форму социальности, которая изменяется в историческом контексте. В качестве единой модели социальности коммуникация имеет нормативный и эмпирический аспекты.

Конвенциональная основа коммуникации как текста или речи, как отмечает С. Дацюк, состоит в обеспечении коммуникации между различными сегментами коммуникационной среды, чтобы в результате получить на основе консенсуса как результата — конвенцию, то есть такой содержательный договор внутри определённого сегмента или даже целого общества, который будет позволять, с одной стороны, воплощать в жизнь совершенно практические задачи (реализовывать какой-либо проект), с другой стороны, произвести некоторую структуру коммуникационной среды, которая будет позволять воспроизводить конвенциональный коммуникационный процесс в дальнейшем и противостоять манипуляционным коммуникационным стратегиям [13].

Развивая идею «семиотической паутины» – паттерна знаков, в которой находятся, живут и взаимодействуют субъекты, проистекают все формы коммуникации – общения, диалога. Дж. Дили особо выделяет методологическую основу представления и понимания о формах и способах отношений в социуме. Трансцендентальные отношения не являются отношениями строгими и определенными, а есть лишь сравнительными требованиями действия и понимания... Отношения в должном и точном значении есть тем, что стало наследственным во взаимодействиях или в фактическом понимании. Однако не как результаты, а как паттерны, соответственно к которым результаты нарождаются и причины действуют [14, с. 91]. Далеко не все отношения в онтологическом смысле проходят сквозь активный опыт, однако все отношения в онтологическом смысле индифферентны к порядку физического существования, но, выхваченные один раз из актуального опыта, они также охватывают объективную жизнь, относительно независимую от физического бытия [14 с. 97].

Исходя из представления о семиотических аспектах социальной реальности А. В. Чантурии, где культура выступает как «макрокод» общества, который интегрирует все функционирующие в нём системы конвенций» выделяем, что «именно культура как программа деятельности общества, как закреплённые в знаковой форме достижения множества поколений, обеспечивает не только процесс трансляции общечеловеческого опыта, но и возможность функционирования социальной системы» [15].

В целом, исходя из методологических аспектов нашего исследования, выделяем положения, что социальная реальность в семиотической парадигме связан с представлением о том, что взаимодействие людей в обществе определяется не внешней системой отношений, а гибкой системой интериоризированных кодов, каждый из которых соответствует определенным общественным явлениям. В свою очередь, каждое из этих явлений в системе общественных отношений порождает прецедентные тексты, реализованы образцы, влияющие на характер связи между обозначаемым и означающим в многочисленных социальных коммуникативных системах. «Семиотическая модель социальной реальности предстаёт как совокупность коммуникативных социальных феноменов и кодов, которые выступают в качестве систем конвенций, формирующихся в обществе» [15].

3. Символическое пространство (вся мыследеятельность человека в обществе символична, основана на символическом сознании социального взаимодействия).

Символическая метаболизация опыта, по С. Лангер, проявляется в таких феноменах, как вербальные акты, коммуникативные феномены, искусство, ритуалы, традиции, акустические феномены природы. Символы-знаки являются инструментами ментально-рационального духа индивида, которые и предопределяют его деятельность – активность в социуме-экзистенции. Это проявляется, по С. Лангер, в том, что чувства редко выражаются в языке, но они практически доступны, так как символические континуумы лимитизируются границами дискурслогического знаковсимволизма. Чувства имеют свою полиструктурность, дискурсивность, тектонизацию в проекциях произведений, творчества, культуры, они органичны-витальны, трансинформационны, целостны, в зависимости от социальных обстоятельств [16, с. 107].

Таким образом, переходя к внутренней структуре формирования символа – знака, выделяем положения Дж. Брунера и К. Юнга. «Категоризация часто оказывается скрытым бессознательным процессом», а поэтому, по Дж.Брунеру, «мы не осознаем перехода от отсутствия идентификации объекта к наличию ее «и решающим признаком всякого восприятия является тем не менее отнесение объекта в той или иной форме к известной категории» [17, с. 16]. В положении о кодирующих системах, Дж. Брунер определяет кодирующую систему как «неразрывное множество связанных друг с другом отвлеченных категорий». Таким способом человек группирует и связывает информацию об окружающем его мире», а эта «система непрерывно подвергается изменению и реорганизации» [17, с. 217]. В целом, представления Дж. Брунера исходят из того, что «социально-конструктивистский» подход определяет сознание человека как своего рода личностное самополагание, организованное по законам художественного текста. Согласно Дж. Брунеру, возможно выделить такие модусы сознания как нарративный модус самоосмысления отражает жизненный контекст и уникальный индивидуальный опыт и парадигматический, или логико-научный, модус, который является общечеловеческим – это форма нарратива, выработанная в ходе культурного развития человечества и приспособленная к межличностному общению [17].

Особо выделяем положение К. Юнга, что специфическое содержание проявляется лишь в индивидуальной жизни, где личный опыт попадает именно в эти формы, что очень близко к методологическим установкам постмодерна с требованиями деконструкции такого символического «текста» [18].

Следовательно, каждый личный опыт, имеющий в основе образы, символы, архетипы формируется, проистекает и передается посредством различных текстов, составляя их структуру – и до специальных - литературных символических текстов включительно. Как подчеркивает Р. Барт, текст всецело символичен и это - произведение, понятое, воспринятое и принятое во всей полноте своей символической природы, и это и есть текст [19].

В феноменологии сложность исследования и рассмотрения феномена конвенциональности связана с основными положениями о том, что каждый феномен, а, тем более, социальный феномен достаточно сложен, а процесс его функционирования – еще более. В феноменологии реальное сознание индивида выступает как фактическая и эмпирическая «данность». В качестве особого предмета феноменологического анализа выступает «конструируемое» сознание, созданное «искусственным образом на основе данного». Такое специфическое сознание, исходя из позиции Э.Гуссерля, является не реальным, а теоретическим, идеальным, «искусственным» образованием, особой «теоретической моделью» сознания [20].

В теории Д. Редьяра используется термин «паттерн», который становится все более значимым для современных исследований. Термин «паттерн» (с англ. – рисунок, узор, структура, система, образец, модель) в настоящее время стал активно использоваться в синергетике, направляющей свое внимание на выявление общих образцов, или паттернов, самоорганизующихся систем. Холистический подход в концепции Д.Редьяра является идейной

основой введения понятия паттерн. Паттерн – это своеобразный синхронический срез символического проявления системы – определенного феномена. Однако, этот срез никак нельзя мыслить как некую секущую плоскость. Расположение символов паттерна возникает уже как результат последующей абстракции. Отсюда его структурные свойства, с одной стороны, отражают структурные свойства целого, с другой стороны, существенно деформированы структурными свойствами самого субъекта. Исходя из положений теории Д. Редьяра, для человека открыт определенный ряд значений, служащих для оформления его актуального опыта. Этот ряд значений обусловлен и коллективными факторами, управляемыми образами коллективного и бессознательного расы и культуры. В этой связи, характерно замечание Д. Редьяра, что человек «может даже не осознавать, что придает событию определенное значение, но его организм или его «эго» реагирует на событие в соответствии с прошлым социальным и личным обусловливанием» [21, с.13].

В контексте методологии нашего исследования, Паттерн как символическое проявления феноменов – это семиотическое пространство, обусловленное коммуникацией, языком, речью – общением, отражающее и положения деятельностной концепции. Этим самым возможно приблизится к представлению о социальном пространстве через выделение проблем структуры языка, структуры фактов и связей между фактами, заявленной у Л. Витгенштейна. Отказавшись от идеи совершенного логического языка, Л. Витгенштейна выдвигает новую лингвистическую модель - языков-игр, которые лежат в основе многообразной речевой деятельности людей. По мнению Л.Витгенштейна, язык подобен игре, поскольку он представляет собой комплекс правил и любое употребление слова или выражения является ходом в такой игре. Исходя из своей концепции, Л.Витгенштейн воспринимает сами символы и их комбинации как объекты реального мира, а сами правила игры с символами, он понимает как правила действия с предметом физического пространства. Феноменологический метод Л.Витгенштейна особенно ярко подчеркивает возможность соединения максимальной непосредственности изучаемого объекта с его наглядностью [22].

Выводы. На основании вышеизложенного, стало возможным сделать определенные обобщения и заключения.

Особенностью новой социокультурной действительности является в первую очередь то, что радикальное реформирование общества активно формирует новую социальную реальность, которая характеризуется и новыми отношениями между людьми в целом, новыми условиями развития всех форм общественных отношений, особенной системой ценностей, норм и правил, культурных потребностей и средств их удовлетворения, и одно из главных, что мир начинает восприниматься, в большей степени как Текст со своим структурно – образно – символическим смыслом.

Конвенции, производящие конвенциональность, непосредственно связаны с речью, а то, что конвенционально, является в определенном смысле произвольным, однако то, что произвольно, не обязательно конвенционально. Так, пост-конвенциональный уровень называют еще «принципиальным», когда происходит разделение – отчуждение личности и общества как двух противоречивых вещей, с проявлением того, что собственное мнение и собственная природа человека становится важнее того, что предписывает общество. При этом характерно, что пост-конвенциональный уровень, особенно в его высших проявлениях, иногда отождествляется с пред-конвенциональным эгоизмом.

Общественный и личный опыт на основе образов, символов, архетипов передается посредством различных текстов, составляя их структуру – и до специальных - литературных текстов включительно.

В современности конвенциональная коммуникационная стратегия как Текст выступает способом самоорганизации общества. Конвенциональная коммуникация осуществляется в рамках неидеологических социальных проектов - текстов. Заключаемая и постоянно перезаключаемая конвенция является подвижным текстом в социальных проектах.

Из нашей концепции и теоретико-методологического подхода исследования

определяем:

- Конвенциональность - моделируемая структура – ситуация, включающая два этапа: поиски согласия; заключение конвенции.

- Конвенциональность - моделируемая структура, которая включает: формирование конвенционального Текста – коммуникации; формирование конвенционального социального пространства; формирование конвенциональной знаково–символической коммуникации.

- Конвенциональность - моделируемая структура, которая включает элементы самоорганизации: конвенциональный Текст; конвенциональную знаково–символическую коммуникацию.

Перспективы дальнейших исследований. В качестве перспективы дальнейших исследований обозначаем необходимость продолжения разработки концептуального подхода исследования конвенциональности на основании позиции о ее коммуникационной структуре – «Текст – информация – сообщение» - с возможностью моделирования – создания модели для соответствующего представления и понимания.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ворников В. И. Феномен конвенции в социальном пространстве / В. И. Ворников // Перспективы. Соціально-політичний журнал. – Одеса, 2011. – Вип. 4(50). – С. 21 – 28.

2. Ковтунова Диана Валерьевна. Особенности социального субъекта в контексте теории самоорганизации общественных систем / Диана Валерьевна Ковтунова: Дис. ... канд. филос. наук: специальность - 09.00.11 - Социально-философская и общесоциологическая теория. – Таганрог, 2013. – 164 с.

3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм. - М.: Наука, 1990. - 575 с.

4. Осьмук Л. А. Теоретические основания социальной конвенциональности / Людмила Алексеевна Осьмук: Дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.01. - Барнаул, 2004. - 262 с.

5. Иванова А. С. Методология социального познания: феноменологический подход / Анна Сергеевна Иванова: Дис. ... канд. филос. наук : специальность - социальная философия - 09.00.11. - Москва, 2010. – 180 с.

6. Bourdieu P. Raison pratiques. Sur la théorie de l'action / P. Bourdieu. — Paris: Ed. de Seuil, 1994.

7. Бурдьё П. Практический смысл / П. Бурдьё. - СПб.: Алетейя, 2001. — 562 с.

8. Ворников В. И. Самоорганизующееся общество как конвенциональный текст: опыт постмодернистской рефлексии // Современные инновации. - 2017. - № 08 (22). – С. 32 - 40.

9. Рорти Р. Философия и зеркало природы / Р. Рорти. – Новосибирск: Издательство Новосибирского университета, 1997. – С. 170.

10. Деррида Ж. О грамматологии / Ж. Деррида. - М.: Ad Marginem, 2000. - С. 318.

11. Ворников В. И. Самоорганизующееся общество как конвенциональный текст: опыт постмодернистской рефлексии // Современные инновации. - 2017. - № 08 (22). – С. 32 - 40.

12. Хабермас Ю. Производительная сила коммуникации / Ю. Хабермас. Демократия. Разум. Нравственность. - М., Academia, 1995. - 245 с.

13. Дацюк С. Коммуникационные стратеги / Сергей Дацюк // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 09.08.2006. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/2751>

14. Ділі Дж. Основи семіотики / Дж. Ділі: [Пер. з англ. та наук. ред. Анатолій Карась]. – Львів: Арсенал, 2000. – 232 с.

15. Чантурія А. В. Семіотичні аспекти дослідження соціальної реальності / Анжеліка Володимирівна Чантурія: Авт. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філ. наук / Спеціал. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Київ, 2006. - 36 с.

16. Лангер С. Философия в новом ключе. Исследование символики разума, ритуала и искусства / С. Лангер. – М.: Республика, 2000. – 287 с.
17. Брунер Дж. Психология познания: за пределами непосредственной информации / Дж. Брунер. – М., 1997. – 416 с.
18. Юнг К.Г. Об архетипах коллективного бессознательного / К.Г. Юнг // Вопросы философии. - 1988. - № 1. - С. 133-152.
19. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с. – С. 417).
20. Гуссерль Э. Феноменология / Э. Гуссерль. – М.: Логос, 1991.
21. Redjar D. Person centered Astrology / D. Redjar. – N. Y., 1996.
22. Витгенштейн Л. Логико-Философский трактат / Л. Витгенштейн. - М., 1958.

Гальченко Максим Сергійович – кандидат філософських наук, директор, Інститут обдарованої дитини НАПН України (Україна, Київ)

УДК: 371.3;37.01;37.02;37.

МИСЛЕННЯ І ПІЗНАННЯ В СТРУКТУРІ КОГНІТИВНОГО ПРОЦЕСУ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

В статті досліджується проблема «когнітивності» в системі сучасної природничонаукової та гуманітарної науки. Актуальність даної проблеми обумовлена «комп'ютерною революцією», яка радикально удосконалила технологію виробництва знань, інформації та моделей мислення. Теорія когнітивістики є результатом міждисциплінарного напрямку, що об'єднує теорію пізнання, когнітивну психологію, нейрофізіологію, когнітивну лінгвістику й теорію штучного інтелекту. В інтелектуальному житті і діяльності мислення одне з головних місць належить когнітивним процесам. Мислення як функція інтелекту знаходить своє пояснення в концепції апріорного досвіду.

Ключові слова: когнітивістика, мислення, інтелект, пізнання, наукове знання, інтуїція, теорія, психологія.

МЫШЛЕНИЕ И ПОЗНАНИЕ В СТРУКТУРЕ КОГНИТИВНОГО ПРОЦЕССА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В статье исследуется проблема «когнитивности» в системе современной естественнонаучной и гуманитарной науки. Актуальность данной проблемы обусловлена «компьютерной революцией», которая радикально усовершенствовала технологию производства знаний, информации и моделей мышления. Теория когнитивистики является результатом междисциплинарного направления, объединяющего теорию познания, когнитивную психологию, нейрофизиологию, когнитивную лингвистику и теорию искусственного интеллекта. В интеллектуальной жизни и деятельности мышления одно из главных мест принадлежит когнитивным процессам. Мышление как функция интеллекта находит свое объяснение в концепции априорного опыта.

Ключевые слова: когнитивистика, мышление, интеллект, познание, научное знание, интуиция, теория, психология.

THINKING AND COGNITION IN THE STRUCTURE OF THE COGNITIVE PROCESS: METHODOLOGICAL ANALYSIS

The authors investigate the problem of cognition in the system of modern natural science and humanities. The theory of cognitive science is the result of an interdisciplinary trend combining the theory of cognition, cognitive psychology, neurophysiology, cognitive linguistics, and the theory of artificial intelligence, which is gaining increasing attention of scientists of various specialties. One of

the main places belongs to cognitive processes both in the intellectual life and activity of thinking. Thus, thinking as a function of intelligence can be explained in the concept of apriori experience.

Key words: *cognitive science, thinking, intelligence, cognition, scientific knowledge, intuition, theory, cognitive psychology, mental space.*

Постановка проблеми. Сьогодні теорія мислення перебуває в системі міждисциплінарного аналізу, в ній домінують тенденції взаємодії філософії з когнітивними науками, включаючи концепції гуманітарної, природничонаукової та комп'ютерно-інформаційної (теорії штучного інтелекту) орієнтації. У міждисциплінарному синтезі філософська аргументація взаємодіє зі спеціально-науковою, необхідність когнітивно-гносеологічного аналізу мислення зростає. Досвід постановки проблеми мислення в сучасній філософії свідчить про його інтегральний характер, що проявляється в організації та функціонуванні мислення як когнітивної діяльності суб'єкта. Тому постає необхідність вивчити сутність проблеми «когнітивності».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний філософський дискурс приділяє значну увагу дослідженню проблеми когнітивності, актуальність якої обумовлена розвитком сучасних інформаційних технологій. Аналіз когнітивності в освітніх інформаційних системах проведений в роботах Р. Болбакова, В. Раєва, В. Нечаєва, Ф. Крейка, О.Князевої, П. Цветкова, М. Зав'ялової, І. Соловйова, Дж. Лакоффа, Ю. Шилкова та інших дослідників.

Невирішені раніше частини поставленої проблеми. Враховуючи значний внесок в дослідження проблеми «когнітивності», разом з тим потребує додаткового аналізу її зв'язок з психікою людини, з її інтелектом та мисленням як процесами пізнання і діяльності.

Мета статті полягає у виявленні основних аспектів змісту поняття «когнітивності» та його взаємозв'язку з процесами мислення та пізнання.

Виклад основного матеріалу. Складність сучасного мислення сприяє розгортанню когнітивної діалогіки між визначеним і невизначеним, окремим і цілісним, логікою і металогікою. Регулюючу роль у пізнавальному процесі відіграють філософсько-методологічні установки, що лідирують у той чи інший період розвитку науки. Така епістемологічна методологія дозволяє вважати, що «когнітивне мистецтво сьогодні – це мистецтво думати глобально, щоб успішно вирішувати локальні проблеми» [6, с. 19].

У сучасній науці процес пізнання на основі формальних підходів поєднує математичні методи та інформаційні технології. У теорії інформаційних процесів і систем термін «когнітивність» використовується в широкому сенсі, зокрема, як «акт пізнання», позначаючи міру приросту знань. Точне та швидке сприйняття, осягнення й засвоєння інформації в усіх сферах життя людини багато в чому залежить від форми її подання. Це визначає необхідність всебічного аналізу когнітивності як процесу і способу пізнання [1]. Термін «когнітивний» (латин. *cognitio* – пізнання, вивчення, усвідомлення) використовується в декількох, значно відмінних один від одного, контекстах. Когнітивність у «вузькому» сенсі є здатністю до розумового сприйняття й переробки зовнішньої інформації. У широкому сенсі – це акт пізнання [7]. У психології поняття «когнітивний» посиляється на вивчення й розуміння психічних станів (переконань, бажань і намірів) у термінах обробки інформації. Особливо часто цей термін вживається у тих сферах, де розглядаються такі поняття, як «знання», «уміння» або «навчання». У контексті пізнання термін «когнітивність» може бути інтерпретований у культурно-соціальному сенсі для позначення появи та «становлення» знання й концепцій, що виражають себе у мисленнєвій діяльності.

Міждисциплінарним науковим напрямом, що об'єднує теорію пізнання, когнітивну психологію, нейрофізіологію, когнітивну лінгвістику й теорію штучного інтелекту, постає когнітивістика. У ній для розробки точних теорій роботи людського мозку спільно використовуються комп'ютерні моделі, узяті з теорії «штучного інтелекту», й експериментальні методи, запозичені з психології та фізіології вищої нервової діяльності. Когнітивістику зробили можливою нові методи сканування мозку. Томографія та інші методи

вперше дали можливість отримати прямі, а не опосередковані дані про його роботу. Вчені вважають, що прогрес у когнітивістиці дозволить розгадати «загадку розуму», тобто описати й пояснити процеси в мозку людини, які відповідають за вищу нервову діяльність. Завдяки цьому можна буде створити системи так званого «сильного» штучного інтелекту, який володітиме здібностями до самостійного навчання, творчості й вільного спілкування з людиною [7].

Дотичною до когнітивістики є когнітивна психологія, що вивчає когнітивні, тобто пізнавальні, процеси людської свідомості. Дослідження в цій сфері пов'язані з проблемами пам'яті, уваги, почуттів, надання інформації, логічного мислення, уяви, здатності до прийняття рішень. Когнітивний процес підпорядковується епістемологічному принципу, багато положень когнітивної психології взято за основу сучасної психолінгвістики, що виникла під впливом інформаційного підходу. Когнітивна психологія ґрунтується «на аналогії між перетворенням інформації в комп'ютерній системі та здійсненням пізнавальних процесів у людини» [1, с. 17]. Зокрема, було виокремлено численні структурні складові (блоки) пізнавальних і виконавчих процесів, насамперед пам'яті [10]. Найбільшого поширення набув «обчислювальний варіант», де психіка представляється у вигляді пристрою з фіксованою здатністю до перетворення сигналів. Тут головну роль відводять внутрішнім когнітивним схемам й активності організму в процесі пізнання. Наприклад, комп'ютер отримує інформацію, здійснює маніпуляції з символами, зберігає в пам'яті елементи інформації, вилучає їх з пам'яті тощо. Це спонукає припустити, що пізнавальні процеси реальні, «що їх можна досліджувати й навіть, можливо, зрозуміти» [8, с. 38], – вважає У. Нейсер. У цьому випадку когнітивна система людини має «пристрої» введення, зберігання, виведення інформації з врахуванням її пропускну здатності.

Сучасна когнітивна психологія складається з багатьох розділів: сприйняття, увага, пам'ять, уява, психологія розвитку, мислення, у цілому природний і частково штучний інтелект. Моделі пізнавальних процесів дають можливість по-новому поглянути на сутність психічного життя людини. «Когнітивна, або пізнавальна, активність – це активність, пов'язана з придбанням, організацією та використанням знань» [8, с. 39]. З розширенням предметної сфери досліджень когнітивної психології виявилася обмеженість інформаційного підходу, особливо при аналізі мовної діяльності, мислення, довготривалої пам'яті й структури інтелекту. Це зумовлено складністю моделей і труднощами під час оцінювання цієї складності. Тому когнітивісти почали звертатися до генетичної психології (Ж. Піаже), культурно-історичної психології (Л. Виготський та ін.) [1, с. 18].

Когнітивна психологія має в своїй основі ряд аксіоматичних передумов: уявлення про поетапну переробку інформації, тобто про те, що стимули зовнішнього світу проходять всередині психіки через ряд послідовних перетворень. Варіантом когнітивної психології, який завойовує все більшу популярність в останні роки, є теорія «рівнів переробки інформації» [4, с. 15]. Сьогодні когнітивна психологія перебуває в стадії становлення, але вже стала одним із найвпливовіших напрямків психологічної думки.

На вивчення типів психічних процесів, які називаються «когнітивними» (власне когнітивні процеси), серйозно впливають дослідження, які успішно використовували парадигму «когнітивності» в минулому. Наприклад, емоції традиційно не відносять до когнітивних процесів, але їх дослідження вивчають їх когнітивну складову. Виокремлюють також «метакогнітивність» як особистісні здібності до «усвідомлення» стратегій і методів когнітивності. В емпіричних дослідженнях когнітивності використовують наукову методологію та кількісний метод, іноді включають також побудову моделей певного окремого типу поведінки. Хоча практично ніхто не заперечує, що природою когнітивних процесів керує мозок, теорія когнітивності далеко не завжди розглядає ці процеси в їх зв'язку з мозковою діяльністю або будь-якими іншими біологічними проявами [2].

Теорія когнітивності часто описує поведінку індивіда в термінах «інформаційного потоку» або «функціонування». Теоретичну школу, що вивчає мислення з позиції когнітивності, зазвичай називають «школою когнітивізму» (англ. *cognitivism*). Успіх

когнітивного підходу можна пояснити насамперед його домінуванням як фундаментального в сучасній психології. Але поряд з нею у наш час широко застосовують методи *когнітивної онтології*. У теорії систем термін «когнітивна онтологія» може використовуватися як база знань, що формується із семантичних ознак і залежностей. У реальних емпіричних уявленнях когнітивна онтологія є базою знань в експертних системах і системах створення штучного інтелекту (розроблення нейронних мереж, які мають місце в медицині, освіті тощо). Когнітивна онтологія відображається в когнітивній семантиці як технологія створення семантичних залежностей і зв'язків, що описують процес або метод.

Важливе місце в теорії когнітивності займає «когнітивний стиль». Цей термін використовують у когнітивістиці для позначення стійких характеристик того, як різні люди думають, сприймають і запам'ятовують інформацію або кращий для них спосіб вирішення проблем. Когнітивний стиль зазвичай відрізняють від когнітивної здатності або рівня, що вимірюється «тестами інтелекту». В літературі розглядаються десятки когнітивних стилів, при цьому більшість з них корелюють один з одним, і відмінність у термінології обумовлена підходами різних авторів. Вони використовують переважно «дихотомічний аналіз» і «опозиційні змінні» [10, с. 586-590]. Але по суті в цих дослідженнях використовують «інформаційні одиниці».

Однією з основних парадигм «когнітології» є реалізація та дослідження відносин категорій «інформація», «інформаційні ресурси», «знання» [9]. За основу конкретності-абстрактності в когнітології взято диференціацію та інтеграцію понять. Для «конкретних» індивідуумів типові схильність до «чорно-білого» мислення, залежність від статусу й авторитету, нетерпимість до невизначеності, стереотипність рішень, ситуативний характер поведінки, менша здатність мислити в термінах гіпотетичних ситуацій тощо. Відповідно, для «абстрактних» індивідуумів характерна незалежність від безпосередніх властивостей ситуації, орієнтація на внутрішній досвід у поясненні фізичного й соціального світу, схильність до ризику, незалежність, гнучкість, креативність і тощо [3]. Індивідуальні відмінності, зафіксовані в когнітивному стилі, ґрунтуються на особливостях зберігання в пам'яті матеріалу, що запам'ятовується. Розвиток і застосування когнітивних методів і алгоритмів дає новий підхід до пізнання та формування інтелектуальних та інформаційних ресурсів. Моделювання й розвиток когнітивних методів дає можливість формалізувати методи роботи з когнітивними процесами в освітніх системах.

У теорії когнітивних моделей головне місце належить ментальним просторам і власне когнітивним моделям, які структурують ці простори. Ментальний простір є середовищем концептуалізації й мислення. Тим самим будь-якій окремій справі, що знаходиться в стадії становлення, у нашій концептуалізації відповідає ментальний простір. До ментальних просторів відносять, наприклад, такі сутності: безпосередньо дана нам реальність – так, як ми її розуміємо; вигадані ситуації, ситуації, зображені на картинах, представлені у фільмах тощо; минуле або майбутнє ситуацій – так, як ми їх розуміємо; гіпотетичні ситуації; сфера абстрактних категорій, наприклад, загальні поняття такі, як економіка, політика, фізика), математичні концепти та ін. [5, с. 170].

У теорії когнітивних моделей ментальні простори замінюють «можливі світи» й ситуації. Вони подібні до можливих світів тим, що можуть розглядатися як відображення нашого розуміння гіпотетичних і вигаданих ситуацій. Конвектори, що займають проміжне положення між просторами, виконують роль «відносин альтернативності» в семантиці можливих світів, хоча й відрізняються від них за цілою низкою параметрів. Простори подібні до положень ситуаційної семантики фрагментарністю: вони не вимагають обов'язкової репрезентації всього, що є у світі.

Потрібно враховувати роль свідомих і несвідомих процесів у дослідженні інтелекту, його репрезентації та пізнавального функціонування, оскільки питання, що стосуються «когнітивного несвідомого», подібні до питань щодо «афективного несвідомого». З одного боку, афективність характеризується розподілом позитивних і негативних властивостей

об'єкта. З іншого боку, пізнавальні аспекти поведінки характеризуються їх структурою, будь то схеми елементарної дії, конкретні операції або пропозиціональна логіка. Результати афективних процесів до певної міри усвідомлювані. Це почуття, які суб'єкт переживає більш-менш свідомо (усвідомлено). Суб'єкт не знає, звідки приходять його почуття, з яких причин. Він не встановлює зв'язки між ними та минулим і не розуміє, чому змінюється їх інтенсивність. Психоаналіз намагається виявити ці приховані механізми.

Висновки. Теорія когнітології займає в сучасній теорії мислення та інтелектуальної діяльності важливе положення. Вона є результатом міждисциплінарного об'єднання різних наук, які вивчають особливості розвитку свідомості і психіки людини. Дотичною до когнітології є психологія, яка вивчає пізнавальну активність, здатність засвоєння інформації та її кодування в свідомості індивіда. Когнітивна онтологія є базою знань в експертних системах і системах створення штучного інтелекту. В дослідженні проблеми когнітивності потрібно враховувати роль свідомих і несвідомих процесів у вивченні інтелекту. Аналізується роль апріорного в інтелектуальній діяльності, функцією якої постає мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болбаков Р.Г. Анализ когнитивности в науке и образовании / Р.Г. Болбаков // Перспективы науки и образования. – 2014. – № 4 (10). – С. 4-20.
2. Дилс Р. Управление когнитивностью: когнитивные и поведенческие подходы нейролингвистического программирования / Р. Дилс. – СПб. Питер, 2003. – 480 с.
3. Завьялова М.П. Когнитология как метанаука в структуре когнитивистики // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2010. – № 2. – С. 18-22.
4. Крейк Ф., Локхарт Р. Уровни обработки и подход П.И. Зинченко к исследованию памяти / Ф. Крейк, Р. Локхарт // Культурно-историческая психология. – 2009. – № 2. – С. 14-18.
5. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование / Дж. Лакофф. – М.: Языки словенской культуры, 2004. – 792 с.
6. Морен Э. Метод. Природа Природы / Э. Морен. – М.: «Прогресс-Традиция», 2005. – 464 с.
7. Нечаев В.В., Нечаева Н.В. Когнитивно-ментальная информационная деятельность человека / В.В. Нечаев, Н.В. Нечаева // Информационные и телекоммуникационные технологии. – 2013. – № 17. – С. 61-74.
8. Нейсер У. Познание и реальность: смысл и принципы когнитивной психологии / У. Нейсер. – М.: Прогресс, 1981. – 232 с.
9. Соловьев И.В., Цветков В.Я. О содержании и взаимосвязях категорий «информация», «информационные ресурсы», «знания» / И.В. Соловьев, В.Я. Цветков // Дистанционное и виртуальное обучение, 2011. – № 6 (48). – С. 11-21.
10. Tsvetkov V.Y. Cognitive information models / Tsvetkov V.Y. // Life Science Journal. – 2014. – № 11 (4). – Р. 46-47.

Зайцева Наталья Александровна – аспирант кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет им. К. Д. Ушинского»

УДК: 130.2.-316.32

ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О «СОЦИАЛЬНОМ АРХЕТИПЕ»

В статье рассматриваются теоретико-методологические представления о «архетипе», исходя из положений К. Г. Юнга и других, и обращено внимание на представления об архетипах, которые функционируют в обществе. Устанавливается, что в современных исследованиях явно звучит гипотетическое положение об архетипических основах социальных отношений, в которых архетип играет существенную роль. В обобщенных выводах представлены результаты, что архетипы имеют социальное и личностное в своих основаниях, выступают и в качестве носителей смыслов коллективного субъекта. На основании проанализированного материала даны определенные обобщения и выводы, где «социальный архетип» как кристаллизованная форма социальных отношений определяет основные компоненты структуры сообщества (подсистемы). Обозначена необходимость переосмысления и выявления значимых архетипов, так как современное состояние общественных отношений нуждается в выработке нового целостного взгляда на формы и способы взаимодействия социального и уникального бытия.

Ключевые слова: архетип, социальный архетип, социальные отношения, архетипические основания социума.

ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ УЯВЛЕННЯ ПРО «СОЦІАЛЬНИЙ АРХЕТИП»

У статті розглядаються теоретико-методологічні уявлення про «архетипи», виходячи з положень К. Г. Юнга та інших, і звернено увагу на уявлення про архетипи, які функціонують в суспільстві. Встановлюється, що в сучасних дослідженнях виразно звучить гіпотетичне положення про архетипові основи соціальних відносин, в яких архетип грає істотну роль. В узагальнених висновках представлені результати, що архетипи мають соціальне і особистісне в своїх підставах, виступають і в якості носіїв сенсів колективного суб'єкта. На підставі проаналізованого матеріалу дано певні узагальнення і висновки, де «соціальний архетип» як кристалізована форма соціальних відносин визначає основні компоненти структури спільноти (підсистеми). Позначена необхідність переосмислення і виявлення значимих архетипів, так як сучасний стан суспільних відносин потребує вироблення нового цілісного погляду на форми і способи взаємодії соціального і унікального буття.

Ключові слова: архетип, соціальний архетип, соціальні відносини, архетипічні підстави соціуму.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS REPRESENTATIONS OF «SOCIAL ARCHETYPE»

The theoretical and methodological concepts of the "archetype" are considered in the article, based on the statements of CG Jung and others, and attention is drawn to the ideas about the archetypes that function in society. It is established that in modern studies a hypothetical position articulates the archetypal bases of social relations, in which the archetype plays an essential role. The generalized conclusions contain the results that archetypes are social and personal in their foundations, and act as bearers of the meanings of the collective subject. On the basis of the analyzed material, certain generalizations and conclusions are given, where the «social archetype» as a crystallized form of social relations determines the main components of the structure of the community subsystems). The need for rethinking and identifying significant archetypes is indicated,

since the current state of social relations needs to develop a new holistic view of the forms and ways of interaction of social and unique being.

Key words: *archetype, social archetype, social relations, archetypal bases of society.*

Актуальность темы. В социально – исторической проекции существенно проявляют себя архетипы. Определенная же исторически сложившаяся система архетипов охватывает многие аспекты жизнедеятельности коллективного субъекта.

В современных исследованиях явственно звучит гипотетическое положение об архетипических основах социальных организаций различной сложности. Современное состояние общественных отношений нуждается в выработке нового целостного взгляда на формы и способы взаимодействия социального и уникального бытия на основании выявления архетипов в их основаниях. В существующих же исследованиях делается попытка создать, прежде всего, проекцию тождества социального пространства, основанного на прагматических отношениях, что, по сути, скрывает сущностные характеристики архетипов как для человека, так и для самого общества.

Степень разработанности проблемы. Современные исследования подтверждают теоретические положения К. Юнга и раскрывают особенности состояния человека. Подчеркивается, что работы К. Юнга позволяют описать личность и особенности общественного сознания, и позволяют производить анализ социальной реальности. У М. Марка, К. Пирсона отмечается, что каждое общество скрывает ведущие архетипы. В работе Ю. В. Филиппова, И. Н. Кольцова отмечается наличие в обществе базовых архетипов, составляющих «квинтэссенцию национально-исторического мифа. В своем функционировании архетип у Т. Манна переходит в наследство поколений, путешествуя в народах, и есть вневременной схеме, извечной формуле. Некоторые исследователи С. Гатальская, Н. Фрай предлагают применять термин «архетип» как квинтэссенцию мифичности коллективного опыта. Концепция культурных архетипов представлена в работе А. В. Лубского, концепция «социального архетипа» – у Ю.М. Плюснина.

Особое внимание сосредоточено на толковании понятия «архетипа» в философских концепциях М. Элиаде, С. Крымского, А. Слипущко. Феномен архетипа эксплицируются в тех сферах духовной жизни человека, где есть прототипы и повторяемость, в частности в мифологии, фольклоре, искусстве, культуре в целом. В целом, по мысли современных исследователей, архетип проявляется как накопление социального опыта. Наиболее отчетливо архетипы предстают в национальных культурах, которые воплощают судьбу и исторический опыт народов. Одним из первых философское осмысление архетипов украинской культуры начал С. Крымский, в работе В. Ятченко Уникальным является значение архетипов в формировании моральных отношений в обществе.

Нерешенные части проблемы. Недостаточная разработка данной темы и ее актуальность вызывают необходимость в новом социально – философском анализе социальных и личностных оснований архетипов, обосновывая актуальность исследования и выявления существенно значимых социальных архетипов.

Цели исследования состоит в рассмотрении теоретико-методологических подходов формирования представлений о архетипе и раскрытии основных положений о социальных функциях архетипов. Обосновать представление, что архетипы имеют определенное значение, проявленное в структуре определенного социального архетипа.

Основное содержание (Методология исследования). Процессы общественного развития соответствует законам функционирования сложных систем. Для социума характерна определенная предсказуемость, то есть возможность представить среднюю личность с предсказуемыми реакциями на изменения внешней среды. Можно охарактеризовать различные культуры, рассматривая «средние» личности с характерными архетипическими наборами, в которых у каждой фигуры есть свой приоритет.

Теория самоорганизации является одним из наиболее приемлемых

междисциплинарных подходов, на основании которого можно анализировать различные сложные социальные системы. Акцентировать внимание возможно на социокультурном анализе архетипов С.П. Капицы, С.П. Курдюмова, Г.Г. Малинецкого, которые обозначают необходимость осознать, использовать и постепенно менять приоритеты архетипов, которые находятся в коллективном бессознательном и становятся основой цивилизационных выборов в соответствии требованиями выживания и дальнейшего существования цивилизации [1, с. 278.].

Основное содержание (Обсуждение). Рассматривая систему социокультурных ценностей общества, возможно выявить, что основные системообразующие ценности имеют архетипный характер. Сочетание внешних и внутренних факторов становится причиной социального развития или деградации в зависимости от параметров порядка системы.

В своей теории К. Юнг смог увидеть системную целостность в опыте всего человечества, обозначив понятие «коллективного опыта человечества» и его структурные единицы в форме архетипов – «самыми первичными» или изначальными типами или структурными элементами сознания. Два региона бессознательного, личного и коллективного, имеют для человека огромное значение. «Оно (бессознательное) содержит возможности, скрытые от сознательного ума, ибо располагает подсознательным содержанием, всем тем, что было забыто или незамечено, а также мудростью и опытом неисчислимых столетий, осевшим в его архетипических органах» [2, с. 114].

Архетип К. Юнг определяет как образ общего коллективного опыта человечества, посредством которого он объединяет всех живших, живущих и еще не ставших жить людей по какому-то общему параметру. Выделяемый параметр можно рассматривать как параметр порядка в рамках культуры, который становится основой для самоорганизации и развития или, наоборот, деструктивных процессов в обществе. Соответственно архетипы становятся своеобразным индикатором культурных взаимоотношений между обществом и окружающей средой [3]. В целом, архетипы существенно отличаются от исторически ставших или переработанных человеком символов, значения которых не являются психически наследуемыми, а передаются из поколения в поколение. Архетипы — это представления, включающие в себя бессознательное содержание человеческой психики, которое становится осознанным и воспринятым под влиянием индивидуального сознания. Интерпретация архетипов не требует умственных усилий, поскольку они воспринимаются на бессознательном уровне и имеют единый смысл для всего человечества. Основными характеристиками символа являются знаковость, образность, обобщенность и многозначность. В него заложено множество значений, которые могут по-разному трактоваться, утрачиваться и появляться вновь.

От всех теоретико-методологических подходов к личности, теория К. Юнга отличается тем, что в ней придается огромное значение расовым и филогенетическим основаниям личности. То, что человек полагает результатом своего опыта, по сути определяется коллективным бессознательным, которое оказывает на поведение руководящее или селективное влияние с самого начала жизни человека. «Форма мира, в котором он рождается, уже является врожденной как виртуальный образ» [3, с. 188]. Этот виртуальный образ становится конкретной перцепцией или идеей через отождествление с соответствующими ему объектами мира. Переживание мира во многом формируется коллективным бессознательным, но не полностью – иначе не были бы возможны ни вариации, ни развитие. Характеризуя архетипические символы, К. Г. Юнг описывал их как «возможность какого-то еще более широкого, более высокого смысла за пределами нашей сиюминутной способности восприятия и намек на такой смысл» [4, с. 278].

В современных исследованиях отмечают, что, изучая социальную реальность, возможно более подробно объяснить существующие социальные процессы, используя теорию архетипов и модель «главного» архетипа, присутствующего в каждой культуре, а также прогнозировать реакции различных цивилизаций на кризисные состояния. Благодаря концепции К.Г. Юнга

установлено, що зв'язь проходить через колективне бессознательное і виражається через архетипи. В своїй архетипическій психології Д. Хиллман полагает, що нет фіксованих архетипов, они плод фантазії бессознательного [5, с. 38]. Отмечає, що кождое общество скрывает вєдущие архетипы, М. Марк, К. Пирсон особливо підчерквають, що чем невидимее архетип, тем он оказываєт более сильное влияние на образ жизни людей. Определенная же исторически сложившаяся система архетипов охватывает многие аспекты жизнедеятельности колективного субъекта [6].

В работах ряда исследований, архетип рассматривается как накопление социального опыта. Так, культура, по мнению С. Крымского, является системой, которая способна к самоорганизации и саморазвитию. Дальнейшее развитие только актуализирует отдельные звенья сетки, раскрывая потенции целого по сегментам. Речь идет о сквозных символических структурах, которые по исторической изменчивости содержания тематически присутствуют во всех фазах истории культуры. Однако, обращение к архетипам, продолжает С. Крымский, не означает возврат в прошлое. Это особый методологический ракурс, в котором благодаря преобразованию прошлого в символ творится смысл будущего. Архетипы - это культура впереди нами. Эта культура, опережает нас вероятной, вся ее многообразии, разновременные проявления отдельных возможных сегментов зависят от духовных, социальных, экономических условий [7, с. 186]. Исследование «архе» стало ключевым для работы М. Элиаде «Миф о вечном возвращении. Архетипы и повторяемость». «Архэ» в первоначальном смысле - это рассказ о рождении и жизни богов. Древние мифы, по мнению М. Элиаде, является своеобразным воспроизведением архе в сфере мышления, в ритуалах или любой другой деятельности, даже совсем не связанной с мифом. Весь мир, где живет человек, все горы, которых она достигает, заселенные и обработанные земли, реки, города, святилища имеют внеземные прототипы, своеобразные «проекты», «образцы», «двойники», существующие на высшем космическом уровне [8, с. 21-22].

Преодолевая сопротивление истории, в результате длительного эволюционного развития архетип с категории общечеловеческой становится категорией национальной. С момента формирования нации, по мысли А. Слипущко, развитие архетипа ограничивается определенной степенью ее рамками. Архетипические образы могут быть общими для определенной группы наций, однако они имеют черты соответствующей национальной ментальности [9, с.126].

Осмысления архетипов в украинской культуре представлено в работе С. Крымского, где речь идет о сквозных для истории, инвариантных относительно времени культурных структурах, праформах (архетипах), характеризующих социокультурное развитие человечества. В процессе формирования духовности предков украинского этноса архетипы существенно повлияли на становление внутреннего мира личности, формирования субъективного начала: формирование первичных социальных структур, регулирования социальных отношений вследствие предоставления образа «культурного героя»; формирования древнейших мировоззренческих представлений. Родство национальных архетипов и универсалий мировой культуры является предпосылкой высвобождения духовной жизни нации из ситуации одноразовости и брєнности в пространство вечности, в сферу утверждения исторических свершений народа в их общечеловеческой значимости и достоинства [10, с. 87].

Обратить внимание в контексте нашего исследования необходимо на следующее. Культура несет в себе тайный язык семантических полей. Мифология культуры - система особых семантических шифров, знание которых удостоверяет принадлежность к определенному роду-народа. Ведь, возникая в лоне мифа, архаичные образы мироощущения, архетипы человеческого сознания постоянно появляются в истории человеческого мышления. Благодаря этому каждый шаг вперед всегда связан с опорой на опыт прошлого, актуализацией нереализованного.

В исследовании А. В. Чантурии рассмотрены семиотические аспекты освоения

социальной реальности. Культура выступает как “макрокод” общества, который интегрирует все функционирующие в нём системы конвенций. Именно культура как программа деятельности общества, как закреплённые в знаковой форме достижения множества поколений, обеспечивает не только процесс трансляции общечеловеческого опыта, но и возможность функционирования социальной системы. Семиотика рассматривается как сфера исследований, предметом которых является природа и особенности функционирования знаков, а также систем и процессов, которые лежат в основе означивания, выражения, репрезентации и коммуникации [11].

Исходя из вышеизложенного, возможно выделить следующее из теоретико – методологических оснований представления о социальном архетипе. В работе Ю.М. Плюснина излагаются основные положения концепции “социального архетипа”, предлагаемой автором в качестве нового теоретического обобщения в социальной биологии человека и животных. Эта социально-философская концепция может быть распространена на социальные системы (сообщества, социетации) высших животных и архаические общества человека, а также локальные сообщества в традиционной и современной культурах. Однако, возможно расширение концепции до уровня общей теории социальной биологии. По мысли Ю. М. Плюснина, одним из важнейших следствий концепции “социального архетипа” является отказ от обсуждения проблемы уровней социальной организации и признание невозможности социальной эволюции по прогрессивному или регрессивному типу. Концепция допускает изменения социальной структуры, описываемые как исторические феномены [12].

Поскольку данный подход является концепцией социальной структуры, - подчеркивает Ю. М. Плюснин, я намеренно не рассматриваю вопросы отношения общества (сообщества) с внешней средой (физической и социальной), а также проблемы целесообразного и рационального поведения человека. Принцип самоорганизации является исходным в логической схеме концепции социального архетипа. Сам принцип позволяет произвести его логическое расчленение, зафиксировать специфические стороны самоорганизации бихевиоральной системы. Соответственно этому выделяются формы (или виды) самоорганизации, обусловленные соответствующей специфической формой (видом) самосохранения.

В соответствии с выделенными формами (видами) самоорганизации выделяются базисные, исходные формы отношений, которые задают совокупности индивидов системные свойства. Такую совокупность образуют четыре типа отношений: соседства (пространственно-физической близости индивидов, отграниченности их от других индивидов или совокупностей - т.е. задание пространственной границы между группами индивидов); родства (отношений, обуславливающих преемственность поколений внутри бихевиоральной системы); соподчиненности (отношений, обеспечивающих устойчивость, неизменность структуры внутренних связей в системе); взаимности (отношений, обеспечивающих сплоченность и целостность совокупности индивидов).

Основными чертами выделенной на таких основаниях совокупности отношений являются: типы отношений инвариантны и присущи всем видам высших животных, независимо от уровня биологической организации. Однако в каждом отдельном случае они приобретают конкретную форму, специфичную виду животного и его экологическому статусу. Поэтому совокупность инвариантных типов отношений может быть определена как “социальный архетип”; отношения соседства и родства, соподчиненности и взаимности являются необходимыми и достаточными условиями социальности. Социальная жизнь реализуется только если представлены одновременно все четыре типа отношений. Следовательно, “социальный архетип” является исходным и центральным составляющим социальной организации. В то же время он не определяет ее уровень; как системообразующий фактор “социальный архетип” задает структуру сообщества и поведение его членов (групп и индивидов).

Социальная структура в рамках концепции Ю. М. Плюснина характеризуется

следующими моментами. "Социальный архетип" как кристаллизованная форма социальных отношений определяет основные компоненты структуры сообщества (подсистемы). Причем каждый структурный компонент (подсистема) определяется одновременно всеми четырьмя инвариантами отношений с преимущественным доминированием только одного из них. Таким образом, формируется композиционность каждой подсистемы сообщества и их взаимная комплементарность, что выступает условием целостности социальной системы.

В целом, одним из важнейших следствий концепции «социального архетипа» является отказ от обсуждения проблемы уровней социальной организации и признание невозможности социальной эволюции по прогрессивному или регрессивному типу. Концепция допускает изменения социальной структуры, описываемые как исторические феномены [12].

Выводы. На основании проанализированного материала возможно сделать определенные обобщения и выводы.

Архетипы, исходя из положения К. Юнга, имеют символическую природу. Архетип выступает прообразом коллективного субъекта. Осознание и выделение архетипов позволяет проанализировать устойчивость общества в различных кризисных состояниях и изменениях.

Теоретико-методологические подходы определяют, что архетипы не только раскрывают и объясняют существование мира и человека в нём, но и создают определённый эмоциональный фон. Настроенность индивидов и общества погружает сознание людей в общий смысловой и информационный поток, определяющий сопричастность их с теми событиями и явлениями, которые представляют для них определённую важность и заключены в архетипе. Более того, архетип задаёт основу, мотивы, специфику, характер, смысл определённым культурным действиям, культурной деятельности, направленной на воспроизведении, реализацию концепций архетипа.

«Социальный архетип» как кристаллизованная форма социальных отношений определяет основные компоненты структуры сообщества (подсистемы).

Перспективы дальнейших исследований. В качестве перспективы дальнейших исследований обозначаем необходимость переосмысления и выявления значимых социальных архетипов, так как современное состояние общественных отношений нуждается в выработке нового целостного взгляда на формы и способы взаимодействия социального и уникального бытия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Капица С.П. Синергетика и прогнозы будущего. 3-е. изд. С. П. Капица, С. П. Курдюмов., Г. Г. Малинецкий. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – С. 278.
2. Юнг К.Г. Об архетипах коллективного бессознательного / К. Г. Юнг // Вопросы философии.-1988.- № 1. – С. 133 -152.
3. Юнг К.Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг: Сб. работ. – М.: Ренессанс, 1991. – 304с.
4. Юнг К. Проблемы души нашего времени/ К. Г. Юнг. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994.
5. Хиллман Дж. Архетипическая психология / Дж. Хиллман: [пер. с англ.]. – СПб.: Б.С.К., 1996. – С. 38.
6. Марк М. Герой и бунтарь. Создание бренда с помощью архетипов / М. Марк, К. Пирсон. – СПб.: Питер, 2005.
7. Крымский С. Философия как путь человечности и надежды.– К.: Издательство Курс, 2000. – 308 с.
8. Элиаде М. Миф о вечном возвращении. Архетипы и повторяемость / Пер. с фр. Е Морозовой и Е. Мурашкинцевой. – СПб: Алетейя, 1998. – 250 с.
9. Сліпущко О. Давньоукраїнський бестіарій // Дніпро. – 1995. – № 9-10. – С.124-135.
10. Крымський С. Архетипи української культури // Вісник НАН України. – № 7-8. – С. 74-87.
11. Чантурія А. В. Семіотичні аспекти дослідження соціальної реальності / Анжеліка

Володимирівна Чантурія: Авт. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філ. наук / Спеціал. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Київ, 2006. - 36 с.

12. Плюснин Ю.М. Проблема биосоціальної еволюції: монографія / Ю.М. Плюснин. - Новосибірськ, 1990.

Іванова Дар'я – магістрант соціально-гуманітарного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,

Кіссе Антон Іванович – доктор політичних наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 130.1.+ 165.745

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї

У статті висвітлено актуальні проблеми сучасної української сім'ї. Акцентується увага на причинах дестабілізації інституту сім'ї. Пропонуються шляхи покращення становища сучасної сім'ї в Україні.

Ключові слова: українська сім'я, соціальний феномен сім'ї, сімейні проблеми, соціально-економічні трансформації, соціалізація, система цінностей.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ СЕМЬИ

В статье освещены актуальные проблемы современной украинской семьи. Акцентируется внимание на причинах дестабилизации института семьи. Предлагаются пути улучшения положения современной семьи в Украине.

Ключевые слова: украинская семья, социальный феномен семьи, семейные проблемы, социально-экономические трансформации, социализация, система ценностей.

THE ACTUAL PROBLEMS OF THE MODERN UKRAINIAN FAMILY

The article covers the actual problems of the modern Ukrainian family. The focus is on the causes of destabilization of the institution of the family. The ways of improvement of the situation of the modern family in Ukraine are offered.

Key words: Ukrainian family, social phenomenon of family, family problems, socio-economic transformations, socialization, system of values.

Актуальність даної теми полягає в тому, в даний час інститут української сім'ї проходить складний процес трансформації своїх функцій, обумовлений, з одного боку, економіко-політичними змінами, а, з іншого боку, глобальним процесом переходу від традиційної сім'ї до сім'ї модернізованої. В результаті процесу трансформації інституту української сім'ї під впливом інтегрованого комплексу історичних, культурних, соціально-політичних, економічних, ідеологічних та правових чинників видозмінюється сутність інституту української сім'ї, її призначення, роль в житті індивіда, суспільства і держави.

Сім'я є соціальним феноменом, який досліджується багатоаспектно й глибоко у різних галузях знань: філософських науках, соціології, педагогіці, демографії, психології, історії, антропології, політології, праві, медицині. Сім'я як форма особистісного вибору, всупереч мінливості соціальних контекстів, містить у собі ознаки самоорганізації і зберігає фундаментальну якість бути місцем самовираження та самореалізації особистості. Як одна з найважливіших форм соціальної організації, сім'я перебуває в безперервних і різноманітних відношеннях із різними соціальними структурами.

Різноманіття напрямків, підходів до вивчення сім'ї свідчить про значимість цього соціального феномена для наук, що вивчають суспільство, динаміку його розвитку і

перспективи соціальних змін. Можна назвати ряд найбільше показових підходів до вивчення сім'ї, що розвиваються в американській і європейській школах: еволюційний (Г.Спенсер, А. Шеффле, А. Еспінас, Р. Вормс, А. Фулльє, Л. Гумплович, У. Семнер, А. Смолл, Ж. Габіно, Х. Чемберлен, О. Аммон), соціально-психологічний (Г. Тард, С. Сигел, Н. Михайловський, Г. Лебон, Л. Ф. Уорд, Ф. М. Гідденс, Ч. Х. Кулі й ін.) культурно-історичний (О. Шпенглер, Р. Торнвальд, В. Анкерман, Ф. Гребнер, У. Фой, В. Шмідт і ін.), порівняльно-історичний (М.М.Ковалевський, П.Сорокін), формально-соціологічний (Г.Зиммель, Ф.Тенніс); методи емпіричної соціології (Е.У.Берджесс, Х.Дж.Локк, Ф.Знанецький, У.Томас); структурний функціоналізм (Р. К. Мертон, Л. Козер). Символічний інтеракціонізм (Дж. Г. Мід, Е. Гоффман), феноменологізм (А. Шюц), структуралізм (К. Леві-Стросс, Ч. Пірс) і ін.).

У соціальній філософії і соціології щодо визначення поняття “сім'я” досить популярним є таке: “... сім'ю можна визначити як історично конкретну систему взаємовідносин в межах подружжя, між батьками й дітьми, як малу соціальну групу, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відношеннями, спільністю побуту і взаємної моральної відповідальності і соціальна необхідність в якій обумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення” [4, с.75]. Основні риси визначення: об'єктивно-необхідна мала форма виробництва і відтворення життя, якому притаманні специфічні ознаки: кривність, батьківство, шлюб, спільність побуту, взаємні зобов'язання.

За відсутності якоїсь з цих ознак (особливо перших трьох – бездітні сім'ї, наявність одного з батьків тощо), ми маємо справу з фрагментарними формами сім'ї: “Для всіх цих фрагментарних, “уламкових” форм сім'ї ліпше підходить термін “сімейна група”, під яким розуміється група людей, що мають спільне домогосподарство й об'єднані тільки кривністю, або батьківством, або подружніми зв'язками” [8, с. 66].

Слід підкреслити, що сім'ю об'єднує загальний побут, який відображає традиції і специфіку об'єднання. В його формуванні грають роль економічні й соціокультурні чинники. Уже в родоплемінних суспільствах окреслюється значення побуту в організації повсякденного життя окремої людської спільноти (роду чи племені). Сімейне життя передбачало хоча б такі риси спільного побуту, як спільне проживання, користування спільним домашнім начинням, співучасть у обрядово-символічних діях.

Сім'я виступає універсальною цінністю соціуму, так як одночасно є предметною (сфера міжособистісного взаємодії, господарсько-побутової, виробничої діяльності), духовною (сфера духовного єднання, взаємодопомоги, поваги і любові), соціальною (сфера структурних відносин між людиною і соціумом в рамках приватної життя суб'єкта) цінністю. Сім'я є не тільки цінністю в свідомості майже кожної людини, але і виходить на рівень загальнолюдських цінностей.

В Україні в умовах кризи традиційної системи цінностей сім'я є єдиною структурною одиницею, що саморегулюється, оскільки вона, певною мірою, моделює та відтворює соціальні зв'язки, сфери життєдіяльності та функції суспільства. Водночас сім'я формує внутрішній світ особистості, визначає структуру його сприйняття, тобто є формою особистісного існування індивіда. Вона є природною соціальною формою збереження, переробки та передачі самобутньої етнокультурної інформації, що втілюється у родинно-побутовій культурі.

Соціально-економічні зрушення, що відбуваються в нинішньому українському суспільстві, призвели до різких деформацій у структурі розвитку та задоволення матеріальних і духовних потреб людей, негативно вплинули та впливають на життєдіяльність сім'ї, що позначилось на всіх її функціях, в тому числі, на репродуктивній, комунікативній, виховній, рекреативній тощо. Поглибились проблеми дезорганізації та дезінтеграції сім'ї. В Україні відбувається перехід від типу сім'ї як осередку суспільства, що функціонує для задоволення суспільних потреб, до сучасного типу сім'ї, який орієнтується, перш за все, на самореалізацію індивідів. Змінилось ставлення до родини взагалі, з'явилися нові форми шлюбу і сім'ї, які не виконують повністю всіх покладених на них функцій традиційної сім'ї. Частина з функцій

(соціалізація, відтворення, господарювання) передані іншим суспільним інститутам (освіти, медицини, приватним фірмам).

Неухильно прогресуюча тенденція збільшення кількості розлучень, постаріння населення, що супроводжується такою вкрай негативною демографічною характеристикою, як зниження народжуваності, збільшення загальної смертності населення, а також висока смертність населення працездатного віку, обумовлюють надзвичайно складну ситуацію в Україні в області народонаселення.

До ознак трансформації сім'ї відносяться також тенденція народження первістків в більш пізньому віці, збільшення числа позашлюбних дітей, зменшення числа шлюбів, збільшення числа "цивільних" шлюбів і ряд інших.

Поряд із соціально-економічними умовами, які руйнують інститут шлюбу в Україні серед молоді особливого значення набувають чинники психологічні і психофізіологічні [1, с. 143]. Стабільність сім'ї порушують навіть не стільки матеріальні труднощі, не стільки відсутність життєвого досвіду, скільки суперечність між процесом дорослішання, який відбувається в дітоцентристських сім'ях та усвідомлення подружжям, (частіш десь років після 30), своєї відповідальності за благополуччя сім'ї – і неможливістю це благополуччя практично забезпечити [10].

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні зумовлює значні ускладнення у виконанні сім'єю своїх функцій. Значна частина родин не змогла адаптуватися до нових соціальних і економічних умов. Це спричиняє накопичення в людей стану емоційного напруження, роздратування і агресивності. Зазначені негативні тенденції є небезпечними для суспільства, оскільки, як відомо, існує безпосередній зв'язок між ростом сімейного неблагополуччя й тенденціями зростання протиправної поведінки дітей та підлітків. Але водночас сім'я залишається головним соціальним інститутом, де формуються і розвиваються значущі цінності і настанови особистості, де відбувається соціалізація дитини.

Сімейна соціалізація виступає одним із самих перших і самих важливих з усіх соціальних процесів в які "потрапляє" дитина з миті свого народження. І від того, як цей процес буде проходити залежить подальший життєвий шлях дитини. Сімейна соціалізація може розумітися по різному: з одного боку як підготовка до майбутніх сімейних ролей, а з іншого як вплив який здійснює сім'я на формування соціальної компетентності індивіда, тобто на його підготовку до прийняття і виконання різноманітних соціальних ролей. Крім того, сімейна соціалізація виконує функцію стабілізації між поколіннями, так і між соціальними групами. Однією із важливих функцій соціалізації виступає нормативна функція.

Підвищилась вимога сучасної людини до сімейного життя, особливо з точки зору особистісної сумісності і духовної єдності, емоційним і сексуальним взаємовідносинам. Значна частка молодих пар, що вступають у шлюб не підготовлена до сімейного життя. Практичні рекомендації в області зміцнення інституту сім'ї повинні враховувати особливості сучасного етапу розвитку шлюбно-сімейних відносин, їх перспективи і закономірності, яким цей розвиток підпорядковується.

Перетворення в суспільстві також безпосередньо пов'язані зі створенням нової комунікативної системи, яка, з одного боку, надзвичайно уможлиблює комунікацію (засоби, інформативність, мобільність), а з іншого, поширення засобів масової інформації, що мають психологічний вплив призводить до фактичного перетворення більшості з них на засоби масової маніпуляції. А отже, постає загроза втрати свободи, особистісної незалежності. Чималу роль у популяризації руйнівних явищ соціальної дійсності відіграють ЗМІ, які взяли на себе функції моральних вчителів, не дотримуючись при цьому норм суспільної моралі. Зусилля повинні бути спільними – і держава, і суспільство, і кожна людина зацікавлені в стабільному і гармонійному розвитку, прогресі і збереження людства в цілому.

Необхідна цілеспрямована робота по зміцненню сім'ї і підвищенню її соціальної, загалом і зокрема, виховної функції. В числі заходів соціальної політики необхідно виділити соціальну роботу стосовно молоді сім'ї. Незважаючи на матеріальні та житлово-побутові

проблеми, не меншу увагу слід звернути увагу на такі проблеми, як: низька культура сімейного спілкування; невміння вирішувати сімейні конфлікти й проблеми, цілковите незнання психології протилежної статі та низька культура сексуальних відносин, незадоволення власних проблем у сім'ї; недостатня педагогічна освіта й культура батьків, невідповідність їх до виховання дітей; недостатній зв'язок з батьківською сім'єю, втрата сімейних традицій; нераціональна організація вільного часу; втрата такого поняття, як честь сім'ї, родинні зв'язки, традиції мораль; бажання повністю відокремитись від батьківської сім'ї та інші. Окрім цього, існують певні суперечності у розумінні сімейних ролей.

Демографічні зрушення та економічні перетворення в державі безпосередньо впливають на становлення нової української сім'ї, формування взаємостосунків між її членами, позначаються на системі сімейного виховання, висувають нові вимоги до організації життєдіяльності сім'ї. Молода сім'я матеріально не підготовлена до народження дітей.

Говорячи про житлово-побутові умови молодих сімей, слід зазначити, що це одна із значних проблем молоді. Переважна більшість молодих сімей мешкає разом з батьками, а також отримує від них певну матеріальну допомогу. Це зумовлює постійну матеріальну залежність від батьків, що дозволяє їм втручатись у сімейне життя молодих сімей. Наслідком цього є підвищена конфліктність а також розпад молодих сімей. Для зміцнення їх стабільності необхідна підготовка до подружнього життя не лише молодого подружжя, а і отримання батьками молодих певних навичок спілкування з молодістю сім'єю, формування психологічної готовності сприймати своїх дітей як дорослих людей.

Проте, є й позитивні сторони проживання молоді сім'ї з батьками, - деякі молоді пари переносять у свою сім'ю такі хороші традиції батьківських сімей як родинні почуття, колективне вирішення сімейних проблем, фінансових питань, спільна вечеря, вміння вести господарство, взаємна повага, взаєморозуміння, взаємна підтримка, працелюбність, терпимість, гостинність, виховання дітей, любов до них [2, с. 36]. Батьківська родина є також тим місцем, де молоді засвоюють зразки виконання соціальних ролей, а також отримують навички ведення домашнього господарства.

Деформація сім'ї призводить до негативних наслідків в розвитку особистості дитини. Психологічна деформація сім'ї пов'язана з порушенням системи міжособистісних відносин в ній, а також з прийманням і реалізацією в сім'ї системи негативних цінностей, асоціальних установок [3, с. 89].

Для сучасної соціокультурної ситуації в українському суспільстві особливого значення набуває роль сім'ї у формуванні установок позитивної соціальної поведінки людей. Толерантність в сімейних відносинах є фактором стабільності сім'ї, цінністю сімейного буття індивідів, типом певного способу життя, заснованим на гармонійній сумісності громадського та індивідуального буття - процесу соціалізації і становлення особистості в умовах сім'ї.

Сім'я володіє широким діапазоном можливостей і засобів впливу на формування установок толерантності в суспільстві. При цьому визначальною є тенденція формування демократичних принципів відносин членів сім'ї як один до другого, так і до соціального оточення, терпимості до інших поглядів і думок, прихильності загальнолюдським нормам і цінностям.

Криза матеріального і соціального життєзабезпечення як фундаментальної структурно-функціональної підсистеми сім'ї і суспільства спричиняє необхідність розробки заходів щодо її подолання; а саме – вирішення житлової проблеми, перепідготовки кадрів, створення нових робочих місць, пошуку більш ефективних економічних і юридичних форм домашнього господарства тощо.

Для вирішення ряду проблем української держави і соціуму (функціонування державної влади, економічної нерівності, мотивації до праці, патріотизму, релігійної свободи, моральності, здорового способу життя, міжособистісної комунікації) є важливою актуалізація традиційної спадщини сімейно-шлюбних відносин, що мають багатий позитивний потенціал.

Сім'я – універсальний соціальний феномен, що виявляється значимим на усіх рівнях

людської діяльності, як способу існування суспільства: матеріально-виробничому (організація виробництва і споживання), соціальному (становлення людини), регулятивному (створення, підтримка і керування, участь у різноманітних суспільних зв'язках), духовному (передача і зберігання досвіду поколінь, традицій, знань, норм, вірувань тощо).

Сімейна структура є могутнім фактором формування демографічного, економічного, трудового та культурного потенціалу суспільства. В сім'ї закладаються основи особистості, відбувається її первинна соціалізація, засвоюються головні цінності людського спілкування, формується базис ставлення людини до світу.

Характерною особливістю української реальності є стрімке падіння народжуваності під впливом формується нової демографічної культури населення та ринкової економіки. Сучасна орієнтація українців на малодітність і бездітність в значній мірі є наслідком змін ціннісних установок в суспільстві, що ведуть до наростання егоцентристських тенденцій. Світова тенденція до зниження рівня народжуваності збіглася з тенденцією свідомого обмеження народжуваності в українському суспільстві.

За сучасних суспільних (зокрема щодо світогляду) умов значної актуальності набуває функція відтворення етносів, яка включає передусім формування національної самосвідомості дітей у сім'ї. Сім'я є об'єктивно-необхідною малою формою виробництва і відтворення життя, якої притаманні специфічні ознаки: кривість, батьківство, шлюб, спільність побуту, взаємні зобов'язання.

Соціальне відтворення життя неможливо без збереження і зміцнення генофонду людини, що базується на зміненні репродуктивного здоров'я жінок і чоловіків, що обумовлено не тільки ступенем соціально-економічного благополуччя суспільства, але і екзистенційними, повсякденними соціально-гігієнічними, медичними та іншими практиками турботи про здоров'я батьків і дітей.

Сім'я як синтез різних культурних традицій створює оптимальні можливості для розвитку людської індивідуальності, в неї зароджуються специфічно людські здібності. Становлення людини суб'єктом здійснюється не тільки через суспільні відносини, а через прямий контакт з іншими людьми і, в першу чергу, через процеси сімейної соціалізації та комунікації. Створення сім'ї — це доленосна зустріч двох унікальних світів, у результаті якої формується нова, неповторна комунікативна спільнота і новий життєвий світ, зумовлений варіативністю культурних впливів.

Висновок. У зв'язку з вищевикладеним, сімейна політика в державі повинна бути рішуче зорієнтована на кардинальне поліпшення матеріально-економічного становища сімей, особливо молодих, що тісно пов'язано із зміцненням і розвитком сім'ї, стабілізацією демографічних процесів. Важливе значення має у цьому підтримка, зміцнення, відновлення й розвиток внутрішнього потенціалу сім'ї, забезпечення адекватного виконання нею її основних функцій (матеріально-економічної, житлово-побутової, репродуктивної, комунікативної, виховної, рекреативної). Важливого значення набуває надання сім'ям, особливо молодим, безпосередньої соціальної допомоги (медико-соціальної, психологічної, соціально-правової).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишневикий А.Г. Страсть и супружество / Вишневикий А.Г. // Социологические исследования. – 1986. – №2. – С. 108 - 121.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал / Ващенко Г. – Полтава, 1996. – 122 с.
3. Харчев А. Г. Исследования семьи: на пороге нового этапа / Харчев А. Г. // Социологические исследования. - 1986. - № 3. - С.24-27.
4. Харчев А. Г. Брак и семья в СССР / Харчев А. Г. -М.: Мысль, 1979.-367 с.
5. Тихомирова Б. А. «Кризис сім'ї» або кризис стереотипів масового створення / Тихомирова Б. А. // Соціальна робота. - 2004. – 84 с.
6. Соціологічні дослідження: вивчення соціальних проблем дітей, сім'ї та молоді, 2004.-Кн. 3.-176 с.

7. Семья как объект философского и социального исследования/Голофаст В. Б., Лейман И. И., Харчев А. Г. и др.- Л.: Наука, 1974.- 150.
8. Антонов А.И. Социология семьи / Антонов А.И., Медков В.М. - М.: Изд. Мгу: Изд-во Международного университета бизнеса и управления ("Братя Карич"), 1996.- 304 с.
9. Руденко Т. П. Молода сім'я в Україні: соціально-філософський аналіз / Руденко Т. П. - К.: Знання-Прес, 2004. – 18 с.
10. Пономарев А. И. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине: этносоциальные проблемы / Пономарев А. И. - К.: Наукова думка, 1989.-313 с.
11. Українське суспільство: десять років незалежності (соціальний моніторинг та коментар науковців) / За ред. В.М. Ворони, М.О.Шульги.- К.: Інститут соціології НАН України, 2001. - 662 с.
12. Алексеєнко Т. Ф. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах/ Алексеєнко Т. Ф. // Український соціум. К.: 2002. – 143 с.

Ільїна Галина Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК: 111.32+57.016.3+141.78-028.22

ВІЗУАЛЬНІ ПРАКТИКИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ В ПАРАДИГМІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕКОНСТРУКЦІЇ ЛЮДИНИ

В статті аналізується проблема візуальної парадигми у філософській культурі постмодернізму. Його концепція «тілоцентризму» відкриває можливість спектру візуальних метафор, що стає підставою критики раціоналізму. Постмодернізм в широкому смислі слова – це філософсько-культурологічна транскрипція інформаційного світу, в якому візуально-образне заміщає слово і текст. Постмодерністський стиль мислення визначається в статті як візуалізований, тексти в якому передаються шляхом образних метафор.

Ключові слова: *постмодернізм, візуальний, вербальний, інформаційний, сприйняття, образ, тілесність, уява.*

ВИЗУАЛЬНЫЕ ПРАКТИКИ ПОСТМОДЕРНИЗМА В ПАРАДИГМЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ДЕКОНСТРУКЦИИ ЧЕЛОВЕКА

В статье анализируется проблема визуальной парадигмы в философской культуре постмодернизма. Его концепция «телоцентризма» открывает возможность спектру визуальных метафор, что становится основанием критики рационализма. Постмодернизм в широком смысле слова – это философско-культурологическая транскрипция информационного мира, в котором визуально-образное замещает слово и текст. Постмодернистский стиль мышления определяется в статье как визуализированный, тексты передаются путем образных метафор.

Ключевые слова: *постмодернизм, визуальный, вербальный, информационный, восприиме, образ, телесность, воображение.*

VISUAL PRACTICE OF POSTMODERNISM IN THE PARADIGM OF INFORMATION DECONSTRUCTION OF PERSON

The article analyzes the problem of the visual paradigm in the philosophical culture of postmodernism. His concept of "body-centeredness" opens up the possibility of a spectrum of visual metaphors, which becomes the basis of the critique of rationalism. Its concept of "body-centeredness" opens up the possibility of a spectrum of visual metaphors, which becomes the basis of the critique of rationalism. Postmodernism in the broad sense of the word is a philosophical and culturological transcription of the information world in which the word and text are replaced by the visual and

pictorial. Postmodern style of thinking is defined as visualized, texts are transmitted through figurative metaphors.

Key words: *postmodernism, visual, verbal, informational, perception, image, corporeality, imagination.*

Постановка проблеми. Розвиток неокласичної філософії спонукав нове інтелектуальне явище – культуру і філософію постмодернізму. Вона представляє собою комплекс критично-творчих ідей, які постали опозицією раціональному мисленню епохи Модерну. Ціннісні орієнтації постмодернізму зовсім інші, ніж смислові орієнтації модернізму. Якщо Модерн вважав основними цінності свободи (*liberty*), рівності, братства, а також ідеал «досконалого суспільства» і «досконалої людини», то в постмодернізмі ними виступають свобода (*freedom*), різноманітність, толерантність і погляд на суспільство, де «всі автори і актори». Його основними поняттями є плюралізм і деконструктивізм, які передбачають рішучу відмову від ідей цілого, універсального і абсолютного, відмову від «гранд-нарративів», так само як і від аналітичних процедур пошуку смислу. Критикуючи нарративізм, постмодернізм демонструє нову інтелектуальну культуру мислення, в якій здійснюється акцент на можливості візуального мислення, яке набуває розвитку в інформаційну епоху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виявленню сутності філософії постмодернізму і культури мислення присвячені численні роботи як за рубежом, так і у вітчизняному дискурсі. Серед них можна виокремити дослідження В. Декомба, В. Канке, П. Козловські, В. Кутирьова, Д. Міхеля, В. Подороги, Г. Тульчинського, М. Епштейна, І. Ільїна, Б. Соколова, С. Куцепал та інших. Візуальний аспект філософії постмодернізму досліджують К. Батаєва, М. Ямпольський, К. Метц, Ж.-Л. Марйон та ряд інших вчених.

Мета статті полягає в аналізі візуальної парадигми у культурі мислення філософії постмодернізму, виявленні її дотичності до сучасної інформаційної епохи в контексті поведінки, діяльності і перспектив інтелектуальної діяльності людини.

Виклад основного матеріалу. В смисловому просторі неокласичної філософії, найбільш широко представленому у феноменології, екзистенціалізмі, герменевтиці, філософській антропології, увагу привертає нове інтелектуальне явище – філософія постмодернізму. Вона представляє собою комплекс критично-творчих ідей, які постали опозицією філософським, соціальним і культурним цінностям, що склалися в межах раціонального мислення у добу Модерну. Критикуючи модернізм, постмодернізм пропонує нові нарративи замість класичних, раціональних: перфоманс – мінливість подій, ситуативність; симулякр – творчий монтаж імітованої реальності; ефективність, а не істина, мова і комунікація як джерело легітимації знань; актуальність завдань, що відносяться до «тут і тепер».

Привабливість постмодернізму полягає насамперед у задекларованій ним відсутності будь-якої позиції, що стало єдиним критерієм стилістики і метафористики. Другим привабливим аспектом постмодернізму є створене ним враження технологічності й майстерності, що передбачає як загальну ерудицію, так і володіння словом. Осмислення явища як твору, підкреслена демонстрація його замислу, всіх можливих мотивацій і технік втілення замислу, надають філософії і поезії вид не тільки аналітики, але й теорії і методики творчості, створення нової реальності [11, с. 36].

Постмодернізм демонструє свій урок осмислення дійсності, людини та її місця в ній, показує свої більш глибокі досягнення. Мова йде про «тілоцентризм», спробу заміни ідеї раціональності у всіх її проявах і конотаціях від розумності до ефективності (слова і діла). Суть справи в тому, що до кінця минулого століття визрів і набув загального характеру сумнів в раціональності як такий. І в постмодернізмі був зроблений наступний крок – «в напрямку зміни системоутворюючого центру сучасної культури як переходу від Слова до Тіла, від інтелектуальності і духовності до тілесності, від вербальності до зорового образу, від раціональності до «нової архаїки», коли в центрі ментальності і дискурсу постає тіло, плоть»

[11, с. 37]. В постмодерністському досвіді тілесність і ментальність немовби міняються місцями: тіло стає внутрішнім, а ментальність – зовнішнім планом змісту, який «читається». Тілесність у всьому спектрі просторово візуалізованих метафор стає домінантою реальності того, що відбувається, порятунком від «симулякрізованих пустот».

Ірраціональність тіла, перехід в базових пізнавальних відчуттях від зору і слуху до тактильності, до своєрідного дискурсу, який відкрив нові проблемні поля філософування, які ігнорувалися раніше. Так в тілоцентричній парадигмі виникла можливість говорити про межі «онтологічного вирішення тіла», феноменології «комунальної тілесності», анатомії «спокійної думки», філософському осмисленні «тілесності ландшафту» [9] тощо.

Фактично мова йде про «бунт тіла» проти реальності. Уявлення змушує тіло страждати від того, що воно не підготовлене до нової ролі, до можливості бути тілом без властивостей. Уявлення переносить причину із середовища в область галюцинацій, мінлива конфігурація яких змушує кожного разу по-новому вирішувати питання про значимі причини. Щоб відповідати на ці довільні причини, тілу не потрібні наперед дані властивості. Йому потрібно «розсіюватися», тобто бути «достатньо невизначеним, щоб рухатися по логіці будь-якої уявної невизначеності» [3, с. 34].

Іншими словами, «бунт проти реальності» звільнив нестабільність уявного, відкрив відсутність реального, до зустрічі з яким організм був не готовий. Адже очі повинні були бачити невидиме, а руки повинні були «хватати» пустоту. Організм зіштовхнувся з тим, для чого в нього не було структурності. Тіло людини самовизначилося для того, щоб бути не організмом, а тілом того, яке «саме діє на себе» і, таким чином, не пов'язане зі спонукальними причинами «зовнішнього середовища» [3, с. 34].

В тілі уявного ніщо не репрезентативно. Воно не має іншого буття, крім ритуально символічного і симулятивного. Це не тіло анатома або фізіолога, для яких воно як роман для критика – щось структурне. З тіла може вилучити суть (плоть) тільки уявне, побачене «внутрішнім зором». Уявне, те, що бачиться в уяві, як океан Станіслава Лема, постає в якості текучості, мінливості і неповторності. Для нього неможливо знайти загальні закони і його неможливо осмислити в загальних поняттях. В кожний момент воно не повторює себе. Його одиничність суперечить будь-якій універсалізації. В кожній точці те, що уявляється, бачиться через уяву, «непередбачувано розгалужується». Синтез непередбачуваних локальностей уявного утворює бажання і почуття, які виникають раптом, несподівано. «Раптом» – це випадковість; уявлюване «грає» з випадковістю і наштовхується на опір тіла. «Тіло – це не гра уявлення, це його функціональний орган. В співмірності уявного і тілесного народжується письмо без знаків, без слів» [3, с. 34-36].

Тілоцентризм володіє всіма ознаками «стресогенної лімітальної ментальності», характерної для ситуацій переходу (реформ, соціальних змін тощо), з її типовими темами акцентованого гумору, травестуванням, підвищеною увагою до теми смерті, інтересом до соціальних девіацій, наукової раціональності, містицизмом, езотерикою тощо. Вказані процеси розгортаються на фоні динамічного формування масового суспільства, насамперед за рахунок експансії «масової культури» та обслуговуючих її засобів масової інформації (мас-медіа). Ситуація посилюється і закріплюється соціальною практикою торгової і політичної реклами з істотним психоаналітичним підґрунтям (тілесна таємниця, оволодіння чужим внутрішнім простором), технологіями формування і просування привабливого іміджу, тобто наглядного в своїй тілесній цілісності образу, формування іміджології для обслуговування бізнесу, політики, масової культури. Наслідком цих процесів стало витіснення слова (літератури) на периферію художнього досвіду і переміщення в ядро художньої культури візуального (насамперед – екранного: кіно, відео, телебачення, мультимедіа) мистецтва, в основі якого – показ людського тіла і зорові метафори, апеляція до тіла в його частинах, насамперед – в якості еротичної символіки [11, с. 40].

За цими процесами вловлюється динаміка семіотичних (знакових) засобів соціальної комунікації. Наступним кроком в цьому циклі стало виникнення власне знаків: спочатку

іконічних, які заміщають реальні предмети і феномени на основі подібності їм (малюнки, схеми, карти тощо), потім індексних, які знаходяться з означуванням в причинно-наслідкових відносинах, і нарешті – символічних, що знаходяться з означуванням в суто умовно-конвенціональних відносинах. При збереженні ролі іконічних та індексних знаків подальша еволюція засобів масової комунікації була пов'язана все-таки переважно символічними знаковими засобами. Отже: мова, усне слово, писемність, друковане слово, штучні мови науки, ЗМІ, інформаційні технології. В підсумку виникає нова тілесність [11, с. 41].

В контексті тілоцентризму фактично формується візуалістика постмодернізму, яка визначила місце і становище сучасної людини, має витоки в культурі Модерну. Як вже зазначалося, в епоху Нового часу людина перетворюється на спостерігача картини світу, розглядаючи її за допомогою оптичних приладів (мікроскопа, телескопа), регулюючи освітлення і ракурси спостереження, знаходячи найбільш виражені варіанти бачення. Постає Спостерігача доповнює постає Фланера, «легковажного прогульника», який намагається в оточуючому середовищі, на вулицях побачити «щось цікаве», яке «розвіє» нудьгу [2]. Погляд Фланера вихоплює з довколишньої «картини світу» окремі, цікаві для нього деталі, речі, обличчя, підкреслює їх незвичність, несхожість з іншими.

Режими бачення Спостерігача і Фланера знаходяться у відношеннях інверсії: масштабності, рельєфності, контрастності бачення Спостерігача протиставляються побачені Фланером деталі, окремі сторони, унікальність речей, які інші «не роздивилися». В своїй позиції і Спостерігач, і Фланер в однаковій мірі протиставлені світу як суб'єкти, за власним бажанням абстрактно і байдуже характеризуючи та «оцінюючи» сутність світу. При цьому вони займають пасивні, «зовнішні», вичікувальні позиції стосовно подій, які відбуваються навколо в оточуючій реальності. Постмодерний дискурс створив нові режими і нове розуміння бачення. Найбільш поширеним концептом у постмодерній візуалістиці, з її опорою на тілесність, стає поняття «погляду», витіснивши на другий план зір, бачення, око. За виразом Ж.-П. Сартра, око слугує лише «опорою для погляду» [10, с. 280]. Око дистанціюється від світу, тоді як погляд «без відстані» розміщується на поверхні того, що спостерігається. З точки зору Ж. Лакана, погляд знаходиться «на боці речей» [7, с. 120]. Тобто він безпосередньо пов'язаний з об'єктом споглядання.

Завдяки погляду можна «проникнути» в таємницю, яка не «ховається» збоку, але і не виставляє себе під двозначний погляд. Вона просто «сама себе не бачить» [4, с. 391], – зазначає Ж. Дерріда, – як і будь-яке слово». Скільки б ми не говорили про таємницю, вона залишиться таїною, безмовною, безпристрасною, як «хора, чужа будь-якому вимислу, як в смислі *Geschichte* або *res gestae*, так і в смислі знання та історичної розповіді (*episteme*, *historia rerum gestarum*), чужій будь-якій періодизації, будь-якій епохалізації. Вона мовчить не для того, щоб зберегти якісь слова в резерві або для відступу, а тому, що залишається чужою словам» [4, с. 387].

Разом з тим жодна дискусія не може розпочатися або одержати розвиток без таємниці. Незалежно від того, рахуються з нею або ні, таємниця безпристрасно залишається на своєму місці, на відстані, поза зоною досяжності. В зв'язку з чим з нею не можна не рахуватися. Через літературу, слово відкривається можливість сказати про таїну (таємне) все, але це її не стосується, не торкається. Коли втрачається сенс розкриття таїни за допомогою тексту, то її «поклик» відсилає до чогось іншого, а саме до «погляду». Завжди можна «піддати огляду» таїну, змусити її «говорити», створити «видимість, що вона існує там, де її немає» [4, с. 391]. Але погляд виокремлює таїну з потоку фактів повсякденності.

На основі концепції «погляду» можна визначити: якщо в основі модерної візуалістики знаходиться «дистанційний» розгляд предметів зовнішнього світу, то в постмодерній візуалістиці центральним стає концепт «погляду», який долає дистанцію між інстанцією «Я» і зовнішнім світом (Іншим). Постмодерна практика бачення «передбачає усунення суб'єкт-об'єктної розірваності, стверджуючи злиття Споглядача і того, що споглядається, у феномені уважного і зацікавленого погляду» [1, с. 59]. Погляд одночасно і нейтралізує дистанцію між

тим, хто дивиться, і тим, на що він дивиться, але не в змозі остаточно її усунути. «Коли ми бачимо щось і раптом відчуваємо торкання цього щось, – говорить Ж. Діді-Юберман, – ми в дійсності відкриваємося сутнісному виміру погляду, згідно з яким бачення стає цією асимптотичною грою близького (до відчуження реального або уявного) і далекого (до зникнення, втрати, реальних або уявних)» [5, с. 139].

Філософа і вченого епохи Модерну насамперед цікавила природа людського зору, методи його удосконалення, способи організації кращої перспективи бачення зовнішніх об'єктів. Тобто перше місце займали суб'єктно-орієнтовані проблеми візуалістики. У нову, нашу епоху філософ-постмодерніст намагається відійти від проблематики «як-бачення і зосередитися на питаннях «що-бачення»: він розміщує себе в самому світі образів і речей, – він їх розглядає, намагається проникнути «в середину їх візуальної плоти» [1, с. 59].

Візуальні практики постмодерного періоду здійснюються в двох режимах – *mania* і *philia*. Манія (гр. *mania* – безум, пристрасть, прагнення) друга частина складних слів, які означають сильну пристрасть, любов, хворобливе прагнення до того, що виражено у першій частині слова (наприклад, графоманія, клептоманія). Філія (гр. *philia* – любов, дружба, але взаємна) – частина складних слів, які означають схильність, любов до чогось (наприклад, філософія, філологія).

Людина, яка практикує спосіб *відеофілії*, є тонким поціновувачем видовищ і образності, володіє тонким естетичним смаком. Вона приділяє увагу лише тим візуальним феноменам, які є естетично досконалими, змушують міркувати, дають фактурність відео-образу, здійснюють катарсис. Відеофіл (як і синефіл, фотофіл, театрофіл, телефіл) «вписаний у видовище, як у певне середовище існування, і є його частиною. Він настільки розчинений у видовищі, що воно стає частиною його самого» [1, с. 60].

Погляд людини в реальності постмодерністських смислів, народжених інформаційною епохою, може функціонувати і в режимі *відеоманії*. Вона залучає сучасну людину в коло зорових вражень, спрямовуючи її до нового досвіду візуальних форм і видовищ, ставлячи перед нею недосяжну мету – побачити і включити в себе все, що є в світі – всі чудеса, всі шедеври, всі образи і тіла. Відеоман прагне знайти глядацький центр: саме він породжує видовище (фільм, спектакль), а не режисер. Породжує фактом своєї присутності й актом споглядання зображення. «Дивлячись фільм, я допомагаю йому народитися, допомагаю йому жити, оскільки саме в мені він буде жити і він створений для того, щоб існувати тільки під поглядом глядача» [8, с. 117], – говорить К. Метц. Відомий адепт віртуальної (інформаційно-візуальної) свідомості Д. Деннет власне людську свідомість порівнює з «fame», що в контексті означає мимовільну, короткочасну популярність, недовговічну славу, «дим». Це очевидна репродукція з картини пропливаючих з одного кута екрану монітора до іншого, мінливих і десь за ним зникаючих геометричних фігурок – сингулярностей. На Землі виникає нова реальність, представники якої, посилюючи свій вплив, перетворюють в іншу планету [6, с. 79].

Чим далі розгортається і модифікується віртуальна реальність, обростаючи понятійним апаратом, тим ясніше видно, що віртуальний світ з домінантою візуального претендує бути єдиним, первинним і парадигмальним. Вона народжена в самій собі, з центризмом і «новим монізмом» (Ж. Дельоз), в суто суб'єктивній, відчуженій формі. Деконструкція «означуваного» і «означаючого» перетворює віртуальну реальність в нову постлюдську онтологію і метафізику. В її вимірі всі слова, тексти «зливаються» в одну суцільну інформацію та гру «топологічних форм» [6, с. 75].

Розшифрування цієї ситуації показує: людина розпалася на фактори і сили; у цій якості вона вступає у відношення з технікою, насамперед з комп'ютерною («кремнієм»), яка бере реванш над життям і природною людиною («вуглицем»); генна інженерія, маніпулюючи людською тілесністю, руйнує її цілісність як організму; перемога над «означаючим» означає перемогу над суб'єктивністю людини. В цій ситуації візуальна парадигма виступає частиною інформаційної деконструкції людини. Але в цьому полягає специфіка і особливість постмодерністського мислення.

Висновки. Візуальний поворот в епоху постмодерну проявляє себе в повсюдному інтересі до реальності, зримих образів і форм сприйняття. Тексти філософів-постмодерністів передаються шляхом візуальних метафор, вони володіють просторово-топологічною рельєфністю. Подібний візуалізований і топографічний стиль мислення визначається як мислення через концепти і концептуальні персонажі (а не логічні поняття), які володіють смисловою консистенцією, просторовим місцеположенням і темпоральною визначеністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батаева Е.В. Видимое общество. Теория и практика социальной визуалистики: Монография / Е.В. Батаева. – Х.: ФЛП Лысенко И.Б., 2013. – 349 с.
2. Бауман З. От паломника к туристу [Электронный ресурс] / З. Бауман // Социологический журнал. – 1995. – № 4. – Режим доступа: <http://www.socjournal.ru/article//98>
3. Гиренок Ф. Абсурд и речь. Антропология воображаемого / Ф. Гиренок. – М.: Академический Проект, 2012. – 237 с.
4. Деррида Ж. Эссе об имени / Ж. Деррида // Всемирная философия. XX век. – Мн.: Харвест, 2004. – С. 381-392.
5. Диди-Юберман Ж. То, что мы видим, то, что смотрит на нас / Ж. Диди-Юберман. – СПб.: Наука, 2001. – 263 с.
6. Кутырев В.А. Философия постмодернизма / В.А. Кутырев. – Нижний Новгород, 2006. – 95 с.
7. Лакан Ж. Ниспровержение субъекта и диалектика желания в бессознательном у Фрейда // Ж. Лакан. Инстанция буквы в бессознательном или судьба разума после Фрейда. – М.: «Русское феноменологическое общество»; «Логос», 1997.
8. Метц К. Воображаемое означающее. Психоанализ и кино / К. Метц. – СПб.: Изд-во Европ. ун-та, 2010. – 336 с.
9. Подорога В. Метафизика ландшафта / В. Подорога. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2012. – 550 с.
10. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Ж.-П. Сартр. – М.: Республика, 2000. – 639 с.
11. Тульчинский Г.Л. Слово и тело постмодернизма / Г.Л. Тульчинский // Вопросы философии. – 1999. – № 10. – С. 35-53.

Канюк Іван – магістрант соціально-гуманітарного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Кіссе Антон Іванович – доктор політичних наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 130.1. +316+ 165.745

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В СУСПІЛЬСТВІ

У статті здійснено аналіз актуальних проблем сучасної української сім'ї в умовах соціально-економічних трансформацій в суспільстві. Актуальність даної теми зумовлено загальною кризою сім'ї. Проблеми сучасної української сім'ї становлять цілий комплекс психологічних, соціологічних, економічних, юридичних та інших проблем.

Ключові слова: сучасна сім'я, соціально-економічні трансформації, шлюбно-сімейні стосунки, сімейні проблеми, соціальна політика.

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ СЕМЬЕ В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В ОБЩЕСТВЕ

В статтє осуцествлен анализ актуальных проблем современной украинской семьи в условиях социально-экономических трансформаций в обществе. Актуальность данной темы обусловлено общим кризисом семьи. Проблемы современной украинской семьи составляют целый комплекс психологических, социологических, экономических, юридических и других проблем.

***Ключевые слова:** современная семья, социально-экономические трансформации, брачно-семейные отношения, семейные проблемы, социальная политика.*

PROBLEMS OF THE MODERN UKRAINIAN FAMILY IN THE CONTEXT OF SOCIAL AND ECONOMIC TRANSFORMATIONS IN SOCIETY

The article analyzes the actual problems of the modern Ukrainian family in the conditions of socio-economic transformations in society. The relevance of this topic is determined by the general crisis of the family. The problems of the modern Ukrainian family are a complex of psychological, sociological, economic, legal and other problems.

***Key words:** modern family, socio-economic transformations, marital and family relations, family problems, social policy.*

Сім'я – один із головних інститутів у соціальній структурі суспільства, вона є первинним осередком соціалізації, першоджерелом пізнання та формування культури поведінки. Будучи однією з найдавніших форм соціальної спільності людей, сім'я пов'язана зі всіма сферами діяльності людини. Вона сприяє вирішенню багатьох важливих як економічних так і соціальних задач.

Найбільший давньогрецький філософ-енциклопедист Аристотель, визначав, що людина інстинктивно прагне до сумісного мешкання. Сім'я, за Аристотелем, є першою формою соціального життя. З декількох сімей утворюються поселення-громади.

М.Д. Шимін визначає сім'ю наступним чином: «Сім'я - це специфічна форма соціальної життєдіяльності людей, зумовлена економічним ладом суспільства, заснована на шлюбі чи родинності, включаючи всю сукупність відносин (між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, між різними поколіннями), що складаються на базі спільної різносторонньої діяльності її членів, у якій реалізуються як потреби суспільства (у фізичному і духовному відтворенні людської особистості, в забезпеченні нормальної спільної життєдіяльності людей у сфері особистого життя), так і потреби індивіда (в інтимних зв'язках, у сімейному особистому щасті)» [9, с.21]. Сім'я виконує цілий ряд таких функцій як: репродуктивна, виховна, господарсько-побутова, економічна, соціально-культурна, комунікативна, гедоністична та ін.

Сучасна українська сім'я зазнає впливу різноманітних факторів, особливо глобалізаційного та соціально-політичного характеру. Процеси її формування, становлення і розвитку проходять у складних і суперечливих умовах. Відбувається загострення таких сімейних проблем, таких як:

- орієнтація на малодітну сім'ю ;
- зниження рівня народжуваності в сім'ї ;
- зростання кількості розлучень;
- роздільне проживання подружжя з причини міграції в пошуках заробітку;
- нестабільність сім'ї та шлюбу, викликані збільшенням всередині сімейних конфліктів,

та ін.

Окрім цього, простежується зменшення середньої тривалості шлюбу, а також, відкладення часу вступу до шлюбу. Неодружені чоловіки і жінки перестали бути виключенням, спостерігається збільшення кількості самотніх людей, які не одружуються.

В суспільстві поступово змінюється ставлення до народження дитини поза шлюбом. Чому сприяють різні форми неофіційних шлюбно-сімейних стосунків. Спостерігається стійка тенденція до зростання кількості неповних сімей, які складаються, переважно, з матері з дітьми та іноді одним з батьків -

матері чи батька [5]. Дана тенденція є надзвичайно негативною, адже повноцінне виховання відбувається в сім'ї, де кожний з батьків робить свій внесок до розвитку особистості дитини.

Існує ряд факторів що впливають на зміну традиційного устрою сім'ї та ціннісних орієнтацій у шлюбно-сімейних стосунках. Серед них можна виділити:

- економічна нестабільність в суспільстві;
- стрімкий науково-технічний прогрес;
- труднощі, пов'язані з народженням і вихованням дітей ;
- зростання економічної незалежності жінок, їх активне залучення до трудової діяльності ;
- утворення двох центрів життя — місця праці і дому;
- зміна загального ставлення суспільства до сексуальної моралі;
- ослаблення виховної функції сім'ї.

Багато чоловіків та жінок вступають у сексуальні відносини без укладання шлюбу. Це пов'язано з тих, що переваги гедоністично- холостяцького способу життя часом здаються більш привабливими ніж подружні відносини. Молодь орієнтована на вільний спосіб життя, на те, щоб насолоджуватися періодом незалежності якомога довше. Окрім цього, в сучасному світі, що чоловік, що жінка відчувають гостру необхідність створити певні фінансові та життєві умови, перед укладанням шлюбу. Під впливом соціально-економічних чинників відбувається переорієнтація цінностей молоді з цінностей сім'ї на цінності індивідуалізму, гедонізму, споживацтва, на досягнення успіху в кар'єрі та високого соціального статусу.

Скорочення кількості народжених в нашій країні пов'язано також з підвищенням освітнього рівня жінок, який безпосередньо впливає на їх соціальний статус та структуру потреб, що обумовлює кількість дітей в сім'ї . Найнижча народжуваність зафіксована в групі найбільш освічених матерів, а багатодітність характерна для менш освічених жінок. Тобто, обмеженню кількості дітей в родині сприяють першочергові завдання жінки спрямовані на здобуття освіти та професійний розвиток.

Потреби в дітях зазнали певних змін, які пов'язані з відсутністю економічної зацікавленості в них. Соціально-економічні проблем включають в себе проблему матеріальної забезпеченості, житлову проблему і проблему працевлаштування молодого подружжя. Зниження рівня життя та скорочення прибутків населення України спричинило те, що люди почали відкладати народження дітей. Адже загальний рівень життя сім'ї, забезпечення благоустрою, задоволення потреби в товарах широкого вжитку, організація вільного часу, безпосередньо залежить від рівня прибутків.

Українська дослідниця Г. Дворецька наголошує на важливості проблеми, що стосується поєднання ролі матері з професійною діяльністю, - внаслідок чого відбувається трансформація соціальних ролей подружжя. Соціальний статут чоловіків та жінок став однаковим. На сьогоднішній день, жінки заробляють на рівні з чоловіками, через що виникає певна неузгодженість рольової поведінки в сім'ї. Професійна та громадська діяльність жінки сприяє розвитку її особистості, проте негативно впливає на функціонування сім'ї - зменшується народжуваність, збільшується кількість розлучень, ускладнюються взаємовідносини між батьками і дітьми.

Заміжній жінці з дітьми важче досягати кар'єрних висот, адже сімейні турботи потребують багато сил та часу. Окрім цього, професійна діяльність жінки певним чином суперечить сімейним обов'язкам, через що, жінці в сучасному світі потрібно обирати для себе альтернативний варіант, в якому можуть успішно поєднуватися ціннісні орієнтації подружжя та їхні професійні інтереси. Це так звана бікар'єрна сім'я, в якій чоловік та жінка розподіляють між собою домашні обов'язки та допомагають самореалізуватися одне одному не тільки в сім'ї, а і в кар'єрі.

Гострою залишається проблема таких соціальних патологій як алкоголізм, наркоманія, насильство, що зростають в умовах невизначеності соціальних ідеалів суспільства.

Безвідповідальне відношення батьків до своїх родинних обов'язків сприяє поширенню чисельності дітей-соціальних сиріт, соціально дезадаптованих дітей тощо [3]. Проблеми дитячої безпритульності й бездоглядності є однією з найгостріших соціальних проблем сучасної України.

Зростає суспільне значення підготовки молоді до шлюбу, підтримки молодих сімей, творення мережі необхідних соціальних служб, медико-психологічних консультаційних центрів, розвитку вітчизняної демографії, цілеспрямованої демографічної політики держави тощо. Неміцність деяких молодих сімей можна пояснити невідповідністю до шлюбу, нездатністю сім'ї вирішувати проблеми, низьким рівнем соціально-психологічної адаптованості. Психологічна готовність індивіда до шлюбу багато в чому визначає подальші сімейні взаємини. Особливо важливими є показники соціальної готовності, тобто: вік, освіта, професія.

Багато жінок на свій лад вирішують проблему самотності: в Україні дедалі більше нешлюбних народжень є виходом зі стану психологічної і емоційної самотності, яка, проте, можлива і в шлюбі. На сучасному етапі трансформації суспільства, його культури гуманістичні функції сім'ї відіграють величезну роль, у зв'язку з чим особливого значення набуває аналіз сім'ї як соціокультурного феномена і потужного чинника позитивного психоемоційного діяння, відносин довіри і взаєморозуміння. Тому в сьогоденному світі в умовах духовної кризи, що породжує викривлені форми шлюбно-сімейних відносин, у центрі уваги вчених і політиків повинна бути сім'я, її благополуччя, бо саме сім'я може врятувати народ від самознищення.

Стабільна сім'я може бути створена при певній підготовленості молодих людей до спільного сімейного життя [1]. Мета якої націлена на підвищення відповідальності щодо питань шлюбу та батьківства. Адже, дошлюбні очікування різняться з реальним баченням подружнього життя, що призводить до дисфункціонального розвитку сім'ї, деформування існуючого механізму міжпоколінної передачі сімейних норм і цінностей.

Нерідко, сімейні пари зіштовхуються з такими проблемами, як:

- конфлікти пов'язані з розподілом подружніх ролей та обов'язків;
- відмінностями в поглядах на сімейне життя;
- складність і конфлікти у взаєминах подружньої пари з батьками однієї або обох членів подружжя;
- негативні звички одного, або обох партнерів (зловживання алкогольними напоями і т д.);
- проблеми спілкування, розуміння один одного;
- обмеженість можливостей для задоволення потреб одного з членів сім'ї;
- нездатність або небажання когось із подружжя мати дітей;
- незадоволення сімейним життям, зрада;
- фінансові труднощі;
- сексуальна дисгармонія у шлюбі.

Рівень готовності до сімейного життя включає в себе морально-психологічну, соціальну, правову, педагогічну, сексуальну, господарсько-економічну готовність. Передбачає розуміння сутності сім'ї, особистої ролі та відповідальності в створенні сім'ї, а також усвідомлення ряду обов'язків, які накладає подружжя та батьківство та ін.

Для сучасної соціокультурної ситуації в українському суспільстві особливого значення набуває роль сім'ї у формуванні установок позитивної соціальної поведінки людей. Толерантність в сімейних відносинах є фактором стабільності сім'ї, цінністю сімейного буття індивідів, типом певного способу життя, заснованим на гармонійній сумісності громадського та індивідуального буття - процесу соціалізації і становлення особистості в умовах сім'ї.

Сім'я володіє широким діапазоном можливостей і засобів впливу на формування установок толерантності в суспільстві. При цьому визначальною є тенденція формування демократичних принципів відносин членів сім'ї як один до другого, так і до соціального

оточення, терпимості до інших поглядів і думок, прихильності загальнолюдським нормам і цінностям.

Сучасна українська сім'я переживає важкі часи, що перешкоджає здійсненню повноцінного морально-етичного виховання дітей. Посилилась економічна, психологічна і моральна нестійкість сім'ї. Низький прожитковий статус пересічної сім'ї провокує масовий виїзд населення з України в пошуках заробітку. Що грозить втратою інтелектуального та морального потенціалу країни. Також, відбувається руйнація духовного світу дитини, батьки якої не в змозі приділити достатньо часу її вихованню. Батьки перекладають свої обов'язки на інших членів сім'ї, в більшості випадків на родичів, знайомих і т.п. Самі ж виконують функцію постачальника матеріальних благ, що позитивно впливає на загальний рівень життя дитини. Проте існує ряд проблем, які виникають у дітей в сім'ях трудових емігрантів:

- погіршення дитячо-батьківських взаємин;
- послаблення сімейно-рольових зв'язків;
- ризик виникнення синдрому емоційної деривації;
- девіантна поведінка;
- замкненість, агресивність, тривожність;
- пасивне відношення до навчання, власного здоров'я, життя і т.д.;
- відсутність прикладу батька/матері або й обох батьків.

Потрібно розширити сфери застосування праці, забезпечити гідний рівень заробітної плати та безпечні умови праці.

Важливо, щоб в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки реалізація соціальної політики здійснювалася відповідно до трансформації соціальної структури суспільства. Необхідно працювати над вдосконаленням соціальної політики, забезпечити всі необхідні умови для реалізації сім'єю своїх функцій як соціального інституту. Врегулювати ряд проблем економічного, соціального, нормативно-правового, інформаційно-просвітницького та організаційного характеру [8].

Особливу увагу, потрібно надати проблемі матеріального забезпечення, яка є важливою для нормального функціонування сім'ї. Адже, перебуваючи в умовах економічної нестабільності все більше поширюється орієнтація на малодітну сім'ю. Витрати на утримання дітей не закладені в повному обсязі в заробітну плату, якої не вистачає не тільки на утримання дітей, але й задоволення власних потреб. Сім'ї зіштовхуються з труднощами, прагнучи матеріально забезпечити життєдіяльність і розвиток дітей на рівні сучасних вимог. В особливо складному становищі, опиняються багатодітні й неповні сім'ї, а також сім'ї з дітьми або батьками-інвалідами. Значна їх частина знаходиться нижче межі бідності.

Необхідно вжити термінових заходів по наданню допомоги сім'ї у всіх її напрямках. Активізувати діяльність центрів та служб, які займаються проблемами сім'ї. Важливим є досягнення сприятливих соціальних та економічних умов для молодих матерів. Тобто, створити умови за яких підприємствам та організаціям буде економічно вигідніше працевлаштовувати матерів. Забезпечити умови для гармонійного поєднання батьківських та професійних обов'язків.

Сучасні сім'ї стають залежними від обставин пов'язаних з браком робочих місць, недоступності житла, низького рівня роботи медичних та оздоровчих закладів, нерівності доступу різних категорій сімей до соціальних послуг та ін.

Однією із найбільших проблем сучасної молоді родини в Україні є її економічна нестабільність, соціальна малозахищеність та підвищена психологічна вразливість. У свою чергу, це породжує її дезорганізацію, внутрішні деструктивні процеси, конфлікти і, зрештою, веде до розпаду. Внаслідок цього - страждання, нервові захворювання, асоціальна поведінка, стреси, безпритульність дітей, безвідповідальність, байдужість, аморальність і у свою чергу жорстокість батьків.

Ще важлива проблема – сучасна сім'я повинна не тільки зберегти, а й відновити свій статус головної ланки у вихованні дитини: забезпечити їй належні матеріальні та педагогічні

умови для фізичного, морального й духовного розвитку. Разом з тим, молода сім'я потребує як матеріальної, так і педагогічної та культурологічної допомоги. У зв'язку з цим стає зрозумілою необхідність організації підготовки молоді до подружнього життя, яку потрібно розглядати як складову частину роботи щодо зміцнення сім'ї та піднесення її соціальної активності. Життя вимагає, щоб подібною роботою було охоплено якомога більше молодих людей, а також були чітко визначені її цілі, методи, форми і можливості, адже серед важливих проблем зміцнення стабільності Української держави, важливе місце займає формування саме відповідального сім'янина, стабільної сім'ї.

Комплексний підхід передбачає не тільки створення соціально-економічних передумов для функціонування і розвитку сім'ї, але й формування в суспільній свідомості фундаментальних цінностей орієнтованих на відповідальне ставлення до шлюбу та батьківства, а також створення міцної, щасливої сім'ї.

Необхідно приділяти більше уваги соціальній роботі серед молоді, сприяти соціальному становленню особистості, розвивати емоційно-вольову сферу індивіда. Окрім цього, залучати молодь до суспільно-корисної праці. Спрямувати засоби масової інформації на надання молоді допомоги в певній підготовці до сімейного життя. Активізувати родинне виховання в системі шкільної освіти.

Тільки цілеспрямована комплексна соціально-демографічна політика, спрямована на підвищення стабільності та зміцнення інституту сім'ї, здатна якісно вплинути на стан сучасної української сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зуйкова Е. М. Молодая семья / Е. М. Зуйкова, Н. В. Кузнецова. – М.: Европа, 2009. – 436 с.
2. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії. – К.: Інститут економіки НАН України, 2001. – 580 с.
3. Діти, жінки та сім'я в Україні. Статистичний збірник// Державний комітет статистики України, 2006.
4. Добренев В.И. Фундаментальная социология: в 15 т. Т10: Гендер. Брак. Семья /Добренев В.И., Кравченко А.И. – М.: 2006.
5. Кодацька Н.О. Проблемне поле дослідження життєдіяльності вагітних жінок та молодих матерів / Н.О. Кодацька // Соціальні технології: [актуальні проблеми теорії та практики: збірник наукових праць. - Запоріжжя: КПУ, 2010. - Вип. 48. - С. 268- 278.
6. Мацковский М.С. Социология семьи: Проблемы теории, методологии и методики – М., 1989.
7. Социологическая энциклопедия в 2-х т. Т. 2. – М.: Мысль, 2003. – 863с.
8. Соціологічна енциклопедія / укладач В.Г. Городяненко – К.: Академвидав, 2008 – 456 с.
9. Шимин Н. Д. Семья как общественное явление: Опыт социал.-филос. анализа / Н. Д. Шимин. - Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. - 188 с.
10. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні. – К.: АДЕФ - Україна, 2008. – 134 с.
11. Шумейко О.В. Основні підходи до дослідження сім'ї в системі соціально-гуманітарного знання // Філософські та методологічні проблеми права. – 2011. - № 1. – С. 135-144
12. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України. - К.: Кондор, 2008. - 794 с.

Колесник Дар'я Миколаївна – магістрант соціально-гуманітарного факультету Державного звкладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,

Балащенко Інна Валеріївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК:37.091.4+316.422-027.511

ОСВІТНЯ СИСТЕМА В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ВИКЛИКАНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЄЮ

У статті розглянуто проблему функціонування освітньої системи в умовах соціальних трансформацій викликаних глобалізаційними процесами. Значну увагу приділено вивченню глобалізації як явища, що впливає на всю суспільну систему. Трансформації, що були викликані цим процесом, в свою чергу, розглянуті в якості рушійних сил до змін в освітній системі. Даний напрямок доповнюється також розглядом основних тенденцій та стратегій розвитку освіти України.

Ключові слова: глобалізація, освіта, освітня система, трансформації, інформаційне суспільство.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ ВЫЗВАННЫХ ГЛОБАЛИЗАЦИЕЙ

В статье рассмотрено проблему функционирования образовательной системы в условиях социальных трансформаций вызванных глобализационными процессами. Значительное внимание уделено изучению глобализации как явления, влияющего на всю общественную систему. Трансформации, вызванные этим процессом, в свою очередь, рассмотрены в качестве движущих сил к изменениям в образовательной системе. Данное направление дополняется также рассмотрением основных тенденций и стратегий развития образования Украины.

Ключевые слова: глобализация, образование, образовательная система, трансформации, информационное общество.

EDUCATIONAL SYSTEM UNDER THE CONDITIONS OF SOCIAL TRANSFORMATIONS CALLED BY GLOBALIZATION

The article examined the problem of the functioning of the educational system in the conditions of social transformations that were caused by the process of globalization. Considerable attention is paid to the study of globalization as a phenomenon that has an impact on the entire social system. Transformations that were caused by this process are considered as driving forces to changes in the educational system. This direction is also complemented by consideration of the main trends and strategies for the development of education in Ukraine.

Key words: globalization, education, educational system, transformations, information society.

Актуальність проблеми, розглянутої в даній статті, зумовлена соціальними змінами, що відбулися на рубежі ХХ–ХХІ століть. Вони були спричинені поширенням глобалізаційних процесів в усіх галузях життєдіяльності людини. Готовність людства адаптуватися до нових можливостей реалізації в мінливих умовах діяльності індивіда, групи, суспільства має пряму залежність від швидкості з якою відбуваються реформи в сучасних трансформаційних суспільствах. Життя вимагає від людини активної участі в прийнятті, здійсненні та контролі реалізації рішень, розуміння діапазону своєї соціальної мобільності й захищеності; наявності своєрідного культурного імунітету від маніпулювання масовою, груповою й особистою свідомістю; готовності досягати життєвого успіху. Темпи трансформаційних реформ в сучасних країнах перебувають у великій залежності від здатності до активної соціалізації людини в умовах перехідних процесів. У зв'язку з цим зростає роль системи освіти як важливої ланки переходу людини від системи підготовки до самостійного життя. Ефективність розв'язання освітою цих завдань залежить від оптимальності та швидкості її переходу від традиційної до сучасної, інноваційної моделі. *Аналіз актуальних досліджень.* Необхідно зауважити, що, незважаючи на достатню популярність даної теми в минулому, сучасне суспільство, котре знаходиться в процесі постійних динамічних перетворень висуває нові виклики та завдання, які вимагають вирішення не лише в науковому, а й практичному відношенні. Багато уваги приділяють вивченню зазначеної проблеми М. Алле, В. Андрущенко, Л. Антонюк, В. Барков, В. Бех, О. Білорус, Л. Бойко, І. Валлерстайн, В. Геєць, С. Глазьев, В. Гобаченко, Н. Гражевська, З. Гусинський, Б. Данилишин, А. Євтодюк, Я. Жаліло, М. Кльов, В. Кремень, С. Кримський, П. Кругман, М. Култаєва, Д. Лук'яненко, В. Лутай, Л. Мельник, В. Мунтіян, К. Омає, Л. Панченко, Ю. Пахомов, І. Предборська, Л. Рижак, Л. Ситниченко, Н. Скотна, В. Скотний, А. Степаненко, Ю. Турчашнова, Ф. Уєбстер, Т. Фрідмен, Ф. Фукуяма, М. Фуллан. Зокрема, М. Прищак розкриває явище трансформаційних процесів з точки зору історичного контексту вивчення освітніх парадигм; Б. Починюк здійснює ціннісну інтерпретацію гуманітарного знання у контексті сучасної парадигми освіти; І. Андрейко досліджує особливості впливу освіти та культури на формування особистості в контексті сучасних реалій глобалізації; О. Локшина розглядає загальні тенденції розвитку змісту шкільної освіти; О. Балакірев вивчає трансформування інституту освіти на етапі переходу до інноваційного розвитку. Водночас, незважаючи на актуальність, проблема взаємовпливу та взаємозв'язку трансформаційних процесів в освіті, культурі та суспільстві вивчена недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Наразі глобалізація виступає одним із основних викликів, котрі вимагають від людини мати готовність до змін та пристосовуватись до сучасних потреб ринку праці, постійно отримувати та аналізувати інформацію, швидко приймати рішення, вміло оперувати технологіями та знаннями, щоб задовольнити потреби інформаційного суспільства. Можемо сказати про те, що інформаційне суспільство незаперечно змінює стиль і спосіб людського життя. Зростає суттєве значення інформації, посилюється роль засобів масової комунікації, змінюється процес підготовки людини до життя, характер освіти і виховання. В інформаційному суспільстві знання постають в якості безпосередньої продуктивної сили. Це вимагає від суспільства в цілому, а також від кожної окремої людини вміння застосовувати все нові і нові знання, що були набуті впродовж життя у власній практичній діяльності [8, с. 58].

Нинішню епоху в значній мірі характеризують процеси глобалізації та інформаційної революції. Так, на думку В. Андрущенка вони мають потужний та всеохоплюючий вплив на всі сторони суспільного життя. Ми не можемо раціонально пізнати жоден з процесів, який відбувається, без їхньої рефлексії. Економіка і політика, особливості побутового життя, міжособистісні відносини і мораль, культура і мистецтво, тощо "знаходяться у полоні" глобалізаційних та інформаційних впливів, які переживає сучасне суспільство. Не стала виключенням і освіта. Система освіти змінюється і трансформується під впливом глобалізаційних й інформаційних технологій. Так, вона зазнає якісних змін та набуває нових вимірів у проекції на віддалену перспективу свого розвитку. Характерним є те, що вплив означених вище явищ зумовлює майже миттєву трансформацію процесів життєдіяльності людини [9, с. 464].

Доцільним вважаємо сказати про те, що не існує єдиного визначення процесу трансформації. Це поняття є доволі розгорнутим. Його можна застосувати для позначення всіх типів важливих змін основних структур та систем суспільства.

Трансформаційні процеси, викликані глобалізацією, у більшості сучасних країн мають бінарну структуру, оскільки вони об'єднують в собі соціально- та національно-політичний зміни, що взаємовизначають один одного. Як наслідок трансформації в одній галузі часто провокують несподівані результати в інших [1, с. 216].

Галузь освіти, що виступає в якості найчутливішого суспільного феномену, незаперечно являється основою інтелектуального, духовного, соціального й економічного розвитку суспільства і держави. Від якості та рівня освіти залежить, з якими знаннями, світоглядом і громадянськими принципами увійде до нового інформаційного суспільства молоде покоління. Сучасна освіта повинна базуватися на засадах майбутнього антропогенного соціокультурного середовища. Головним її завданням являється формування особистості, спроможної до виживання в умовах соціокультурної невизначеності. Тому важливими вважаються не самі знання, а їхня творча інтерпретація. Країни з розвинутою економікою постійно нарощують витрати на освіту, оскільки освіта стала одним з найважливіших чинників реалізації стратегії економічного зростання. Система освіти в успішних країнах перестала сприйматися як сфера невиробничого споживання й усе більше утверджується як найбільш ефективна інвестиція в людський капітал, який забезпечує країні економічні і соціальні вигоди та стимулює всебічний прогрес [9, с. 464].

Система освіти — сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними [6].

Система освіти є взагалі консервативною за власною суттю. Ось чому, не новації в освіті викликають суспільні зміни, а навпаки, суспільні зміни породжують розвиток нового в освіті, викликають необхідність її модернізації. Модернізація освіти знаходить своє вираження у пошуку нових шляхів розвитку освітніх систем; знаходженні рівноваги, оптимального співвідношення між "ринковістю" освіти і її головним завданням — навчанням, вихованням, розвитком особистості, підготовкою її до життя у сучасному суспільстві, які неможливо реалізовувати виключно за ринковими критеріями; розробці і експериментальній перевірці моделей випереджувального розвитку навчальних закладів відповідно до розвитку суспільства.

Можемо виділити такі чотири взаємопов'язані фактори, що впливають на розвиток системи освіти в сучасних умовах:

- швидкозмінність і швидкоплинність процесів суспільного розвитку;
- соціально-економічні трансформації в суспільстві, які призвели до появи принципово нового для нашої економіки і соціального буття явища — ринку праці;
- процеси глобалізації, які відгукнулися інтеграційними тенденціями в світі;
- інформаційний "вибух" у суспільстві, зумовлений появою нових інформаційних технологій і мультимедіа.

На сучасному етапі, коли індустріальна стадія цивілізації трансформується на постіндустріальну, інформація стає домінуючим чинником розвитку суспільних відносин, глибокої модифікації їх структури. Формуються їх нові види — інформаційні [7, с. 4].

Тобто, прослідковується певна закономірність зв'язку інновацій в освіті з загальними процесами у суспільстві, зокрема глобалізаційними та інтеграційними. Інновації в освіті — це процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, у результаті яких підвищуються показники (рівні) досягнень структурних компонентів освіти, відбувається перехід системи до якісно іншого стану. Головною метою запровадження інновацій в освіті є необхідність відповідати виклику глобалізаційних трансформацій, екологічних проблем, полікультурних тенденцій у світі [2, с. 201].

За умов трансформації українського суспільства особливого значення набувають питання формування нових життєвих стратегій, компетентності, посилення гнучкості та мобільності соціальної поведінки. Саме високий рівень освіченості нації сприяє більшій сприйнятливості і дієвості економічних і соціальних реформ, формування правової та екологічної культури при здійсненні соціальної та технологічної діяльності, створює умови для прогресивної індивідуальної активності особистості в суспільстві.

У реформуванні освіти в Україні значною мірою враховується вплив загальних для сучасної цивілізації тенденцій розвитку. Основними тенденціями у формуванні системи освіти в Україні є:

посилення процесу глобалізації економіки, взаємозв'язку і взаємозалежності держав світу. Ця тенденція зумовлена розвитком науки, технологій, виробництва, що призводить до формування загального світового економічного простору і планетарного інформаційного поля та інтенсивному обміну результатами матеріальної та духовної діяльності;

формування позитивних умов для індивідуального розвитку особистості, її самореалізації у світі.

Вважається, що освіта, будучи заснованою на інформаційних технологіях, уособлює в собі третю глобальну революцію в розвитку людства: перша була пов'язана з появою писемності, друга — з винаходом книгодрукування. Нові інформаційні технології в освіті мають суттєві переваги. Нові технології сприяють усуненню відставання периферійних районів в державі від столичних та інших провідних університетських центрів в контексті вільного доступу до освіти, інформації та культурних досягнень людської цивілізації. Вони створюють умови для розвитку всього світового освітнього простору; експорту, імпорту та взаємообміну освіти, об'єднання світового інтелектуального, творчого, інформаційного та науково-педагогічного потенціалів [2, с. 201].

Сам же термін “глобалізація” в сучасній як зарубіжній, так і вітчизняній літературі має доволі широку сферу варіантів застосування. Більшість вчених визначають глобалізацію як процес розвитку цивілізації з характерною інтеграцією політики, економіки, науково-технологічної і природоохоронної сфер у взаємодії і взаємозбагаченні, тобто цивілізаційний вимір розглядається як системоутворюючий чинник глобалізації.

Глобалізація в її сьогоденному варіанті призвела до певної зміни формату структури сучасного світу, і в результаті цього — до коригування національних систем державного управління, зміни стратегій економічного, політичного та духовного розвитку, що в свою чергу породжує суцільну взаємозалежність світу, яка являється основою його функціонування [5, с. 245].

Відомий британський соціолог Ентоні Гідденс був одним із перших авторів, котрі звернулися до розробки проблематики глобалізації. Він вважає, що вона виходить за межі суто економічного чи політичного життя суспільства і робить величезний вплив на інші сфери людського існування, в тому числі — на освіту [3, с. 189].

Інновації в освітній системі, що відбуваються в процесі глобалізації, успішно впливають на вирішення комплексу різних соціально-економічних проблем. В першу чергу, на викорінення безробіття, злочинності і т.д. Вектор сучасної політики і стратегії держави у розвитку національної системи освіти спрямований на її подальшу адаптацію до умов соціально-орієнтованої економіки, трансформації та інтеграції в європейське і світове співтовариство [2, с. 201].

В Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. зазначено, що модернізація освітньої системи нині є суспільною потребою та фундаментальною умовою інтеграції України до Європейського інтелектуального простору. Метою Національної стратегії є:

підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки;

забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями, потребами на основі навчання протягом життя.

Але водночас, адаптуючись до європейських освітніх вимог, освіта в Україні передбачає головною умовою свого розвитку збереження її національних особливостей та інтересів, метою якого є створення необхідних умов для самовизначення і самореалізації особистості [8, с. 60].

Проаналізувавши все вищесказане, ми можемо зробити такі *висновки*:

-глобалізація виступає одним із основних викликів, котрі вимагають від людини мати готовність до змін та пристосовуватись до сучасної системи інформаційного суспільства;

-процеси глобалізації та інформаційної революції мають потужний та всеохоплюючий вплив на всі сторони суспільного життя;

-система освіти змінюється і трансформується під впливом глобалізаційних й інформаційних технологій, що зумовлюють майже миттєву трансформацію процесів життєдіяльності людини;

-процес трансформації, викликаний глобалізацією та виступає в сенсі всіх типів важливих змін основних структур та систем суспільства має бінарну структуру, оскільки об'єднує в собі соціально- та національно-політичний зміни, що взаємовизначають один одного;

-галузь освіти являється основою інтелектуального, духовного, соціального й економічного розвитку суспільства і держави, від її якості та рівня залежить, з якими знаннями, світоглядом і громадянськими принципами увійде до нового інформаційного суспільства молоде покоління;

-модернізація освіти знаходить своє вираження у пошуку нових шляхів розвитку освітніх систем; знаходженні рівноваги, оптимального співвідношення між “ринковістю” освіти і її головним завданням — навчанням, вихованням, розвитком особистості, підготовкою її до життя у сучасному суспільстві;

-на розвиток системи освіти в сучасних умовах впливають, насамперед швидкозмінність і швидкоплинність процесів суспільного розвитку, соціально-економічні трансформації в суспільстві, які призвели до появи принципово нового для нашої економіки і соціального буття явища — ринку праці, процеси глобалізації, які відгукнулися інтеграційними тенденціями в світі та інформаційний “вибух” у суспільстві, зумовлений появою нових інформаційних технологій і мультимедіа;

-необхідним являється запровадження інновацій в освіті як процесу творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, головною метою яких є необхідність відповідати виклику глобалізаційних трансформацій;

-основними тенденціями у формуванні системи освіти в Україні являється посилення процесу глобалізації економіки, взаємозв'язку і взаємозалежності держав світу, що призводить до формування загального світового економічного простору і планетарного інформаційного поля та інтенсивному обміну результатами матеріальної та духовної діяльності, формування позитивних умов для індивідуального розвитку особистості, її самореалізації у світі;

-інновації в освітній системі, що відбуваються в процесі глобалізації, успішно впливають на вирішення комплексу різних соціально-економічних проблем;

-в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. зазначено, що модернізація освітньої системи нині є суспільною потребою та фундаментальною умовою інтеграції України до Європейського інтелектуального простору, водночас, вона передбачає головною умовою свого розвитку збереження національних особливостей та інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Величко О. Трансформаційні процеси країн Центрально–Східної Європи крізь призму концепції сталого розвитку. 69–та студентська науково–технічна конференція: зб. тез доповідей (Львів, жовтень–листопад 2011 року). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 216–217.

2. Іванова Світлана. Інновації в освіті та проблеми реформування системи вищої освіти в аспекті євроінтеграції України. Інформаційні технології та Інтернет у навчальному процесі та наукових дослідженнях: матеріали X міжнародної наук-практ. конф. «Інтернет-Освіта-Наука (ІОН-2016) (Вінниця, 11-14 жовтня 2016 р.). Вінниця: ВНТУ, 2016. С. 200-202.

3. Медіна Тетяна. Трансформація інституту сім'ї в умовах глобалізації. Релігія та Соціум. Чернівці. 2013. №3-4 (11-12). С. 189-194.

4. Огнев'юк В.О. Багатомірна людина. Епоха трансформацій. Освіта. Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства: матер. міжнарод. наук.-практ. конф., М-во осв. і науки, молоді та спорту України (Київ, 13 груд. 2012 р). Київ: ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. С. 7-14.

5. Петракова К. Трансформація реформ в українському суспільстві в умовах сучасних глобалізаційних викликів. Ефективність державного управління: зб. наук. праць. Львів. 2015. Вип. 43. С. 243-249.

6. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39. Ст.380.

7. Сисоєва С.О. Роль освіти в сучасному світі. Рідна школа. Київ: Фенікс. 2008р. №11. С. 3-6.

8. Стукалова Тетяна. Вплив освіти на формування особистості в суспільстві постійних змін. Світогляд – Філософія – Релігія: зб. наук. праць. Суми. 2014. Вип. 6. С. 55-62.

9. Швед Марія. Вплив освіти і культури на розвиток суспільства. Prace naukowe akademii im. Jana długosza w częstochowie. Rocznik polsko-ukraiński. Ченстохова. 2014. Вип. XVI. С. 463–471.

Косович Юліанна – студентка 4 курсу соціально-гуманітарного факультету Державного звкладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Атаманюк Зоя Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного звкладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК:17:177.61

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮБОВІ В РОБОТАХ ЕРІХА ФРОММА

Увага до проблеми любові характерна для всіх періодів розвитку культури. Концепція любові не втрачає своєї актуальності ще з Античності – це ми можемо спостерігати на прикладі Сократа, Платона та Аристотеля. Книга «Мистецтво любити» стала ще одною цеглиною в спробі Е. Фромма описати і створити здорове суспільство. Автор виділяє кілька видів любові, описує їх з точки зору відмінності взаємин людей і створює струнку структуру.

Ключові слова: любов, любов християнська, концепції любові, псевдолюбов.

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮБВИ В РАБОТАХ ЭРИХА ФРОММА

Внимание к проблеме любви характерна для всех периодов развития культуры. Концепция любви не теряет своей актуальности еще с античности - это мы можем наблюдать на примере Сократа, Платона и Аристотеля. Книга «Искусство любить» стала еще одним кирпичом в попытке Э. Фромма описать и создать здоровое общество. Автор выделяет несколько видов любви, описывает их с точки зрения различия взаимоотношений людей и создает стройную структуру.

Ключевые слова: любовь, любовь христианская, концепции любви, псевдолюбовь.

CONCEPTION OF LOVE IS IN WORKS OF ERICH FROMM

Attention to the problem of love is characteristic for all periods of development of culture. Conception of love does not lose the actuality yet from Antiquity - it we can look after on an example Socrates, Plato and Aristotle. Book began to "love Art" yet by a одну brick in the attempt of Erich Fromm to describe and create healthy society. An author distinguishes a few kinds to love, describes them from the point of view of difference of mutual relations of people and creates a slender structure.

Key words: love, love christian, conceptions of love, pseudolove.

Актуальність роботи полягає в тому, що в ній розглянуто таке цікаве та різнобічне поняття, як любов. Що ж є любов, чому вона займає таке значне місце в нашому житті, її різновиди, причини та наслідки для окремої особистості та суспільства в цілому – відповіді на це питання можна знайти в праці «Мистецтво любити» Еріха Фромма, недаремно його називають філософом кохання.

Почуття любові рано чи пізно переживає кожна людина. Особливим воно є саме для молоді, яка лише починає будувати свої стосунки. Тому пильна увага до цієї проблеми характерна для всіх періодів розвитку культури. Концепція любові не втрачає своєї актуальності ще з Античності – це ми можемо спостерігати на прикладі Сократа, Платона та Аристотеля. Їх ідеї і роботи перефразували уже тисячі філософів усіх часів.

Справжню психічну цінність любові дали, згідно з Фроммом, аскетичні течії християнства. Ніякі попередні епохи не наповнювали любов таким глибоким і сильним напругою почуттів, волі, пам'яті.

Мета дослідження. Теоретичний аналіз поглядів Е.Фромма на розвиток любові, її сутність і види.

На наш погляд, проблема любові повинна стати однією з центральних тем сучасної

філософії, про неї не треба боятися і соромитися говорити. Але міркувати про любов треба з опорою на традиції її філософського осмислення, які кореняться в глибині століть, в епоху Стародавнього світу і, зокрема, в античній філософії і культурі.

В культурі народів Сходу та Заходу здавна існували ціннісні уявлення любові. Їх трактування мало як специфічні риси, притаманні кожній культурі або конкретній течії в ній, так і спільний, загальнолюдський зміст. Ці поняття багатогранні і багатоаспектні. Почуття любові – це непохитні істини у житті кожної людини, якими вона керується впродовж всього свого життя.

Перші уявлення про концепцію любові у давньоіндійському вченні, як важливу складову людських взаємин та почуттів, як особливе ставлення до вищих сил, було відображено в стародавніх заклинаннях, обрядах, гімнах, ритуальних танцях, піснях, переказах, легендах. Так, в давньоіндійських передфілософських та філософських творах любов має, поза окремими виключеннями, релігійно-міфологічне забарвлення і посідає одне з провідних місць. Досліджувана концепція в індійській традиції виступає і як засіб досягнення вищої мети, і як самодостатня неминуча велика цінність. Добре відоме сповіщення Будди про те, що він прийшов у світ для навчання людей знанню, сповненого любові, пронизаного нею, як море сіллю. Слід зазначити, що про віру та її форми, милосердя, співчуття, жертвну любов йдеться в різних буддистських текстах (Дхаммапада, Ітивуттака, сутри Лотосова, Намиста та інше). Любов, стверджуючись в буддистських джерелах, охоплює все оточуюче, виявляється в ставленні до всіх живих істот, як до близьких. Великою цінністю є «любляче серце». На основі аналізу буддистських творів можна сказати, що в серці зосереджено світіння нашого «Я» як частки спільної сутності і цілісності людства та усього світу [5, с. 211].

Далі ми розглянемо визначення концепції любові в творах китайських мудреців, яке має спільне та відмінне у порівнянні з індійськими джерелами. Їх єднає афористичність, образність, конкретність, практичне, в першу чергу, нормативно-етичне призначення. Разом з тим, давньокитайська філософія не споглядала, в ній значно менше містики, релігійного екстазу, немає відчуження від світу, а концепція любові постає як необхідний компонент учень про канони, правила політики та вмілого керування країною. У Конфуція, наприклад, любов виявляється у родинних почуттях, шанобливості дітей до батьків та молодших братів до старших, у підтримці родових відносин. Визнається й «любов до людей» [5, с. 161] як загальний гуманістичний принцип («жень») взаємовідносин між ними, з певними правилами для різних верств. Цей принцип не заперечує можливої ненависті, яку потрібно стримувати, щоб не було заколотів, не порушувалась «золота середина». Любить людей той, вважав Конфуцій, хто здатен розповсюджувати в державі п'ять якостей: шанобливість, великодушність, правдивість, кмітливість, милість [6, с. 148–149]. Впровадження цих якостей приносить користь країні.

Концепція любові як духовно-практичний феномен була актуальною для античної філософії на різних етапах її існування, включно із періодом формування та розвитку рефлексивних теоретичних систем.

З точки зору філософії те, що я когось люблю, пояснюється не предметом любові, а здатністю любити. Починаючи з Сократа, любов розглядається як особливий стан людської душі і людське ставлення. У своїх діалогах, таких, як «Федр», «Бенкет», Платон розробляє свою теорію любові. У Платона любов – це відношення люблячого до возлюбленого – ставлення нерівних. Любов, за Платоном, має два начала, які знаходяться в людині одночасно. Перше з них, потяг до задоволень, – це явище аморальне, а друге, прагнення до піднесеного, – це та сама піднесена любов, якої Платон найбільше захоплюється. Любов в творах Платона – це явище ідеальне, що робить люблячу людину геніальною, оскільки без кінця він відкриває в коханій людині те, що приховано від інших.

Саме завдяки згаданим рисам давньогрецького теоретико-рефлексивного типу мислення, ці позатеоретичні феномени отримали розвинуті когнітивні дефініції, втілилися у детальну класифікацію основних їх типів. Особливо велика увага тут приділялась любові.

Відповідно до цього, є пристрасна закоханість – «ерос». В ній самовідданість поєднується з жагою володіння улюбленою істотою, або якимось об'єктом духовності, схиляння перед ними. «Агапе» – це милосердна, жертвна любов до «ближніх». Існує також «філія» – любов-дружба, приязнь, що реалізуються між людьми, внаслідок їх особистого вибору. «Сторге» – це любов-прихильність, особливо важлива для сім'ї, родинних стосунків. В подальшому виникали й інші класифікації, хоча все багатство та розмаїття смислів одних тільки зазначених понять у їх повноті нам ще й досі нелегко вичерпно осягнути [7, с. 294, 318].

На відміну від Платона, Аристотель розглядає ці поняття в іншому ракурсі. На думку філософа, з усіх живих істот тільки людині властива віра. Як і Платон, він пов'язує її з особистою думкою людини. Віра супроводжується переконанням, яке, хоча і має розумну основу, може бути або адекватним, або хибним. Надія ж спрямована на майбутнє. Вона вільна від страждань і надає людині, як і надія, задоволення, незалежно від можливостей її втілення [2, с. 255, 271]. Любов за Аристотелем має онтологічний та етичний сенс. Любов як природна складова людських стосунків належить до пристрасної частини душі. Якщо вона не підкоряється розуму, устоям культури, то веде до розбещеності, до надлишків у задоволеннях, або до страждань від їх недостатності. Тому людині необхідно бути розважливою, дотримуватися міри та «золотої середини» між крайнощами [2, с. 116, 118].

Велике значення в історії людської цивілізації, морального прогресу людства мала ранньохристиянська моральна доктрина, викладена в текстах Біблії. Утвердження первісним християнством принципу загальної любові означало визнання рівності людей в їхніх домаганнях гідного й щасливого життя, моральної гармонії. Християнство стало релігією абстрактної людини, а його мораль набула загальнолюдської форми. Ідея рівності людей, їхнього всесвітнього громадянства зустрічалась і в античній етиці, зокрема у вченнях софістів і стоїків. Вона була одним із елементів теоретичних роздумів і їх відправним пунктом. В межах християнського світогляду ця ідея, поєднана з принципом любові, набула провідних нормативних установ і форми, сприйнятливої для основної частини населення.

Християнство принесло у світ нове розуміння любові, яке стало протилежним античному розумінню. Головним осередком любові християнство визнає Бога. Новий Завіт оголосив любов головним законом у відносинах людини й Бога. По християнським уявленням, Бог любить людей, так як своє кохання Він цілком виявив, відправивши у світ Свого Сина. "Бо так возлюбив Бог світ, що віддав Сина Свого єдинородного, щоб всякий, віруючий в Нього, не загинув, але мав життя вічне. Бо не послав Бог Сина Свого у світ, щоб судити світ, а щоб світ врятований був через Нього", – йдеться у Євангелії від Іоанна. [3, с. 16-17] Бог свою любов до нас доводить тим, що Христос помер за нас.

Інша щонайважливіша особливість християнського розуміння любові полягає у вимозі любити «ближнього». Ісус пропагував любов усім людям незалежно від їхньої приналежності до того чи іншого народу. На прощальній розмові з учнями він неодноразово згадує, даючи заповіт перед розлукою, про обов'язок любові до ближнього: «Заповідь нову даю вам, так любите одне одного; як Я возлюбив вас, і ви так любите одне одного; у тій дізнаються усе, що ви Мої учні, якщо матимете любов собою»

Відповідно до Нового Завіту любов до ближнього є необхідною передумовою любові до Бога, щаблем до Нього. Любов до ближніх включає у собі передусім любов до родичів, дітей, дружини. Проте любов до ближніх, навіть до рідних, не має заступати головного – любові до Бога.

Розглядаючи основні положення теоретиків філософії й психології любові, ми акцентували увагу на представниках духовного напрямку, які досліджували природу кохання як явища внутрішнього світу людини, як продукту підсвідомого й водночас як свідомого мистецтва, діяльності активної душі. Відповідно в нашому дослідженні любов розглядається як підсвідомий імпульс, примхливий інстинкт, некерована сила, з одного боку, і як одухотворений потяг до краси, культура поклоніння й розчарування, філософський аналіз власного світу й свідомий вольовий вчинок – з іншого. Еріх Фромм є визначною постаттю у

сучасній науці та культурі. Коло його наукових інтересів охоплює різні галузі: психологія, релігієзнавство, етика та філософія. Творча спадщина мислителя є об'єктом дослідження багатьох відомих зарубіжних та вітчизняних вчених. Поряд з висвітленими Фроммом актуальними проблемами сьогодення постає одна з одвічних та невичерпних проблем – проблема любові.

Тема любові до людини виявилася в центрі соціально-філософської концепції автора – він визнав за необхідно зробити теоретичний аналіз проблеми любові. Так, вже в 20-тих роках Фромм виявив і сформулював відмінність між материнською і батьківською любов'ю до дитини.

Еріх Фромм приходять до висновку про необхідність змін і людини і суспільства, стверджуючи, що без нової людини неможливо нове суспільство. «Основою майбутнього суспільства може бути лише людина, здатна інтегрувати в собі любов до людей і готовність відмовитись від усіх форм володіння заради справжнього буття, що розуміється як здатність жити без ідолопоклонства і завжди бути уважним до людей; потреба дарувати людям свою любов і солідарність, а також відчувати тепло і співчуття свого оточення; віра у власні сили, прагнення пізнати самого себе, в тому числі і сферу свого несвідомого; вміння відчувати свою єдність з усім живим на Землі, тобто від думки підкорити собі природу силою, бажання замість руйнування запропонувати їй взаємодопомога і співпраця» [10].

Книга «Мистецтво любити» стала ще одною цеглиною в спробі Фромма описати і створити у своїх творах здорове суспільство. Автор виділяє кілька видів любові, описує їх з точки зору відмінності взаємин людей і створює струнку структуру. Книга має на меті показати, що любов – це не сентиментальне почуття, випробувати яке може всяка людина незалежно від рівня досягнутої їм зрілості. Філософ хоче переконати читача, що всі його спроби любові приречені на невдачу, якщо він не прагне більш активно розвивати свою особистість в цілому, щоб досягти продуктивної орієнтації. Задоволення в індивідуальній любові не може бути досягнуто без здатності любити свого ближнього, без істинної людяності, відваги, віри і дисципліни.

Вчення видатного мислителя минулого століття можна охарактеризувати як соціально-психологічне та гуманістичне. Перше цілком відноситься до галузі наук – соціології та психоаналізу. Друге є філософією, заснованою на глибокій вірі в людину, в її здатність до пізнання світу і створення справедливого суспільства.

Автор наголошує на тому, що головна проблема любові – це навчитися любити. Люди думають, що любити просто, а знайти об'єкт любові складно. Ця установка, на думку Фромма, має низку причин, що вкорінені у розвитку сучасного суспільства. «У вікторіанську епоху любов була спонтанним, особистим переживанням, яке потім повинно призвести до шлюбу. Навпаки, шлюб ґрунтувався на угоді – чи між сім'ями, чи між посередниками на ділі шлюбу; він полягав з урахуванням соціальних умов, а любов, вважали, почне розвиватися відтоді, як шлюб опиниться» [10].

Як ще з однією характерною риси сучасного суспільства автор наводить спрагу купувати. «Щастя сучасної людини полягає у радісному хвилюванні, в останній момент, що він дивиться на вітрину магазину, і купує усе те, що він може собі дозволити. Привабливість людини залежить від моди цього часу, як фізичної, і духовної» [10].

Фромм розглядає любов скоріше як активність, ніж як пасивний афект, як допомогу, а не як захоплення. Любов – це передусім давати, а не брати, але більшість індивідів відмовляються давати. «Давати – це вищий прояв сили. Давати – більш радісно, ніж брати, тому через це проявляється вираз життєздатності» [10] Правдивість цього принципу автор підтверджує прикладом зі сфери сексу. Чоловік дає себе, свій сексуальний орган, своє насіння. Якщо він не може давати – він імпотент. Вона також віддає себе, вона відкриває чоловікові своє жіноче лоно: одержуючи, вона віддає. Якщо вона не здатна до акту давання, вона фригідна.

У сфері матеріальних речей давати означає бути багатим. «Не той багатий, хто має

багато, а той, хто багато дає. Скупий, який тривожиться, коли б не втратити, в психологічному сенсі – жебрак, бідна людина, а найважливіша сфера давання – це специфічна людська сфера» [10]. Люди дають одна одній себе, своє життя. Цим даванням вони збагачують іншого і збільшують почуття життєздатності. Крім давання, любов передбачає турботу, відповідальність, повагу та знання. «Любов – це активна зацікавленість у житті та розвитку те, що ми любимо.» Турбота і зацікавленість ведуть до відповідальності. Відповідальність, на думку автора, – це виключно від початку остаточно добровільний акт. «Відповідальність могла би легко вироджуватися в бажання переваги та панування, до поваги. Повага – це здатність бачити людину такою, якою вона є, усвідомлювати її унікальну індивідуальність» [10]. Розумію повагу як здатність приймати кохану людину повністю. І це дозволяє залишатися індивідуальністю при єднанні з людиною.

Фундаментальна потреба у єднанні пояснюється Фроммом бажанням пізнати «таємницю людини». Інший шлях пізнання «таємниці» – любов.

Важливу роль Фромм віддає розгляду любові до дітей. При народженні дитина відчуває стрес, пов'язаний з відділенням від матері. Новонароджений неспроможний об'єктивно сприймати світ довкола себе. Він сприймає лише позитивну дію тепла, їжі. Коли дитина розвивається, вона здатна сприймати речі як що є. Вона навчається поводитися з людьми і розуміє, що мати про неї боятиметься, отже, і любить її.

«Материнська любов беззастережна, не потрібно заслужувати, не так важко бути її дитиною. З яким віком до дитини приходять бажання як щоб її любили, а й любити, дати щось матері чи батькові. Поступово ця любов переростає в зрілу любов. Потреби любити іншу людину стають так само важливими як і свої власні». Дитяча любов діє за принципом: «Я люблю, тому що люблю». Не зріла любов каже: «Я люблю тебе, тому що потребую тебе». Зріла любов каже: «Я потребую тебе, тому що люблю тебе» [10].

Переживання людиною відокремленості від інших і від світу є причиною виникнення тривоги, сорому і почуття провини. На думку Фромма, саме це переживання провини і сорому при усвідомленні своєї відокремленості знаходить відображення в біблійній розповіді про Адама і Єву. З того моменту, коли чоловік і жінка почали усвідомлювати самих себе і один одного, вони прийшли і до усвідомлення своєї відокремленості в своєму розходженні через приналежність до різних статей.

Любов до Бога з різних позицій розуміння Бога, розглядається як різниця між матриархальними і патріархальними елементами релігії, і з погляду різних філософських підходів. У результаті все зводиться ось до чого: «природа любові до Бога відповідає природі його любові до людини і характеру його любові до Бога і людині часто залишається несвідомим, будучи криється і раціоналізований більш зрілим думкою у тому, що є її любов» [10].

Поширеною формою псевдолюбові стає любов-поклоніння. У ній людина, яка не досягла власної індивідуальності, не має можливості взяти за основу власні творчі сили й приписує все краще об'єкту свого поклоніння. У такому разі рано чи пізно настає розчарування, і тоді з'являється новий ідол. До іншої форми псевдолюбові належить «сентиментальна любов». Фромм відзначає й поширену ілюзію про те, що любов нібито передбачає повну відсутність конфліктів.

Як будь-яке інше мистецтво, любити передбачає дисципліну, причому дисципліну відносно до всього свого життя. Ця самодисципліна в корені відмінна від тієї дисципліни, коли людина підкоряється робочому розпорядку і іншим зовнішнім шаблонам, що регламентують його життя.

Еріх Фромм відзначає, що зосередження для сучасної західної людини також є чимось, чого складно досягти, адже зосередження означає здатність залишатися наодинці з собою, а це для багатьох пов'язано з дуже великим занепокоєнням і тривогою, проте саме здатність залишатися наодинці з собою є умовним способом любити. Автор радить уникати поганих компаній, тривіальних розмов і виконувати вправи на досягнення зосередженості, наприклад,

розслабитися і постежити за своїм диханням. Звичайно ж, для набуття навичок зосередженості необхідний час і терпіння, як вони потрібні дітям, які вчаться ходити. Для того, щоб навчитися зосереджуватися, необхідно уміти відчувати себе й чути свій внутрішній голос [10].

Еріх Фромм піднімає важливе питання: для сприйняття власних духовних процесів людині потрібні якісь гідні зразки в навколишній дійсності, а це вказує на проблеми нашої культури. Сучасна західна культура орієнтована на передачу знань, залишаючи без уваги первинну значущість для людського розвитку живої присутності зрілих, духовно розвинених людей. У нас найчастіше цю роль грають ті, хто добився популярності і «зоряності». З цього глухого кута автор бачить вихід в знайомстві з великими творами літератури і мистецтва, біографіями «справжніх» людей. Лише так можна досягти уявлення про зріле життя, інакше вся культурна традиція обірветься, навіть якщо буде далі передано і розвинене її знання.

Філософ звертає увагу на те, що для здатності любити важливою умовою є подолання власного егоїзму та нарцисизму, що вимагає розвитку здатності сприймати й миритися з навколишнім. Причому ці якості потрібно прагнути виражати в будь-якій ситуації і стосовно до будь-якої людини, а не лише до коханих.

Ще одна важлива якість, яку Еріх Фромм бачить умовою здатності любити, – це віра. Звільнення від егоїзму і психічний розвиток, на думку автора, неможливі без віри, що вкорінюється в нашій творчій інтелектуальній та емоційній діяльності. У свою чергу, віра в можливість іншої людини стає важливою умовою її розвитку. Віра передбачає і відвагу, оскільки те, у що ми по-справжньому віримо і що є для нас цінним, вимагає наших активних зусиль, нонконформістської позиції, а іноді пов'язано з ризиком і жертвами [10].

Висновки. Любові всі віки покірні. Про любов сказані мільйони слів і написані гори книг. Є формули кохання, наукові визначення, філософські трактати. Але все-таки тема любові в наш час залишається дуже актуальною. Проблема любові розглядалася багатьма філософами, психологами та представниками соціально-філософської думки: Сократ, Платон, Аристотель, Френсіс Бекон, Рене Декарт, Іммануїл Кант, Еріх Фромм, Зигмунд Фрейд, Григорій Сковорода та інші. Кожен з них намагався дати своє визначення любові, хтось наукове, а хтось художнє або мистецьке.

Широке тлумачення стародавніми філософами поняття любові в середньовіччя багато в чому втрачається. Область її прояву звужується тільки до людини й бога, а іноді й взагалі тільки до представника протилежної статі. У зв'язку із цим класифікації видів любові, пропонувані середньовічними філософами, ґрунтуються насамперед не на різних формах її прояву, а на відносинах між людьми.

У християнстві любов до Бога не залишалася постійною, вона мінялася у своїй формі й у своїй інтенсивності. Досягши вищої напруги в середньовіччя, вона стала поступово втрачати свою височину й безпосередність.

Духовний світ людини, її естетична сутність – це, мабуть, одна з найменш пізнаною наукою сфер життя на Землі. І саме тому практично неможливо дати чіткого визначення вищим людським почуттям, одним із яких є любов. Складність і важливість любові обумовлені тим, що в ній зливаються в одне ціле й фізичне й духовне, індивідуальне й соціальне, особисте й загальнолюдське, зрозуміле й неясне.

Еріх Фромм, у своїх роботах, запропонував зберегти слово «любов» тільки для особливого виду єднання між людьми, яке, на його думку, « має ідеальну цінність у всіх великих гуманістичних релігіях і філософських системах минулих чотирьох тисячоліть історії Заходу і Сходу », єднання, яке він вважає зрілим (єдиним розумним і задовільним) « відповіддю на проблему людського існування ». На думку Фромма, для розуміння природи любові необхідно розуміти природу людини. Фромм розглядав любов як мистецтво, він визначив, що любов це єднання. Також він виділив окремі типи кохання, і дав їм пояснення. Основний його думку те, що справжня любов може бути спрямована лише на об'єкт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апресян Р.Г. Від дружби і любові - до моралі: один сюжет історія ідей/ Р.Г. Апресян – Москва: Етична думка. Щорічник ІФ РАН, 2000. – 375 с.
2. Аристотель. Нікомахова етика / Аристотель - Мінск: в 4-х томах. Т. 4., 1983. – 541 с.
3. Огієнко І. М. Біблія або книги святого Письма Старого й нового Заповіту / І.М. Огієнка – Київ: Українське біблійне товариство, 2002. – 223 с.
4. Бхагавадгіта. Буддизм/ Бхагавадгіта – Москва: Щорічник, 1985. – 453 с.
5. Мадтхіма Нікоя Основи буддизму/Нікоя Мадтхіта – Талін: Закон, 1990. – 675 с.
6. Мо-цзи. Стародавня китайська філософія/ Мо-цзи – Москва: Збірка. В 2-х тт., 1972. – 435 с. Т. 2
7. Платон. Пір/ Платон – Москва: Збірка. В 4-х тт., 1993. – 203 с. Т. 2
8. Платон. Федр/ Платон – Москва: Збірка. В 4-х тт., 1994. – 309 с.
9. Сковорода Г. С. Вступні двері до християнської добронравності/ Г. С. Сковорода – Київ: Зірка, 1994.- 321 с.
10. Фромм Еріх. Мистецтво любити/ Еріх Фромм – Москва: Педагогіка, 1990. – 129 с.
11. Цимбал Т.В. Філософія. Конспект лекцій/ Т.В. Цимбал – Київ: Наука, 2015.- 44 с.

Мацьків Марьяна Владимировна – студентка 3 курсу соціально-гуманітарного факультета Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского»,

Балащенко Инна Валерьевна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології і менеджмента соціокультурної діяльності Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского».

УДК: 316.6:159.932

САМООПРЕДЕЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ: ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ, ЖИЗНЕННОЕ, ЛИЧНОСТНОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ

Статья посвящена вопросу самоопределения личности. Раскрывается смысл понятия «самоопределение». Рассматриваются виды самоопределения: профессиональное, личностное, жизненное, социальное, их характеристика и взаимосвязь. Кратко изложены проблемы профессионального самоопределения личности и путь их решения.

Ключевые слова: самоопределение, самоопределение профессиональное, самоопределение личностное, самоопределение жизненное, самоопределение социальное, характеристики самоопределения.

САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ: ПРОФЕСІЙНЕ, ЖИТТЄВЕ, ОСОБИСТІСНЕ І СОЦІАЛЬНЕ

Стаття присвячена питанню самовизначення особистості. Розкривається зміст поняття «самовизначення». Розглядаються види самовизначення: професійне, особистісне, життєве, соціальне, їх характеристика і взаємозв'язок. Коротко викладені проблеми професійного самовизначення особистості та шлях їх вирішення.

Ключові слова: самовизначення, самовизначення професійне, самовизначення особистісне, самовизначення життєве, самовизначення соціальне, характеристики самовизначення.

SELF-DETERMINATION OF THE PERSON: PROFESSIONAL, VITAL, PERSONALITY And SOCIAL

The article is devoted to the issue of self-determination of a person. The meaning of the concept of "self-determination" is revealed. The types of self-determination are considered: professional, personal, life, social, their characteristics and interrelation. The problems of professional self-determination of the person and the way to solve them are briefly described.

Key words: *self-determination, self-determination professional, self-determination personal, self-determination life, self-determination social, characteristics of self-determination.*

Тема самоопределения личности является актуальной в любое время, так как этот процесс сопровождает человека в течение всей жизни. Виды самоопределения тесно взаимодействуют и оказывают друг на друга влияние.

Цель статьи - дать определение понятия «самоопределение» и охарактеризовать четыре основных вида самоопределения: профессиональное, личностное, жизненное и социальное.

Самоопределение – это сложный, многоступенчатый процесс развития человека, его структурными элементами являются разные виды самоопределения [1]. Выделяют следующие виды самоопределения: личностное, социальное, жизненное, профессиональное, семейное, религиозное, нравственное, экономическое и множество других. Этот термин употребляется в самых разных значениях, именно поэтому важно дать четкое определение термина.

Понимание сущности понятия «самоопределение» требует обращения к лексикологическим источникам.

Энциклопедия социологии дает следующие определения: самоопределение – это 1. Понимание или детерминация субъектом своей собственной природы или основных свойств. 2. Сознательный акт выявления и утверждения собственной позиции в проблемных ситуациях [2].

Самоопределение личности - самостоятельный выбор человеком своего жизненного пути, целей, ценностей, нравственных норм, будущей профессии и условий жизни, - такое определение дает краткий словарь психологических терминов [3].

В педагогической науке понятие самоопределение определяется как степень самооценки себя; содержательная сторона направленности личности; определение человеком себя в обществе как личности, занятие им активной позиции относительно социокультурных ценностей и тем самым определение смысла своего существования (с ориентацией на будущее) [4].

К проблеме самоопределения личности в различных исследованиях и аспектах **обращались** исследователи: Л.С. Кравченко, Т.В.Кудрявцев, О.И.Зотова и И.К.Кряжева, Е.А.Климов [12,13,15], Н.Ф.Наумова, А.В.Петровский, В.А.Бакеев, И.А.Оботурова. Проблемы профессионального самоопределения - самые представленные в психологических исследованиях, ими занимались: В.А.Байметов, Е.М.Борисова, Л.М.Митина [14], Н.С.Пряжников, Т.В.Рогачева, Божович Л.И. [17], Н.В.Самоукина, Ю.В.Тюшев, Н.А.Цветкова. Философский аспект самоопределения рассматривали Л.М. Архангельский, А.Л. Гусейнов, О.Г. Дробицкий Из украинских ученых вопросом самоопределения украинцев занимался А. В. Яковенко.

Среди философов и социологов, которые исследовали проблематику профессионального самоопределения, следует назвать Е. Головаху, В. Шубкина, В. Осовского [5-7]. Среди работ, где эмпирически рассматривалось профессиональное самоопределение молодежи, следует указать на исследования А. Уколовой [8].

Методологические основы психологического подхода к проблеме самоопределения были заложены С. Л. Рубинштейном. Проблема самоопределения рассматривалась им в контексте проблемы детерминации, в свете выдвинутого им принципа — внешние причины действуют, преломляясь через внутренние условия: «Тезис, согласно которому внешние

причины действуют через внутренние условия так, что эффект действия зависит от внутренних свойств объекта, означает, по существу, что всякая детерминация необходима как детерминация другим, внешним, и как самоопределение (определение внутренних свойств объекта)» [9]. В этом контексте самоопределение выступает как самодетерминация, в отличие от внешней детерминации; в понятии самоопределения, таким образом, выражается активная природа «внутренних условий», через которые преломляются внешние воздействия: «На самом деле самоопределение и определение другим, внешним существует в равной мере повсюду. Существует иерархия этих отношений, в которой высшим уровнем выступает самоопределение на уровне существ, обладающих сознанием» [9, с. 358]. По отношению к этому уровню — уровню человека — в понятии самоопределения для С. Л. Рубинштейна выражается самая суть, смысл принципа детерминизма: «смысл его заключается в подчеркивании роли внутреннего момента самоопределения, верности себе, неодностороннего подчинения внешнему» [9, с. 382]. Более того, сама «специфика человеческого существования заключается в мере соотношения самоопределения и определения другим (условиями, обстоятельствами), в характере самоопределения в связи с наличием у человека сознания и действия» [9, с. 260].

Подход, намеченный С. Л. Рубинштейном, развивает в своих работах К. А. Абульханова-Славская, для которой центральным моментом самоопределения является также самодетерминация, собственная активность, осознанное стремление занять определенную позицию. По Абульхановой-Славской, самоопределение — это осознание личностью своей позиции, которая формируется внутри координат системы отношений. При этом она подчеркивает, что от того, как складывается система отношений (к коллективному субъекту, к своему месту в коллективе и другим его членам), зависит самоопределение и общественная активность личности [10].

Каждый вид самоопределения связан друг с другом, а также, они связаны со всеми этапами развития человека, потому что процесс самоопределения длится у человека всю жизнь. Человек ищет ответы на вопросы — кто я есть, зачем я живу, чего могу добиться, в чем мое индивидуальное предназначение и др. Эти потребности самоопределения связаны с поиском смысла жизни.

Рассмотрим характеристики четырех основных видов самоопределения личности: профессионального, личностного, жизненного и социального.

Профессиональное самоопределение (я как профессионал) — определение человека относительно трудовой деятельности. «Кем быть?»: выбор профессии, способа и места обучения, пути профессиональной самореализации [11]. Профессиональное самоопределение в целом осуществляется в течение всей жизни человека и не исключает смену или выбор нескольких профессий.

Е. А. Климов отмечает, что в связи с техническим и социальным прогрессом человек в течение всей своей жизни фактически находится в ситуации выбора профессии, профессиональной переориентации. Причиной этого выступают «существенные изменения содержания труда и технических средств», которые могут вызывать «необходимость доучивания, переучивания и даже смены трудового поста» [12].

Е. А. Климов предлагает следующую профессионально ориентированную периодизацию:

- оптация (12–17 лет) — период выбора профессии и учебно-профессионального заведения;
- профессиональная подготовка (15–23 года) — овладение профессиональными знаниями, умениями и навыками;
- адаптация (16–18 лет) — вхождение в профессию и привыкание к ней;
- фаза интернала (18–23 года) — приобретение профессионального опыта;
- мастерство (23–35 лет) — квалифицированное выполнение трудовой деятельности;

- фаза авторитета (35–55 лет) – достижение профессионалом высокой квалификации;
- наставничество (55–60 лет) – передача профессионалом своего опыта [13].

Также стоит отметить, что существуют проблемы профессионального самоопределения у молодежи. Часто выбор будущей профессии делается не на собственных интересах подростка, а на основе других факторов. Таких как: 1) родительское давление (выбор делают родители за ребенка); 2) финансовое давление (выбранная профессия предполагает высокий доход); 3) социальное давление («это модно» или «это престижная профессия»).

Чтобы решить эти проблемы необходимо в первую очередь проводить систематизированную профориентационную работу в школах, начиная постепенно вводить детей в мир профессий со среднего звена. Благодаря переходу к рыночным отношениям расширился круг выбора профессии. Однако из-за недостаточной осведомленности у школьников складывается неправильное представление о многих из них. Случается так, что какой-то вид занятий может увлечь при более детальном ознакомлении с ним. Поэтому одна из основных задач — обратить внимание старшеклассников на те профессии, по которым бывают вакансии, как можно подробнее рассказать о них. [14].

Е.А.Климов предлагает интересную модель – «восьмиугольник основных факторов выбора профессии» [15], которые характеризуют ситуацию профессионального самоопределения и определяют само качество профессиональных планов подростка: 1) учет своих склонностей (по сравнению с интересами, склонности более устойчивы); 2) учет способностей, внешних и внутренних возможностей; 3) учет престижности выбираемой профессии; 4) учет информированности о ней; 5) учет позиции родителей; 6) учет позиции одноклассников, друзей и сверстников; 7) учет потребностей производства («рынка»), а также 8) наличие определенной программы действий по выбору и достижению профессиональных целей – с личной профессиональной перспективой (ЛПП). ЛПП считается удачной в том случае, когда она строится с учетом всех перечисленных факторов [13].

Личностное самоопределение (я как личность) – это определение себя относительно выработанных в обществе (и принятых данным человеком) критериев становления личности и дальнейшая реализация себя на основе этих критериев. В начале 21 века такими критериями становятся умения 21 века (цифровая грамотность, изобретательное мышление, эффективное общение, продуктивность) [11]. Также важно отметить, что большое влияние на личностное самоопределение имеют факторы эпохи и современные стандарты.

Это процесс и результат осознания личностью своей индивидуальности, уникальности, своих возможностей (могу) и желаний (хочу) в их соотносительности друг с другом и с окружающим миром («Я – Я», «Я – другие», «Я – общество»,

«Я-мир») и выбора основных направлений духовного и личностного роста [16].

Работы Л. И. Божович дают возможность понять суть личностного самоопределения:

1. Потребность в самоопределении возникает лишь на рубеже старшего подросткового и младшего юношеского возраста. Необходимость этой потребности обосновывается логикой и социальным развитием подростка.

2. Эта потребность формируется на поиске ответа на вопрос: «В чем смысл жизни и собственного существования?»

3. Самоопределение связано с юношеским устремлением в будущее.

4. В этом возрасте самоопределение в основном сводится к выбору будущей профессии. По мере взросления понимание личностного самоопределения расширяется [17].

Жизненное самоопределение - это определение себя относительно общечеловеческих критериев смысла жизни и реализация себя на основе этого самоопределения. Жизненное самоопределение предполагает высокую степень свободы выбора, но при условии, что человек не отказывается от такой свободы. Однако человек может жить, меняя и осваивая различные социальные роли, действуя при этом пассивно, а может выступать творцом своей жизни [1].

Для жизненного самоопределения характерны следующие признаки: а) глобальность

того образа и стиля жизни, которые специфичны для жизненной среды, в которой обитает данный человек; б) роль социокультурных факторов (стереотипов, традиций, общественных норм); в) зависимость от экономических, социальных, экологических факторов, определяющих жизнь данной социальной группы [18].

Составляющими жизненного самоопределения являются:

а) личная система ценностей (формирование ценностей, на основе которых нужно строить свою жизнь);

б) жизненная позиция (определение своего места в системе общественных отношений, выбор своей позиции в жизненных ситуациях);

в) профессиональное самоопределение (выбор будущей профессии, обретение самостоятельности).

Социальное самоопределение (я как человек определенного социального круга, расширение сферы социальной деятельности, взаимодействия с другими людьми) – это процесс личностного внутреннего принятия и закрепления внешних общественно значимых норм и ценностей; соотнесение индивида в обществе с определенной группой самим индивидом [19].

Социальное самоопределение личности может рассматриваться, с одной стороны, как поэтапный процесс ее включения во все сферы общественной жизни и достижения относительного равновесия состояния в структуре общества, с другой – как процесс осознания своей принадлежности к определенным социальным группам с закрепленными в них социальными статусами и ролями. Это сложная многоуровневая система: обретение образовательного статуса, выбор профессии, самоопределение в сфере трудовых отношений, в трудовом коллективе, создание семьи, выбор места жительства, формирование позиций в общественно-политической и культурно-досуговой сферах [20].

Выводы. Итак, самоопределение личности - самостоятельный выбор человеком своего жизненного пути, целей, ценностей, нравственных норм, будущей профессии и условий жизни [3]. Это понимание себя, своих способностей и стремлений, осознание своего предназначения в обществе и места в жизни. Каждый человек осуществляет в жизни разные виды самоопределения: определяет для себя ценности и смысл жизни, выбирает свое место и роль в системе общественных отношений, получает профессию. Проблема самоопределения наиболее актуальна для возраста ранней юности. Но, из вышесказанного, вполне очевидно, что самоопределение сопровождает человека на каждом этапе жизни и является важной и неотъемлемой ее частью. Все рассмотренные виды самоопределения постоянно взаимодействуют. В одних случаях они предшествуют одно другому, например, личностное самоопределение может предшествовать и способствовать профессиональному, чаще всего они происходят одновременно, меняясь местами как причина и следствие. Жизненное самоопределение, возможно, лежит в основе других и начинается с первого дня жизни как выполнение человеком своего предназначения [1]. Поэтому, смело можно утверждать, что тема самоопределения личности не утратит свою актуальность никогда.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Маркова А.К. Психология профессионализма / Маркова А.К.- М.: Издательство: Международный гуманитарный фонд "Знание", 1996. – 312 с.
2. Энциклопедия социологии /Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. — Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2003. — 1312 с.
3. Морозов А.В. Краткий словарь психологических терминов / А. В. Морозов, Д. В. Чернилевский. - Москва : Академический Проект : Традиция, 2004. - 559 с.
4. Педагогический словарь [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://www.pedpro.ru/terms/>.

5. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И. Головаха. – К. : Наук. думка, 1988 – 144 с.
6. Профессиональное самоопределение и трудовой путь молодежи / В.Л.Оссовский, Л.А.Аза, А.И.Вишняк, Е.И.Головаха. – К. : Наук. думка, 1987 – 304 с.
7. Шубкин В.Н. Молодежь вступает в жизнь (по материалам социологического исследования проблем трудоустройства и выбора профессии) / В.Н. Шубкин // Вопр. философии. – 1965 – № 5 – С. 57–70.
8. Уколова А. Вибір професії: на порозі життєвого шляху / А. Уколова // Молодіжна політика: проблеми та перспективи : зб. наук. пр. / наук. ред. С.А. Шудло]. – Дрогобич : Ред.-вид. від. Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. Ів. Франка, 2011 – С. 264–269.
9. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии/ Рубинштейн С. Л. - М., 1973. - 423 с.
10. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / Абульханова-Славская К. А.- М.: Изд-во «Наука», 1989, - 334 с.
11. Яруллина Л.Р. Профессиональное и личностное самоопределение как поиск смысла выбираемой профессии / Яруллина Л.Р. // Вестник ТИСБИ. - 2004. - №2. - С.20-31.
12. Климов Е. А. Психология профессионала / Климов Е. А.. — Воронеж: Феникс, 1996.
13. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Климов Е. А.. — М: Академия, 2004.
14. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях // Вопросы психологии. - 2007. - № 4. - С. 28 – 38.
15. Климов Е.А. Как выбирать профессию / Климов Е. А.. — М.: Просвещение, 1990. — 159 с.
16. Самоопределение человека или как найти свое место в жизни? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://niksy.net/stati/samorazvitie/samoopredelenie-cheloveka-ili-kak-nayti-svoe-mesto-v-zhizni>.
17. Божович Л.И «Личность и ее формирование в детском возрасте», Санкт-Петербург; Изд-во «Питер», 2008, - 400 с.
18. Свенцицкий А. Л. Социальная психология. М.: ТК Велби, 2004.
19. Тематичний словник-довідник з соціології / За ред. В.В. Кохана; укл. А.Александровська, Є. Буга, Ю. Ткачук та ін. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 112с.
20. Левичева В. Ф. (2012) Социальное самоопределение // Знание. Понимание. Умение. - № 2. - С. 322-324.

Орленко Ирина Николаевна – аспирантка кафедри філософії, соціології та менеджмента соціокультурної діяльності Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К Д. Ушинского»

УДК 364 + 316+ 112

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЕ ПОНИМАНИЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ КАК ФАКТОРА СОЦИАЛЬНОЙ ДЕЗАДАПТАЦИИ

В статье рассматривается взаимосвязь процессов социализации и социальной адаптации. Проведен теоретический анализ специфики социализации, ее характеристик с точки зрения социальной философии. Изучаются особенности социализированной личности. Автором уточнено и обосновано понятие социализации как фактора социальной дезадаптации. Выделены основные механизмы социализации, как процесса приспособления человека к изменяющейся социальной среде с помощью различных социальных средств. Показаны особенности социализированной личности и инструменты формирования социально компетентной личности.

Ключевые слова: социализация, социальная адаптация, социальная роль, социальный статус, социальная дезадаптация

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК ФАКТОРА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ

У статті розглянуто взаємозв'язок процесів соціалізації та соціальної адаптації. Проведено теоретичний аналіз специфіки соціалізації, її характеристик з точки зору соціальної філософії. Вивчаються особливості соціалізованої особистості. Автором уточнено та обґрунтовано поняття соціалізації як чинника соціальної дезадаптації. Виділено основні механізми соціалізації, як процесу пристосування людини до соціального середовища за допомогою різних соціальних засобів. Показано особливості соціалізованої особистості й інструменти формування соціально - компетентної особистості.

Ключові слова: соціалізація, соціальна адаптація, соціальна роль, соціальний статус, соціальна дезадаптація

SOCIAL AND PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF SOCIALIZATION AS A FACTOR OF SOCIAL DESADAPTION

The article deals with the interrelation between the processes of socialization and social adaptation. A theoretical analysis of the specifics of socialization, its characteristics from the point of view of social philosophy is carried out. The features of the socialized personality are being studied. The author clarified and justified the concept of socialization as a factor of social disadaptation. The main mechanisms of socialization as a process of adapting a person to a changing social environment through various social means are singled out. The features of the socialized personality and the tools of forming a socially competent personality are shown.

Key words: socialization, social adaptation, social role, social status, social disadaptation

Постановка проблеми. Социальные процессы, происходящие в современном украинском обществе, сложные и противоречивые. В период политических, экономических, образовательных реформ, интеграции в европейское пространство все большей значимости приобретает проблема социальной адаптации. Особенностью адаптации индивида является то, что она непосредственно связана с социализацией личности, с ее вхождением в мир взаимоотношений, усвоением ею норм социально одобряемого поведения. Фактически, важнейшим механизмом социализации является социальная адаптация, которая подчеркивает, возможность личности в достаточно короткий промежуток времени активно освоить новую социальную среду, в то время как социализация представляет собой постепенный процесс формирования личности в определенных социальных условиях. В кризисные периоды, когда возникает ситуация нестабильности, неудовлетворительного функционирования социальных структур, смена социально-нормативных систем, требует дополнительного изучения особенности социализации как фактора социальной дезадаптации для уточнения структуры данного понятия

Анализ последних исследований и публикаций. Процесс социализации личности являлся междисциплинарным интересом для таких ученых как З. Фрейд, Ж. Пиаже, Б. Г. Ананьев, С. Л. Рубинштейн, К. А. Альбуханова-Славская, И. С. Кон, Н. П. Дубинина, А. Ф. Полис. Каждый из них рассматривал социализацию в соответствии со своей концепцией. А. В. Петровский, Н. Смелзер, А. В. Мудрик, Г. М. Андреева, Н. В. Андреевкова раскрывали сущность процесса социализации. Так, например, понятие «ранняя социализация» были введены Н. В. Андреевковой, Я. И. Гилинским Г. М. Андреевой. Термин «первичная социализация» в своих работах используют И. Н. Зарецкая, А. В. Мудрик. О том, что семья является основным инструментом социализации, пишет американский ученый Т. Парсонс. Детско-родительские отношения в аспекте социализации рассматривает М. В. Фирсов. Сквозь призму формирования установок, Д. Мид рассматривал стадии процесса обучения детьми

взрослых ролей, А. Халлер развивал его идеи в концепции «значимого другого». К. Д. Ушинский выдвинул концепция общественного воспитания. М. М. Бахтин описал идею о диалоге как форме сосуществования личности. Л. С. Выготский сформулировал концепцию о соотношении индивидуального и общественного в индивиде. По И. Кону, социализация включает в себя не только осознанные, контролируемые, целенаправленные воздействия (воспитание в широком смысле слова), но и стихийные, спонтанные процессы, так или иначе влияющие на формирование личности.

Цель статьи - представить результаты теоретического анализа особенностей социализации как фактора социальной дезадаптации.

Из вышеизложенной цели вытекают **следующие задачи**:

- рассмотреть социализацию как социально-философский феномен;
- уточнить и обосновать понятие социализации как фактора социальной дезадаптации;
- выделить основные механизмы социализации.

Изложение основного материала. Являясь механизмом социализации, социальная адаптация имеет ряд своих особенностей, как процесс приспособления человека к изменяющейся социальной среде с помощью различных социальных средств. Ученые различают два типа адаптации. «Первый характеризуется активным воздействием на социальную среду: человек не только осваивает сложившиеся формы взаимодействия людей, нормы, устоявшиеся, ценности, но и какой-то степени стремится изменить те, которые представляются ей несовершенными или устаревшими. Второй тип адаптации – это пассивное восприятие целей и ценностей группы, окружения. Поведение человека в данном случае называют конформным (в переводе с латинского – подобный, согласен). Внешним выражением комфортно нередко служит послушание, когда безропотно выполняются все предписания. При этом, однако, внутренне человек может быть не согласна с групповыми нормами и ценностями» [цит. по 18].

Социальная адаптация на уровне отдельных личностей включает:

- 1) реализацию механизма взаимодействия личности с средой путем определенного приспособления к ней через общение, поведение, деятельность;
- 2) усвоение норм, моральных ценностей ближайшего позитивного социального окружения;
- 3) достижение состояния адаптированности субъекта путем установления динамического равновесия между его личностными установками и ожиданиями социальной среды при наличии контроля с ее стороны.

Взаимодействие двух систем – личности и социальной среды являются сложным механизмом приспособления личности к новым условиям жизнедеятельности на макро- и микроуровнях. На макроуровне - социальная среда есть общество в целом, а на микроуровне – ближайшее окружение человека, что и является средой. И именно среда оказывает непосредственное влияние на личность, взаимодействуя с ней в процессе жизнедеятельности. Значимое влияние на формирование индивидуально-типологических качеств личности оказывает, безусловно, макро- и микросреда. С одной стороны, входя в конкретную социальную среду, человек получает социальный опыт, с другой же, в процессе социализации он воссоздает систему социальных связей за счет вхождения в среду [19].

В ходе социологических исследований данной проблемы, было установлено, что социализация имеет две фазы: *социальная адаптация* и *интериоризация*. «Социальная адаптация означает приспособление индивида к социально-экономическим условиям, ролевым функциям, социальным нормам, среде его жизнедеятельности. Интериоризация же является процессом включения социальных норм и ценностей во внутренний мир человека. Показателями степени адаптации может служить успешное осуществление человеком своих социальных ролей, ее высокий социальный статус, а также общая психологическая удовлетворенность социальной средой в целом» [цит. по 18].

Рассматривая показатели степени социальной адаптации следует уточнить основные

понятия: *Социальная роль* – модель поведения человека в обществе (или, говоря проще, поведение человека в обществе). Каждый статус обычно включает ряд ролей. Например, статус инженера может включать такие роли, как изобретатель, ученый, наставник, исследователь, наладчик и т.д. Чтобы понять особенности поведения личности, социальных отношений, необходимо анализировать все социальные роли индивида. Поэтому Р. Мертон вводит понятие «ролевой набор». Под ролевым набором он понимает «совокупность ролей, ассоциируемых с одним статусом» [9, с. 417-428]. Но, крайне важно понимать, что у личности присутствует огромное количество статусов и, соответственно, еще большее количество ролей.

Статус (в переводе с лат. status – положение, состояние) – правовое положение гражданина, т.е. совокупность его прав и обязанностей. Термин, берущий свое начало еще в Древнем Риме и в конце XIX века введенный в социологию английским историком Г. Д. С. Мейном. В его интерпретации термин помогал обозначить социальную позицию личности, которую данная занимала в социальной структуре общества. *Социальный статус* является параметром занимаемой личностью позиции ее в социуме. Ральф Линтон, американский социолог и антрополог, в 1936 г. сделал акцент на «двойственном значении» понятия «социальный статус». Основываясь на его выводах, каждый человек обладает определенным социальным статусом, и его место в социальной иерархической лестнице соответствует этому статусу [20].

Основой теорий социализации являются аспекты роли объективного и субъективного факторов, интерпретации индивидуального или общественного как первичной реальности. «Социализация — двусторонний процесс постоянной передачи обществом и освоения индивидом в течение всей его жизни социальных норм, культурных ценностей и образцов поведения, позволяющий индивиду функционировать в данном обществе» [19]. С конца XIX века, такими учеными как Ф. Гиддингсом, Э. Дюркгеймом, Г. Тардом и др., понятие «социализация» рассматривается как обозначение процесса становления и развития личности.

Разработанная на основе объективистского подхода теория социализации Э. Дюркгейма (Дюркгейм Э., 1996) строится на положении о двойственной природе человека. Биологическая природа человека (способности, биологические функции, импульсы, страсти) находятся в противоречии с его социальной природой, создаваемой путем воспитания (нормы, ценности, идеалы). Это обуславливает никогда не прекращающееся внутреннее беспокойство, чувство напряженности и тревоги, которое снимается только действием общества. Оно контролирует биологическую природу человека, сдерживает страсти, вводит их в определенные рамки. Если общество ослабляет свой контроль над индивидами, возникает состояние аномии. С каждым новым поколением общество оказывается почти перед *tabula rasa* (чистой доской), на которой ему предстоит писать заново. Поэтому Э. Дюркгейм считал необходимым для общества как можно быстрее добавить к только что родившемуся эгоистичному и асоциальному существу другое, способное вести нравственную и социальную жизнь. Основная функция *социализации, по Дюркгейму*, — приобщение индивидов к идее «коллективного сознания» — заключается в установлении однородности и целостности общества. Ядром концепции социализации Э. Дюркгейма стала теория морали как системы объективных правил поведения. Общественные функции морали Дюркгейм связывал с воспитанием, цель которого — формирование социального существа, развитие в ребенке тех качеств и свойств личности, которые нужны обществу. Он рассматривал воспитание как общественный феномен, заключающийся в методической социализации молодого поколения. Идеи Ф. Гиддингса об определяющей роли социального принуждения легли в основу его теории социализации как «сплавления различных элементов самого разнообразного населения в однородный тип» (Giddings F. P., 1897). С его точки зрения, в обществе действуют два основных типа сил, именуемые «волевым процессом» и силами «искусственного отбора для сознательного выбора». Гиддингс считал, что личность не может жить в себе самой, чтобы погибнуть вместе с индивидуальной жизнью. Из века в век общество, создавшее человека, преобразовывается человеком. У. Джемс придавал большое значение достижениями баланса между притязаниями

індивіда і його досягненнями, так як від цього залежить самооцінка особистості, ведуча або до її успішному розвитку, або до дисгармонічного роздвоєння, суперництва між окремими її сторонами (Джемс У., 1991) [16].

В своїй психоаналітичній теорії З. Фрейд розробив динамічну позицію відображення і сформулював поняття «захисних механізмів» в роботі «Нейропсихологія захисту» (1894); детально розглядаючи його в роботі «Тлумачення сновидінь». Встановлення балансу між інстинктами і культурними нормами; в процесі розвитку, забезпечують цілісність особистості в процесі її соціалізації. Виступаючи як триєдність взаємодіючих сфер: «Воно», «Я» і «Сверх Я», Фрейд підкреслював його постійне протиріччя. В ситуації внутрішнього конфлікту; захисні механізми направлені на зниження почуття тривоги, пов'язаного з конфліктом [15]. З. Фрейд вважав, що період раннього дитинства є найважливішим і впливає на всю подальшу життя людини. Е. Еріксон вважав, що характер людини, формуючись в дитинстві, не статичний, а зберігає здатність значущих перетворень на кожному віковому етапі життя. Він виділив вісім стадій психосоціального розвитку особистості, в ході якого людина встановлює основні орієнтири по відношенню до себе і своєї соціальної середовища. Кожній стадії, по його думці, притаманні свої власні параметри розвитку, здатні приймати позитивні і негативні значення, і виступаючи параметрами соціального взаємодія в ході соціалізації [17]. В педагогіці поняття «соціалізація» пов'язано з такими поняттями як «виховання», «навчання», «розвиток особистості». Ітак, «соціалізація – це процес формування і розвитку особистості, що відбувається під впливом виховної і навчальної діяльності. Виховання і навчання (в вузькому сенсі) – це спеціально організована діяльність з метою передачі соціального досвіду людині (дитині) і формування у неї певних, соціально бажаних стереотипів поведінки, якостей і властивостей особистості» [10, с. 54].

В психологічному словнику дається наступне визначення: «соціалізація – це еволюційний процес, з орієнтацією на результат оволодіння і відтворення суб'єктом соціального досвіду, який сам суб'єкт виконує в факторах комунікації, в індивідуальній діяльності» [14, с. 289]. Соціологія розглядає соціалізацію як процес засвоєння людиною зразків поведінки, соціальних норм і цінностей, необхідних для її успішної життєдіяльності в конкретній соціальній середовищі. Все первинне і вторинне оточення індивіда впливає на процес його соціалізації: сім'я, близькі, колеги, ЗМІ і т.д. Н. Смелзер визначив дві цілі, що сприяють успішній соціалізації. Перша – це вплив на взаємодію індивідів, заснований на соціальних ролях, і друга – на основі засвоєння членів суспільства вже існуючих правил і норм поведінки, що забезпечують його стабільність. Три фактори, по словам Н. Смелзера, сприяють успішній соціалізації: очікування, зміна поведінки і прагнення до конформізму. Процес формування особистості, по його думці, відбувається по трьох різних стадіях:

- стадія підрадянства і копіювання дітьми поведінки дорослих;
- ігрової стадії, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання ролей;
- стадія групових ігор, на якій діти вчаться розуміти, що від них чекає вся група людей [13, с. 125].

Як відзначав Т. Парсонс, першим засобом підтримки соціальної стабільності є соціалізація. І, безумовно, другим він вважав соціальний контроль. Саме соціальний контроль дозволяє стримувати людські страсті, імпульсивність. Вживаючи в себе основні цінності, комунікуючи з «важливими іншими», шляхом інтерналізації загальноприйнятих норм, відбувається інтеграція особистості в суспільство. Соціальна адаптація людини, по словам Т. Парсонса, є найважливішим умовом соціалізації. Адаптація створює колаж всіх можливих ролей в одній і тій же особистості. І школа, по його словам, є однією з найбільш важливих систем в соціалізації, що дозволяє підготувати

індивіда к виконанню визначених соціальних ролей в майбутньому. (Parsons T., 1951). «Критична теорія соціалізації» Ю. Хабермаса (Habermas J., 1973) пропонує розглядати процес соціалізації стосовно тільки «частини» особистості людини, тої, яка представляє його соціальну сутність, надаючи безпосереднє вплив на його життєдіяльність. Друга ж його «частина» критично стосується до компонентів соціального середовища, перешкоджаючи людині самоствердитися і надає йому можливість дистанціюватися від загальноприйнятих норм і цінностей.

В своїх дослідженнях С. В. Ковалев виділив модель 4-х рівневих розвитку особистості, включаючи в себе *адаптацію, соціалізацію, екзистенціалізацію, трансперсоналізацію*. «Стадія адаптації — це етап самоствердження. Соціалізація представляє собою область самовираження. Екзистенціалізація супроводжується спонтанним самоосуществленням. А трансперсоналізація — дарить можливості саморозповсюдження» [5, С. 4].

За словами І. Семиної, адаптивна особистість повинна бути результативна і задоволена своїми: стосунками з оточуючим суспільством, своїми соціальними ролями і статусом [21].

З. Фрейд вважав, що період раннього дитинства є найважливішим і надає вплив на всю подальшу життя людини.

В залежності від культури модифікуються і цілі соціалізації, і методи, спрямовані на розвиток тих особистісних якостей дитини, які формують його соціальне поведіння. І, безумовно, сім'я є першим і найбільш значущим інститутом соціалізації дитини. Саме від того, як складаються дитячо-батьківські взаємовідносини, з допомогою яких дитина досягає азів взаємодії з іншими, і залежить успішність його соціалізації. Сімейні цінності, поняття про добро і зло, дружбу і любов, довіра до світу закладаються в період немовлячества і супроводжують людину всю життя. Діти копіюють моделі поведінки, погляди, цінності своїх батьків, якісний і кількісний зміст їх соціальних ролей, що і є головним способом сімейної соціалізації.

Неформальні і довірливі міжособистісні стосунки в сім'ї, дитячому садку, школі (первинній групі) грають вирішальну роль в соціалізації особистості, що і підтверджує концепція соціального психолога Чарльза Кулі.

Його теорія «зеркального Я», базуючись на значенні первинного колективу, відкриває розуміння і значущість представлень і думок оточуючих в формуванні свідомості і самосвідомості дитини. Оточуючі дитину люди, є для нього дзеркалом, і він, відображаючи видиме, формує своє власне «я», як деяка сума дзеркальних «я». І результатом взаємовідносин особистості з її оточенням і є її людське «я». [21]. В широкому розумінні самого терміна соціалізації, ми розуміємо, що процес приєднання до соціальних цінностей і норм — це шлях довгою в життя. Однак, в більш вузькому трактуванні, за словами Андрєєнкової Н., його межі позначені періодом дорослість, аж до повноліття особистості.

Нерівнозначні за часом і інтенсивністю стадії процесу соціалізації можна розділити на дві основні: період активного становлення особистості як члена суспільства, що, за думкою автора, займає близько третини життя. На цій стадії реалізуються: «первинна соціалізація дитини; нормативно-фрагментарна, маргінальна соціалізація підлітка; концептуально-цілісна, результуюча соціалізація молоді періоду переходу від юності до зрілості — від 17-18 до 23-25 років. На другій стадії відбувається розвиток уже сформованої особистості в процесі її життєдіяльності в суспільстві «в якості трудоспроможного члена суспільства; і в зв'язі з виходом на пенсію» [2, с. 4].

Дж. Мід надавав велике значення ранньому віку, в якому дитина отримує перші знання про найважливіші ролі в житті людини, в якому формуються установки, спрямовані на визначення ролі і статусу. Він розділяв процес навчання дитини

исполнению социальных ролей на три стадии. Первая – подготовительная стадия (в возрасте от 1 до 3 лет), характеризуется имитацией поведения взрослых без осознания этих действий. Вторая стадия – игровая (в 3-4 года), происходит осознание действий, которые они копируют, однако роли не стабильны, имеют импульсивный характер. В третьей стадии – заключительной (в 4-5 лет и старше), ролевое поведение уже характеризуется целенаправленностью и элементарной рефлексией. Поэтапно проходя все эти три стадии, у ребенка развивается осознание своего поведения во взаимодействии с другими и элементы рефлексии. Что и формирует в сознании личности образ «обобщенного другого», являющийся примитивным стандартом социальных ценностей.

Важнейшее значение в социализации личности имеет «значимый другой», концепцию которого разработал американский ученый-социолог А. Халлер, фундаментом которой стала теория Дж. Мида. «*Значимый другой*» – термин, применявшийся Джорджем Гербертом Мидом для определения социальной модели, как правило, значимой персоны в жизни индивида»[4]. Как показывает опыт, наибольшее влияние на формирование установок личности и ее «Я - концепции», оказывают именно они. В разные возрастные периоды – это различные люди: в дошкольном возрасте – родители, в младшем школьном – первый учитель, в подростковом – наставник, друзья, известные личности. Примеряя на себя их роли, личность, подражая им, проходит процесс социализации через «значимого другого» [23].

Семейная социализация понимается двояко: как, с одной стороны, подготовка к будущим семейным ролям и, с другой стороны, — как влияние, оказываемое семьей на формирование социально компетентной, зрелой личности. Ранняя социализация осуществляется в семье, где ребенок усваивает модели поведения, обучается большинству важнейших ролей. Результатом ранней социализации является готовность к школе и свободное общение со сверстниками и взрослыми. Вся жизнь человека во многом зависит от того, как прошел процесс ранней социализации, так как именно в этот возрастной период формируются его личностные качества примерно на 70%.

Семья как социально-психологическая целостность оказывает социализирующее воздействие на личность посредством нормативного и информационного влияния. Чем сплоченнее семья, тем эффективнее нормативное воздействие. Сплоченность, о которой здесь идет речь, предполагает ценностное единство, наличие фамилизма, приоритета семьи, подчинения интересов индивида семейным нормам. Однако если эта приоритетность абсолютизируется, происходит формирование конформистского поведения, когда личность ничего не делает без постоянной оглядки на доминирующих членов семьи. Отсутствие сплоченности, дезорганизация семьи открывают двери для внесемейных влияний.

Теория отношений В. М. Мясищева подчеркивает место человека в системе объективных отношений [11]. Отношение человека к чему-то или кому-то имеет сложный психологический смысл. У каждого человека, по мнению В. М. Мясищева, с детства формируется система ценностей, в которой разные стороны действительности имеют для нее разное субъективное содержание. Отношения фактически являются онтогенетическим продуктом, «сплавом» знания, переживания и опыта, который сложился у человека. Иными словами, отношение состоит из трех основных компонентов – когнитивного, эмоционального и поведенческого.

Раскрывая структуру системы отношений, В. М. Мясищев выделял три основные подсистемы:

- 1) отношение к миру явлений и предметов;
- 2) отношение к другим людям;
- 3) отношение к себе [11].

«Нравственное формирование личности базируется не только на требованиях, но и на знании примеров и на процессе сопоставления своих действий и поступков с примерами, с оценкой. Этот внутренний процесс приводит к созданию оценочных отношений, которые формируются в связи с этическими, юридическими и другими критериями поступков и

переживаний личности. Согласно формированию этических оценок и связанной с этим критикой себя и других, возникает требовательность, или требовательное отношение, к окружающим и к самому себе » [по цит.11,с.22].

«Социализационная норма определяется как «установленный и отрегулированный социальный механизм вхождения индивида в общество, развития индивида в полноправную человеческую личность, обладающую как индивидуальными, так и социально-типическими и социально-значимыми чертами... также принятый в данном обществе ориентир личностного развития индивида с учетом его возрастных и индивидуально – психологических характеристик» [6, С. 104-105]. При этом сама автор отмечает, что понятие нормы относится к одному из самых трудных и неопределенных. Но тогда и трактовка отклонения как «несоответствия социализации, как объективного и субъективного процесса, сложившейся в данном обществе на конкретном историческом этапе социализационной норме» [6, С.115-116] тоже остается достаточно неопределенной. Вместе с тем, дальнейшее уточнение понимания социализационной нормы может быть связано, во-первых, с наличием внутри нее определенной «зоны допустимых вариаций», а во-вторых, с рассмотрением функций девиации. Эти функции могут быть двоякого рода. Первая их группа чаще всего привлекает к себе внимание и обладает негативными последствиями, поскольку девиации несут в себе угрозу разрушения социума, «расшатывания» его норм и правил. Вторая же группа функций девиации обладает позитивным социальным смыслом, поскольку:

1. девиации способны усилить подчинение нормам других членов группы;
2. через осуждение девиации более четко обозначаются сами нормы;
3. через привлечение внимания к нарушителям норм происходит усиление групповой сплоченности;
4. девиации - катализатор социальных изменений. Они могут служить толчком к изменениям в социальной системе, призывом к пересмотру старых норм посредством демонстрации новой модели [3, С. 169 – 170].

Социализационная норма выступает результатом действия общественного механизма воспроизводства социальной сущности человека [6]. Отклоняющаяся социализация проявляется в различных формах отклоняющегося поведения, а также обнаруживается как несоответствие личностного развития индивида эталонам, установленным в обществе [7].

Критерием семейного неблагополучия выступает отрицательный социально-психологический климат и деструктивное влияние семьи на детей, порождает в будущем социально - дезадаптированную личность.

Социально-психологическая атмосфера проблемных семей чувствуется очень быстро и характеризуется дискомфортом, холодностью отношений между супругами и между родителями и детьми. Подобный негативный социально-психологический климат приводит к отчуждению членов семьи и поиска ими сфер самовыражения и эмоционального общения вне семьи. Дети, в свою очередь, в старшем возрасте переходят под влияние референтных групп и их лидеров. По мнению В. Сатир, проблемные семьи порождают «неблагополучных» людей с низкой самооценкой, что толкает на правонарушения, вращается ложным социальным путем, а именно: душевными болезнями, алкоголизмом, наркоманией, нищетой и другими социальными проблемами [12].

А.Е. Личко выделяет четыре типа неблагополучной ситуации в семье:

- гиперопека различных степеней: от желания быть соучастником всех проявлений внутренней жизни детей в семейной тирании;
- гиперопека, переходящий в бесконтрольность;
- ситуация, создающая "золушек" в семье, то есть родители уделяют много внимания себе и переводят домашние обязанности на детей. Автор отмечает, что она в большей степени характерна для 80-х годов [8]. Б. Н. Алмазов отмечает, что существует также четыре типа неблагополучных семей, способствующих появлению *детской дезадаптации*:
- семьи с нуждой воспитательных ресурсов. К ним относятся: разрушенные или

неполные семьи; семьи с недостаточно высоким общим уровнем культуры и образования родителей; семьи, где из-за сложного материального положения дети тратят много сил и времени на поддержание ее материального благополучия;

- конфликтные семьи, делятся автором на две подгруппы:

а) где родители не стремятся исправить недостатки своего характера;

б) где один из супругов невыносимый к манере поведения другого;

- морально неблагополучные семьи, когда среди супругов возникает разница в мировоззрении и принципах организации семьи, стремлении достичь цели за счет труда другого;

- педагогически некомпетентные семьи. Б. Н. Алмазов указывает, что в таких семьях родители не обладают элементарными социально-психологическими приемами воздействия на ребенка; как правило, по мнению ученого, родители отличаются низким уровнем общего образования [1].

Доминирующими микрофакторами, провоцирующими семейное неблагополучие, ученые чаще всего считают: дезадаптированность семьи в социуме, нарушение нравственной атмосферы, педагогическую некомпетентность, недостаток воспитательных ресурсов, очевидный отрицательный родительский пример. Именно категория неблагополучных семей не осуществляет ведущей деятельности, присущей социальному институту семьи – конструктивной социализации детей с целью их последующей успешной адаптации в социуме. Ценностные ориентации самих супругов не соответствуют общепринятым социальным и нравственным стандартам общества. По мнению автора, вышеупомянутая категория семей осуществляет деструктивную социализацию детей и подростков.

Семья является микросистемой жизнедеятельности личности, на которую влияют мегафакторы и макрофакторы. Микрофакторы семейной микросистемы включают в себя: негативный социальный опыт, социальные статусы и ролевое напряжение, асоциальные ценностные ориентации, деструктивная семейная социализация. Социальные составляющие влияния семьи, а именно – социальный опыт, социальные статусы, ценностные ориентации семьи – влияют на формирование структуры личности детей и подростков, формируя вектор их социального поведения. Структура личности, благодаря формам отображения, опыта, направленности, биологическим особенностям нервной системы формирует способы реализации существующих потребностей и формирует их неправомерными из-за деструктивных ценностных ориентаций ребенка, его негативного социального опыта семейного окружения.

Выводы. На основе теоретического анализа особенностей социализации можно сделать следующие выводы об особенностях социализации как компонента социальной дезадаптации. Социальная адаптация, являясь важнейшим механизмом социализации, подчеркивает возможность личности в достаточно короткий промежуток времени активно освоить новую социальную среду. В то время как социализация представляет собой постепенный процесс формирования личности в определенных социальных условиях. Ситуация нестабильности, невозможность активного приспособления личности к определенным материальным условиям, нормам, ценностям социальной среды *и низкий уровень (несформированность) процесса социализации* приводит к состоянию *социальной дезадаптации* личности, что отражается на всех процессах ее жизнедеятельности. Это позволяет сделать вывод о социализации как факторе социальной дезадаптации. Хорошая первичная социализация в семье формирует социально компетентную личность, способную брать ответственность на себя, а не списывать все на неблагоприятные условия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Алмазов Б. Н. Психическая средовая дезадаптация несовершеннолетних / Б. Н. Алмазов. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1986. – 150 с.

2. Андреевкова Н. Роль семьи на разных этапах социализации индивида // Динамика изменения положения женщины и семья. М., 1972. С. 4.
3. Волков, Ю. Г. Манифест гуманизма. (Идеология и гуманистическое будущее России) / Ю. Г. Волков. М., 2000. М.: АНОРЖ «Соц.-гуманит. знания», 2000. – с.180
4. Волков Ю. Г., Добренев В. И., Нечипуренко В. Н., Попов А. В.. Социология: Учебник / Под ред. проф. Ю. Г. Волкова. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Гардарики, 2003. — 512 с.
5. Ковалев С. В. «Психотерапия человеческой жизни» [Основы интегрального нейропрограммирования] С. 4
6. Ковалева А. И., Луков В. А. Социология молодежи: Теоретические вопросы. А. И Ковалева, В. А Луков. – М.: Социум, 1999, – 351 с.
7. Ковалева А. И., Реут М. Н. Социализация незлышащей молодежи / А. И Ковалева. – М.: Социум, 2001. – 222 с.
8. Личко А. Е. Негармоничная семья как психогенный фактор. Виды неправильного воспитания. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://knigi.link/knigi-sotsialnaya-psihologiya/lichko-negarmonichnaya-semya-kak-psihogenyy-42499.html>
9. Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура / Р. К. Мертон – М.: АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 880 С.
10. Митина Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях // Вопросы психологии. – 1997. – №4
11. Мясищев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясищев. – М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2003. – 400с.
12. Сатир В. Как строить себя и свою семью / Пер. с англ. – М.: Педагогика-пресс, 1992. – 190 с.
13. Смелзер Н. Социология. М.: Феникс, 1994.– 688 с.
14. Современный словарь по психологии. – Минск.: Современное Слово, 1998. – с.767
15. Фрейд А. Психология "Я" и защитные механизмы / А. Фрейд – М.: Педагогика-Пресс, 1993. - 140 с.
16. Энциклопедия гуманитарных наук 2004 — №1 139 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.zpu-journal.ru ...](http://www.zpu-journal.ru...)
17. Эрик Эриксон. Детство и общество– Изд. 2-е, перераб. и доп. / Пер. с англ. — СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996.— 592 с.
18. Юрій М.Ф. Людина і світ / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [<http://textbooks.net.ua/content/category/40/92/46/>]
19. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [<https://www.stranamam.ru/post/184138/>]
20. [Электронный ресурс].– Режим доступа: [<https://scicenter.online/osnovyi-sotsiologii-scicenter/sotsialnyystatusisotsialnyie-rolilichnosti-50934.html>]
21. [Электронный ресурс].– Режим доступа: [<http://irina-semina.info/2017/12/01/urovni-zhizni-adaptatsiya-sotsializatsiya-ili-e-kzistentsializatsiya/>]
22. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [<http://center-yf.ru/data/stat/socialnaya-konceptsiya-lichnosti.php>]
23. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [<http://www.sociopromote.ru/soces-276-1.html>]

Плавич Володимир Петрович – доктор філософських наук, академік, Заслужений діяч науки і техніки України. завідувач кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

УДК: 340.12.(075.8)

ФЕНОМЕН «ДУШІ»: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

В статті розглядаються філософсько-правові уявлення про душу в антропологічному просторі і виявляються важливі методологічні домінанти антропології права, просліджуються субстанційні властивості «Душі». Людина розглядається як космопланетарний феномен.

Ключові слова: Душа, феномен Душі, пізнаюча субстанція.

ФЕНОМЕН «ДУШИ»: ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

В статье рассматриваются философско-правовые представления о Душе в антропологическом пространстве и выявляются важные методологические доминанты антропологии права, прослеживаются субстанциональные свойства «Души». Человек рассматривается как космопланетарный феномен.

Ключевые слова: Душа, феномен Души, познающая субстанция.

THE PHENOMENON OF THE “SOUL” : PHILOSOPHICAL AND LEGAL RESEARCH

In the article deals with philosophical and legal ideas about the Soul in anthropological space and reveals important methodological dominants of the anthropology of law, the substantial properties of the "Soul" can be traced. Human is seen as a cosmoplanetary phenomenon.

Key words: Soul, Soul phenomenon, cognizing substance.

Постановка проблеми. Діяльний стан розуму, душі й духу людини визначає напрям процесу «олюднення», формує важливі методологічні домінанти антропології права. З наукового погляду душа – сукупність тісно пов'язаних з організмом переживань, особливо почуттів і заохочень. Як предмет наукової психології, душа позбавляється сьогодні всіх матеріальних складових і розглядається виключно як гіпотетичне поняття. В соціально-історичному часі поняття «Душі» для кожної людини і суспільства в цілому, завжди було достатньо відкритим і дискусійним із різних причин ставлення до нього. Навіть у XXI столітті, не відтворена в повній мірі сутність поняття душі як феномену, так як завжди замикається актуальним питанням про спосіб її пізнання [1, с. 107].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Предмет наукових досліджень становить доробок вчених, які безпосередньо займаються дослідженнями душі, зокрема, це роботи Н.Ф. Арутюнова, С.А. Аскольдова-Алексєєва, С.Г. Воркачева, Д.С. Лихачева, С.Х. Ляпіна, В.П. Нерознака, М.В. Піменової, В.П. Плавича, Ю.С. Степанова, В.В. Куби, С.С. Сливки, Н.В. Іванової та інших. Питання духовного спрямування феномену душі в поєднанні з філософсько-правовим, соціальним є доцільним, особливо сьогодні, питання про душу як зі сторони її природної, духовної соціальної суті. Завжди замикається ніша – відповідність екзистенціального та опредмечуваного в формах інформаційного осягнення її сутності.

Мета статті: з'ясування філософсько-правового уявлення про душу в антропологічному просторі, виявити методологічні домінанти антропології права, прослідкувати субстанційні властивості душі, розглянути Людину як космопланетарний феномен і виявити її специфіку.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи відому антропологічну тріаду (тіло, душа, дух) і зіставляючи духовне і тілесне, слід надати перевагу верховенства духу над тілом, первинності думки і почуття над дією, що вимагає розумових зусиль. Отже, діяльний стан

розуму, душі і духу людини визначає напрям процесу «олюднення», формує важливі методологічні доміанти антропології права. Антропологія права (позитивного й природного), в цілому, – вчення про людину як істоту, котра створюється правовим порядком. Цей процес наповнений як онтологічним, так і деонтологічним змістом. Потрібно наголосити, що людина – космопланетарний феномен: у ній зосереджується Всесвіт. Структура людини повторює його структуру, тому вивчення природи людини – ключ до пізнання Всесвіту, чинник розуміння права [2, с. 69-70].

Ми живемо в тривимірному просторі, а «стародавні» стверджували, що "їх шістнадцять, життя, насправді, вічне, і люди не вмирають - вони роблять крок в одне з різноманітних змін нашого величезного світу" [3, с. 175].

Майже 300 років тому (1688-1772) шведський вчений Еммануїл Сведенбор був на порозі великого дослідження духовного світу людини. Він записував і тлумачив власні сновидіння, він відчув, що всередині нього присутні інші сутності і стверджував, що з квітня 1744 року перебуває в постійному контакті зі світом духів [4, с. 375].

У ХІХ столітті в Англії жив один з великих медіумів – Даніель Хоум. Вже в 13 років він проявив парапсихологічні здібності, які проявилися в тому, що він міг розмовляти з духами померлих. Але на відміну від більшості спіритів, включаючи Е. Бловатську, А. Кардека та інших, він не прагнув, хоча мав можливість, заснувати нову релігію. Хоум каже: «Я володію певними здібностями, але сам я не маю влади над позамежними силами і не я використовую їх, а вони мене. А я є тільки інструментом [5].

Найбільший захват у глядачів викликала здатність Хоума занурювати свої руки в вогонь каміна і діставати звідти жар значних розмірів. Хоум дув на цей шматок, і вугілля ставало розпеченим. Але ніяких опіків він, при цьому, не отримував і не відчував болю. Друга дивовижна здатність, якої не володіли інші медіуми, було збільшення зростання Хоума під час сеансу на цілих 15 см. Англійський дослідник Уільям Круке описав незбагненні польоти медіума. Так, наприклад, в 1868 році кілька вельмишановних гостей спостерігали, на свій подив і жах, як Хоум, перебуваючи в стані трансу, в горизонтальному положенні вилетів з вікна спальні, пролетів над вулицею на висоті декількох поверхів і неушкодженим повернувся в кімнату через інше вікно.

У віці 38 років Хоум припинив свою діяльність через різке погіршення здоров'я, причиною якої стало безконтрольне і хаотичне заклинання духів. Медіум раптово помер в червні 1886 року. На його могильній плиті висічено лише один напис: «До наступних зустрічей з духами» [5, Л. 13].

Душа – це духовна основа, вона невидима простим зором, і шукати її обриси, вагу потрібно в духовних діях, адже вона присутня у всьому благому, і не проявляється в нечемному відношенні до неї, через нечемність до інших.

Існування методологічних засад і протиріч в пізнанні феномену «душі» сформувало уявлення про її екзистанційну субстанційність, що характерно відображено було вже при перших уявленнях і конструюванні первинних понять. Розгляд властивостей «душі» в структурі соціокультурного концепта дозволяє описувати субстанційну основу феномену душі, що дає змогу у визначених межах теоретично прослідкувати субстанційні властивості «душі». На мій погляд, повнота розгляду «душі» як субстанції, має формуватися в межах сучасних відомостей про субстанцію, і сьогодні, існує варіант під час дослідження розширити це поняття і створити нову концепцію [6, с. 130].

Як відмічає Н.В. Іванова, вже в ренесансний період «душа» визнається ні в якості одиничного феномену, а саме такого особливого, яке започатковує формування осмислення людини як особистості. Вона постає в якості специфічної єдності дій і станів, їх осмислення шляхом становлення власного «Я». Тим самим, відбувається розвиток не лише філософського мислення, але й всієї духовної культури. Вчення про душу П. Помпонацці, Д. Бруно, а в новочасовий період Р. Декарта, Д. Локка, Д. Юма та інших зосереджується на виясненні її тілесної або безтілесної природи, що є протиставленням емпіричного та раціонального

методологічних підходів і способів мислення [7, с. 18]. На мій погляд, інформація, що оснований на екзистенційному духовному рівні дає відповідь на основні запитання людини про «душу», відкриваючи певну методику її пізнання.

Екзистенційно, «Духовний пласт», що пов'язаний з «Душею», знаходиться в найбільш відкритому стані, хоча ступінь можливості його пізнання однакова для кожної людини і все тільки залежить від екзистенційного відношення до своєї духовної сутності кожної людини. Вся можлива «маргінальність» суджень і дій у бік пізнання духовної сутності приходила із віку до віку до єдиної певної цілісної та гармонійної структури духовного, і вона фактично залишалася і залишається незмінна, як і Вічна істина по своїй природі незмінна, але як на сьогодні, вона ілюзорно привідкрита начебто більше, чим в минулому. «Духовний пласт» - це безмежна сила, з якої людина отримує свою потрібну їй частину душевної сили, але при цьому виникає питання – як саме людина використовує цю даровану їй силу. Чи через свою «Душу», чи без «Душі». Саме цей пласт духовності своєю консистенцією наповнює кожну частину всього суцього, іншими словами – сама суть всього суцього випромінює інформативно суть свого ества, формуючись в пласт духовного накопичення – відкритої сьогодні істини.

З наукового погляду душа – сукупність тісно пов'язаних з організмом переживань, особливо почуттів і захоплень (вітальна душа). Результатами спостережень за душею оперує психологія. Для сучасної науки душа – носій безсвідомого і виразних структурних якостей мікрокосмосу, які надають його частинам ранг, динаміку. Як предмет наукової психології душа позбавляється сьогодні всіх матеріальних складових і розглядається виключно як гіпотетичне поняття, рівнозначне всій сукупній сфері переживань людини, з якою можна емпірично змиритися лише на ґрунті самоспостереження та вивчення поведінки [8, С. 147-148]. З іншого боку, душа – поняття, що виражає індивідуальну своєрідність внутрішнього світу людини, здатність до переживання, співпереживання або відчуження. Це джерело морально-комунікативних можливостей, спрямованість до іманентного ближнього. У багатьох філософських культурах душа виражається символом “серце”; особливо яскраво ця тенденція простежується в українській традиції філософії серця [9, с. 179].

А. Енштейн довів, що сонячне світло або сонячна радіація матеріальні, відчутні. Це набір фотонів, які є матеріальними частинками. Їх випромінюють атоми, і ці матеріальні частини опиняються в крові людини, таким чином відбувається перехід енергії в матерію [10, с. 24]. Тобто кров, а точніше фотони крові, отримані від сонячної радіації та їжі, стають живальною матеріальною речовиною для людини, що становить основу душі.

Кров, лімфа і тканинна рідина – це внутрішнє середовище організму, що має динамічну постійність констант – гомеостаз (умова незалежного існування організму людини). Еритроцити крові утворюються в червоному кістковому мозку. У ньому ж здійснюються руйнування еритроцитів, синтез гемоглобіну [11, с. 404]. Ще Платон вважав, що душа перебуває в найважливішій і найбагатшій частині тіла, а Аристотель писав, що душа перебуває в серці. Серце першим починає жити і помирає останнім.

Як видається, душа перебуває в усьому тілі, а швидше керує ним, маючи резиденцію в одному місці. Можливим є зосередження душі в червоному кістковому мозку з переходом у мозок голови. Адже при певному пошкодженні мозку (наприклад, інсультні хвороби, травми мозку) душа припиняє своє перебування в тілі.

Якщо кров, її функції розглядати в контексті душі, онтології та деонтології людини, то можна побудувати філософське вчення про людину як мікровсесвіт. Тобто всі процеси, які відбуваються у Всесвіті, мають місце в організмі людини, зокрема у крові. Лише ті процеси мають фотонний, а не мега- чи макровиміри.

Для людини властивим є не лише біологічний розвиток, а ще й інтелектуальний, якого немає в рослин і тварин. Тому В. Вернадський дійшов висновку, що життя людини захоплює значну частину атомів, які складають матерію земної поверхні, що в науці існує атомістичний світогляд. Атомні явища мають мікроскопічну реальність космічних просторів, де панують сили атомів і атомних ядер. З атомів створюються мільйони різних сполучень, що підтверджує

атомістичну теорію будови світу, висунути ще Платоном. Причому зауважується, що Земля існує сотні мільярдів років, а життя земної кулі триває вже 2×10^9 років [12, с. 29].

Душа людини незалежна від тіла. Вона тонкоматеріальна, животворна і пізнаюча субстанція. Вага тіла відразу після смерті зменшується на 2,5-7 г (можливо, це вага душі). Від тіла людини в момент смерті відокремлюється еліпсоїдний енергетичний згусток [13, с. 94]. Цей згусток – душа, яка наповнює Всесвіт без тіла (закон збереження).

М. Амосов стверджує, що душа в людині існує. Вона в самому слові – “душа”, в його нейронній моделі, з якою пов’язані інші моделі – нейронні ансамблі, що виражають переконання в існуванні ідеалів добра і підвищують людину над егоїстичним матеріалізмом, а може – і в потребі в Богові.

Ейнштейнівські фотони та амосовські нейрони (як нервові клітини разом з усіма її відростками, які є основними структурним і функціональним елементом нервової тканини), атомістичний світогляд В. Вернадського є фізичним мікроаналогом Всесвіту.

Людина – мікрокопія Всесвіту, а її життєдіяльність підпорядковується всім законам Всесвіту, тобто закони людини і закони Природи – єдині. Все, що творить людина, відповідає законам природи або суперечить їм. Тому необхідно розглянути складові елементи душі людини, дослідити принципи діяльності душі, щоб показати шляхи утримання цілісності Всесвіту.

Ще Платон писав, що безсмертна душа людини складається з трьох елементів: розумності, заповзятості і хтивості. Перший елемент викликає прагнення до мудрості, другий – до влади і почестей, третій – до насолоди і багатства. Хоча душа і є єдиною, але переваги того чи іншого елемента породжують різні характери. Згідно зі вченням Платона, трьома елементами душі відповідають три основні добродієвості: розумності – мудрість, яка скеровує в правильному напрямку ум; заповзятості – мужність, яка полягає в готовності приводити у виконання рішення розуму; хтивості – самовладання, які підкоряють одні прагнення іншим. Над всіма цими добродієвостями стоїть основна – справедливість, яка призначена природою [14, с. 65-66].

Аристотель, у свою чергу, вважав, що душа поділяється на дві частини: розумну і вольову. Тому добродієвості діляться на головні (діанетичні) і сердечні (етичні). До першої групи належать мудрість, благорозумність; до другої – мужність, щедрість, великодушність, справедливість тощо. Особливе місце Аристотель приділяв справедливості [14, с. 90].

Фактично дослідження Платона і Аристотеля збігаються. Адже заповзятість і хтивість – це наслідки дії волі людини, певні її бажання, прагнення. При цьому прояв розуму і волі (заповзятість і хтивість) повинні перебувати в межах справедливості. Цю справедливість людина виводить сама для себе внаслідок глибини пізнання норм природного права.

Незважаючи на існування єдиної душі, вона має три роди: вегетативний, чуттєвий і розумний, або, інакше кажучи, душа є також троякою: рушійною, чуттєвою і розумною [15, с. 448, 506]. Тобто вегетативність певною мірою порівнюється з рушійністю. Адже під вегетативністю розуміють процес, пов’язаний з ростом і живленням рослинних і тваринних організмів. Цей процес позбавлений суспільних інтересів, він такий, що живе бездуховно, немов рослина. Крім того, вегетативна нервова система – частина загальної нервової системи організму, яка регулює діяльність організмів: кровообіг, дихання, травлення, виділення тощо.

Можна сказати, що душа людини у вигляді екстрактів (ферментів) має такі компоненти: вегетативний, чуттєвий, почуттєвий, вольовий та інтелектуальний. Ці екстракти містяться у фотонах, які насичують кров людини і несуть відповідальність за ступінь людських властивостей індивіда. Тому цілісне уявлення про душу залишається, але при цьому визначається склад душі. З іншого боку, душу людини можна класифікувати за такими елементами: вродженими і набутими, онтологічними і деонтологічними, генетичними і зодіакальними, кармічними і прямими, постійними і змінними [2, с. 57].

Видається за доцільне розглянути такі три періоди формування душі людини: в утробі (лоні) матері, в момент народження, протягом життєдіяльності (соціалізація). Людина

народжує собі подібну людину за законом людського роду. Цей закон природний і виступає як закономірність природи, зумовленість руху речей їхнім власним причинам [15, с. 457, 508].

В утробі матері формується плід, кровonosні судини, через які передається інформація матері та батька. Здавна серед вчених точиться дискусія. Одні (зокрема, Платон) вважають, що душі були створені раніше від тіл і розміщені між зірками, що душа і ангел єдині [15, с. 465-466]. Інші вважають, що людська душа не була створена раніше від тіла.

Душа розшматовується внутрішньою боротьбою двох або більше волей. Людина вагається, коли діють протилежні волі: добра і зла [16, с. 142-143]. Така ситуація негативно впливає на формування душі людини, але із застереженням, що не все в людині цілком зіпсоване. Відновити зіпсовані ферменти душі здебільшого можна, але затягувати з цим процесом не бажано. Для цього потрібно знати природно-правові властивості та якості душі людини.

Душа виступає принципом життя, їй належить уява, пам'ять, розуміння. До основних особливостей душі також слід віднести любов, почуття, емоції, бажання, тобто душі притаманна інформаційно-психічна сутність будь-якої живої системи (біопсихізм) [17, с. 264]. Психологічний комплекс людини характеризує її стан душі, ставлення до світу, до життя, до людей. Цей комплекс допомагає сповідувати ті чи інші моральні норми, відшукувати ідеали.

Якщо душа володіє розумом і пам'яттю, то вона не обмежується радощами теперішнього. Її тішать спогади минулого так само, як і надії на майбутнє [18, с. 141]. Фактично, душа людини повинна постійно перебувати в активному стані. Це онтологічна установка.

У книзі «Біоцентризм. Як життя створює всесвіт» [19], професор Роберт Ланса дає наукове обґрунтування душі, він аргументовано доводить, що смерть свідомості не виникає, а життя і свідомість є основою всесвіту. Якщо в одному Всесвіті тіло вмирає, то в наступних воно живе.

На нашій планеті живуть багато душ інопланетян. Душі людей нашої планети знаходяться на Сіріусі, Венері, Саріюці. Доктор технічних наук, професор Вадим Коротков (м. Санкт-Петербург) стверджує, що душа спілкується з полем Всесвітнього Розуму і в електромагнітному полі виникає світіння, що свідчить про її інформаційну сутність. Весь наш світ - це інформаційна матриця.

Видатний вчений сучасності Роберт Ланса довів, що наша свідомість існує в нескінченній множині паралельних всесвітів поза простором і часом.

Якщо енергія тіла і енергія душі не перебувають в гармонії (в вібраційному резонансі), то страждає і те, і інше. У кожної людини свій неповторний природний ритм. Тіло і душа повинні гармонійно співіснувати, щоб людина могла продуктивно функціонувати. Якщо ми застосовуємо холестичний (цілісний) підхід до здоров'я тіла, наше творче «Я» краще взаємодіє з людським мозком. Гармонія між нашим зовнішнім і внутрішнім «Я» дозволяє нам в енергетичному відношенні більш активно брати участь в фізичних, духовних і соціальних актах [20].

Однак, є логіка в концепції, згідно до якої, ми не були створені випадково, просто для боротьби за існування, і що ми дійсно діємо всередині вселенської системи, яка управляє фізичною трансформацією нашого «Я» з якихось особливих причин. Я вважаю, що це голос нашої душі говорить нам, що ми дійсно маємо особистісну сутність, яка не схильна до смерті.

Наша сутність в більшості тіл, які приймає наша душа не володіє повним знанням, але наше «Я» ніколи не буває втрачено, тому що ми завжди зберігаємо зв'язок з обома світами.

«Смерті, як ми це сприймаємо свідомістю, немає», - заявляє професор з університету Уейка Фореста і автор книги «Біоцентризм: життя і свідомість ключ до розуміння Всесвіту» Роберт Ланс. Як пояснюють ідею Ланса фахівці в області клонування і регенеративної медицини, смерть - це всього лише своєрідна ілюзія вкорінена в нашому розумі.

Наша свідомість, наше «Я» не вмирає на відміну від фізичного тіла, - впевнено говорить теорія Ланса. Наше тіло - це всього лише посудина, в якій розвивається свідомість /

душа готується до майбутнього життя і осягнення світобудови.

У минулому році професор університету Арізони Стюарт Хамерофф заявив про свою тверду впевненість про безсмертну душу. Переконаність професора підкріплює наступне: мозок людини можна порівнювати з квантовим комп'ютером, в якому душа і свідомість людини є інформацією, отже, інформацію можна не тільки зберігати, але й обробляти після смерті людини. З цього можна зробити висновок, що душа і свідомість - це різні інформаційні потоки, що становлять життя людини. Життя – це маленький земний досвід, але великий крок для можливості жити на якісно іншому рівні. Скільки би ми не будували теорій, достовірно відомо одне – людське тіло – смертне. А досвід того, що лежить за межами життя, хто зустрічає на порозі смерті, кожен набуває самостійно [21].

Англійський фізик Уільям Барретт, займаючись дослідження передсмертних бачень, прийшов до висновку: по-перше, духовний світ існує, по-друге, посмертне існування людини незаперечно, по-третє, «Час від часу, дійсно можливо вступати у розмову з тими, хто відійшов від нас в світ інший». В 1926 році вийшла в світ книга Уільяма Барретта «Ведення на смертном одре», це була перша відома спроба звести воєдино звіти про передсмертні явища, класифікувати їх та вивести деякі закономірності. Своєї значності ця праця не лишилася й зараз [22, Л. 5].

Висновки. На основі вищезазначеного стало можливим зробити певні узгодження та висновки. Первинні поняття про феномен душі з'являються із емпіричних спостережень за життям, народженням і смертю. Проблема пізнання душі, в значній більшості зводиться до логічних, раціональних її уявлень. В більшій мірі феномен душі досліджується з допомогою віри або екзистенційного переживання вічного і в незначній частині розумовим осягненням. Існування методологічних засад і протиріч в пізнанні феномену душі сформувало уявлення про її екзистенційну субстанційність, що переконливо відображено при перших уявленнях і конструйованих первинних понять феномену душі. Характеристика внутрішніх і зовнішніх ознак душі, її властивостей після її розгляду як субстанційної форми можливо ставити питання про її перспективи розвитку і створення нової концепції.

У природному праві перевага надається в початку думці, а потім слову та дії (бездіяльності) до події відносять природні явища, що відбувається поза волею людини. Під виникненням подій поза волею людини, мають на увазі не причину, що викликала її, а процес впливу події на конкретні правопорушення. Події бувають різних видів: серед яких є форс-мажорні, не переборна сила, що потребує додаткового пізнання у конкретному випадку.

Енергія душі здатна ділитися на ідентичні частини, подібно голограмі, вона може одночасно жити в різних тілах, хоча таке зустрічається рідше, ніж про це пишеться. Однак, завдяки цій здатності душі, частина нашої світлової енергії завжди залишається в Світі Душ. Тому, можливо побачити свою матір, повернувшись туди з фізичного світу, навіть, якщо вона померла 30 земних років тому і вже перевтілилася на землі в інше тіло. Слід зауважити, що енергетичні структури душ можуть позитивно впливати на підірвану, розбалансовану людську енергію. Як відзначає Майкл Ньютон, «голос нашої душі говорить про те, що ми дійсно маємо розумову сутність, яка не схильна до смерті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Куба В.В. Соціально-філософське пізнання феномену «душі» як соціокультурного концепту / Наукове пізнання: методологія та технологія. Випуск 1 (34) 2015. – С. 107-114.
2. Сливка С.С. Проблеми філософії права: Навч. посіб. / С.С.Сливка. Вид. 2 переробл. і доповн. – Х.: Право, 2015. – 192 с.
3. Plavich V.P. Natural sole control of the subject: functional AND, MANAGEMET / The Genesis of genius. – Geneva, Switzerland March, 2017 #8. – P. 175.
4. Плавич В.П. Управління природним самоконтролем суб'єкта і його максимальне використання // Теоретико-методологічний та філософсько-правовий аналіз правотворчості: наукові реалії сучасності: [монографія] В.П. Плавич. – Одеса: Астропринт, 2017. – С. 375-393.

5. Вяткин Аркадий «Летающий медиум Даниэль Хоум, газета «На диване», № 7 (676) 20.02.2018. – 26.02.2018. - Режим доступу: [Електронний ресурс]: www publica.com.ua
6. Плавич В.П. Феномен душі або енергоінформаційна сутність в предметному полі філософсько-правового аналізу: в рамках раціонального та ірраціонального // Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства: [монографія] за ред. д.філос.н., к.ю.н., професора, Заслуженого діяча науки і техніки України В.П. Плавича. Одеса, Фенікс, 2018. – 348 с.
7. Иванова Н.В. Духовно-онтологічні стратегії мислення: соціально-філософський аналіз. Автореф. дис. д.філос.н. Одеса, 2017. – 40 с.
8. Философский словарь [Текст]: основан Г. Шмидтом / под ред. Г. Шишкоффа; пер. с нем., общ. ред. В.А. Малинина. – 22-е, новое, перераб. изд. – М.: Республика, 2003. – 575 с.
9. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
10. Бурлуцкая Л.А. Тайные общества или Кто правит миром! [Текст] / Л.А. Бурлуцкая. – М., 2003. – 431 с.
11. Концепции современного естествознания [Текст] / под ред. С.И. Самыгина. – Ростов н/Д: Феникс, 2001. – 575 с.
12. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера [Текст] / В.И. Вернадский. – М., 2002.
13. Эзотерика [Текст]: универс. словарь-справочник / автор-состав. А.И. Ивасенко. – 2-е изд. – Ростов н/Д: Феникс, 2001.
14. Шершеневич Г.Ф. История философии права [Текст] / Г.Ф. Шершеневич. – СПб.: Лань, 2001. – 526 с.
15. Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIIIст.): Текст і дослідження [Текст] / Ін-т наук УРСР, Ун-т філософії, Ін-т сусп. наук; редкол.: В.І. Шинкарук та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – 568 с.
16. Святой Августин. Сповідь [Текст] / пер. з латин. Ю. Мушака; післямова С. Здіорука. – К.: Основи, 1999. – 319 с.
17. Волченко В.Н. Миропонимание и экоэтика ХХІвека. Наука – Философия – Религия [Текст] / В.Н. Волченко. – М., 2001. – 432 с.
18. Трубецкой Е.Н. Труды по философии права [Текст] / Е.Н. Трубецкой. – СПб.: Изд-во РХГИ, 2001. – 543 с.
19. Роберт Ланса Біоцентризм. Як життя створює всесвіт. СПб, 2015. – 224 с.
20. Майкл Ньютон Предназначение души. Жизнь между жизнями / Пер. с англ. К.Р. Айрапетян. – СПб.: Будущее земли: 2002. – 384 с.
21. Гіпотеза професора Роберта Ланса: умерев, люди воскресают в другой Вселенной. Режим доступу: [Електронний ресурс] – http://paranormal.news.ru/news/gipoteza_rofessora_Lansa_umerev_liudi_voskresajut_v_drugoi_vselennoj/ / 2015-09-14-10707. – назва з екрану.
22. Наталья Кувшинова. Письма с того света. Журнал-газета «Публика» № 27 (864) 4 июля – 10 июля 2017 г. – Л. 5.

Рудан Наталья Сергеевна – аспирантка кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского»

УДК 101.1+130.2+165.6/.8

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСЬКА СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «КУЛЬТУРА»

Рассматривается социально-философская сущность категории «культура» как системообразующего понятия современного общества. Сравниваются основные подходы к культуре. Изучается творческая функция культуры. Показывается надприродность культуры. Выделяется ряд сущностных подходов к пониманию культуры: либеральный, цивилизационный, символический, коммуникативный и антропологический.

Ключевые слова: культура, характеристики культуры, доминантные маркеры культуры, цивилизация, символы культуры, социокультурные качества человека.

СОЦИАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «КУЛЬТУРА»

Розглядається соціально-філософська сутність категорії «культура» як системоутворюючого поняття сучасного суспільства. Порівнюються основні підходи до культури. Вивчається творча функція культури. Показується надприродність культури. Виділяється ряд сутнісних підходів до розуміння культури: ліберальний, цивілізаційний, символічний, комунікативний і антропологічний.

Ключові слова: культура, характеристики культури, домінуючі маркери культури, цивілізація, символи культури, соціокультурні якості людини.

SOCIO-PHILOSOPHICAL ESSENCE OF THE CATEGORY "CULTURE"

The social and philosophical essence of the category "culture" as a system-forming concept of modern society is considered. The main approaches to culture are compared. The creative function of culture is studied. The culture is shown to be overborne. A number of essential approaches to the understanding of culture are distinguished: liberal, civilization, symbolic, communicative and anthropological.

Key words: culture, characteristics of culture, dominant markers of culture, civilization, symbols of culture, social and cultural qualities of a person.

Понятие «культура» используется многими науками. Различные стороны культуры являются предметом изучения археологии, этнографии, истории, философии, социологии, искусствоведения, этики, религиоведения и других гуманитарных дисциплин. В каждой из конкретных наук культура истолковывается по-разному. Отсюда – огромный разброс определений культуры. Еще в начале 50-х годов XX столетия было подсчитано, что имеется более 257 определений этого понятия [1]. Более того, существующие определения очень часто противоречат друг другу или, по крайней мере, не вполне согласуются между собой. Разброс определений понятия культуры вызван, во-первых, специфическими интересами каждой конкретной науки, во-вторых, разнообразием мировоззренческих позиций различных ученых и групп исследователей внутри каждой отдельной науки, в-третьих, сложностью, динамизмом, многоуровневым характером самого феномена культуры.

Культура – исключительно многообразное понятие. Этот термин появился в Древнем Риме, где слово «cultura» обозначало возделывание земли, воспитание, образование. Римский писатель Катон Старший написал трактат о земледелии, употребив слово «агрикультура» [2]. Речь в нем шла об уходе за участком земли. Возделывание почвы невозможно без особого душевного настроя, без предельного интереса к участку не будет и культуры. Затем слово «культура» отрывается от земной почвы и метафорически соотносится с разумностью. Так,

Марк Туллий Цицерон уже имел в виду не землю, а духовность, ведя речь о необходимости развития культуры души и духа [3]. Войдя в обыденную человеческую речь, в ходе частого употребления это слово утратило свой первоначальный смысл и стало обозначать самые разные стороны человеческого поведения, а также видов деятельности.

Учитывая социально-философский характер исследования, культура представляется нам как область человеческой деятельности, связанная с самовыражением (культ, подражание) человека, проявлением его субъектности (субъективности, характера, навыков, умения и знаний).

Следовательно, всякая культура имеет дополнительные характеристики, так как связана и с творчеством человека, и с повседневной практикой, коммуникацией, отражением, обобщением и его повседневной жизнью. Культура является маркером и основой цивилизаций. Культура не имеет количественных критериев в численном выражении. Доминанты или признаки являются достаточными для отражения признаков культуры. Наиболее часто различают культуры в периодах изменчивости доминантных маркеров: периодов и эпох, способов производства, товарно-денежных и производственных отношений, политических систем правления, персоналий сфер влияния и так далее.

Культуру часто определяют как «вторую природу». Такое понимание восходит к античной Греции. Без природы не было бы культуры, однако если бы человек не переступил пределов природы, он остался бы без культуры. Культура есть акт преодоления природы, выход за границы инстинкта, сотворение того, что может надстроиться над природой. Культура предполагает спонтанный, свободный вид активности, преодолевающий видовую закрепленность.

Культура надприродна и искусственна, это радикальный поворот в органическом развитии мира. Человек претворяет и достраивает природу. Культура – это формирование и творчество. Преобразуя окружающую его природу, человек одновременно перестраивает и себя самого. Чем шире его деятельность, тем более преобразуется, совершенствуется он сам. Освоить природу означает овладеть не только внешней, но и внутренней, человеческой природой.

Рассмотрим существующие понятия культуры в каждом из пластов его (то есть понятия) дивергенции. Начнем экспликацию диапазона понятия культуры с рассмотрения его распространенного обиходного значения. Так, в самом общем смысле под культурой чаще всего понимают духовную жизнь общества в целом, достижения науки и искусства, усвоенный в процессе обучения и воспитания способ поведения, а также духовный мир личности или уровень развития чего-либо. Кроме того, термин «культура» имеет ряд специальных значений. Так, в этнографии этот термин обозначает определенную групповую общность людей, в археологии – совокупность сходных ископаемых памятников одного времени и так далее. С другой стороны, для этнографов каменный топор или глиняные изделия являются элементами культуры, тогда как, скажем, психологи, вряд ли отнесут эти объекты к культуре.

Как видим, принципиально важное значение имеет понимание культуры в качестве совокупности процессов, радикально отличающихся от природных (естественных). Имеет место весьма существенное противопоставление природного и культурного, естественного и искусственного. В этом смысле культура «неестественна» – она искусственна, поскольку процессы в сфере культуры не происходят стихийно, «сами по себе». Они требуют постоянно воспроизводящегося человеческого усилия, и культура не может быть рассмотрена изолированно от человеческой деятельности. Поэтому культура – это, прежде всего, процесс возвышения над биологическими формами жизнедеятельности [4; 5; 6]. Иначе говоря, культура может быть охарактеризована как специфический способ организации и развития человеческой жизнедеятельности, принципиально отличающейся от биологических форм жизни. Следовательно, культура неразрывно связана с тем, что называется «человеческим в человеке» и что отличает человека от всех прочих живых существ. Возвышение над биологическими формами жизнедеятельности означает переход от менее сложной к более

сложной форме организации, преодоление «природного хаоса». Таким образом, культура – это процесс усложнения, возвышения, и именно в этом смысле она «неестественна».

При описании этой ситуации в культурологии иногда используется заимствованное из естествознания понятие энтропии. В физике это понятие служит для характеристики направления протекания самопроизвольных процессов в термодинамической системе и меры их необратимости. Чем меньше энтропия, тем более сложно организована система, и наоборот. Поэтому, характеризуя культуру через понятие «энтропия», можно сказать, что культура – это целостный космический феномен, неэнтропийная живая система, способная постоянно повышать уровень своей организации.

Понятие культуры может быть применено как к отдельному человеку, так и к обществу. Если говорить об отдельном человеке, то понятие культуры применимо по отношению к любой человеческой способности [7, с. 88]. Можно выделить, например, культуру ухода за телом и культуру духовной жизни. В самом деле, человеческое тело, в отличие от тел всех других живых существ, приобретает особое значение. Оно становится и социальным знаком, указывающим на место данного человека в общности, и предметом поклонения и заботы, требующим приложения определенных усилий. Чем дальше человеческое тело отстоит от тех функций, которое оно имеет «само по себе», как элемент природы, тем оно более «окультурено».

Важно подчеркнуть, что уже с самого начала слово «культура» имело смысловой оттенок «почитания», «поклонения», то есть некоторого «культы». Римский оратор и философ Марк Туллий Цицерон начал применять это слово к той стороне человеческого бытия, которую сейчас называют «духовностью». Для Цицерона философия была культурой духа и ума, предполагающей поклонение духовной стороне человеческой личности. Поэтому «культура» становится термином для обозначения личного совершенствования человека, его «возделывания», наделяющего его способностями для выполнения общественных обязанностей [3]. К слову сказать, именно такое понимание и употребление данного термина открывает для нас возможность анализа проблемного поля статуса экономической культуры.

Возвращаясь к рассмотрению эволюции понятия культуры, можно сказать, что в Средние века, как считают многие исследователи, слово «культ» употреблялось чаще слова «культура». Имелось в виду одухотворение человека посредством определенных ритуальных действий, обеспечивающих его приобщение к Богу. В эпоху Возрождения происходит перенесение акцента с Бога на человека, происходит попытка восстановления основных черт античного понимания культуры. Культура истолковывается в качестве средства духовного раскрепощения человека и его всестороннего развития.

Культура становится предметом специального изучения только в Новое время. Считается, что впервые в качестве самостоятельного понятия она была рассмотрена в сочинениях немецкого просветителя Самюэля фон Пуфендорфа [8]. Он противопоставляет культуру природному, естественному состоянию человека. Это противопоставление целенаправленных сил и способностей человека дикой, необузданной стихии природы является важнейшим для всех последующих подходов к пониманию культуры.

В эпоху Просвещения центр внимания при рассмотрении культуры переносится на человеческий разум: в массе своей люди перестают жить в соответствии с ритмами природы, соотнося свою жизнь с новыми, искусственными ритмами городской жизни. Вследствие этого формируется и новый человеческий тип – личность самостоятельная, деятельная, расчетливая, привыкшая полагаться только на собственные силы и собственный разум. Именно поэтому культ разума образует в эту эпоху смысловое ядро понимания культуры [9, р. 237]. Определенной самокритикой такого понимания взаимосвязи разума и культуры явилась философия Жан-Жака Руссо, который не обольщался прогрессом культуры, сопровождаемым, по его мнению, упадком нравов, и противопоставлял развращенному цивилизованному человеку простоту и чистоту нравов некоторого вымышленного «добраго дикаря». Позиция Ж-Ж. Руссо во многом определила истолкование культуры в немецкой классической философии.

Вслед за Руссо представители классической немецкой философии. Так, И. Кант, И.Г. Фихте, Ф.И. Шеллинг, Г.В.Ф. Гегель видели наличие в культуре таких элементов, которые препятствуют свободному развитию человека. Поэтому для них культура – это развитие духа человека и область его духовной свободы.

Последующее развитие взглядов на культуру связано, прежде всего, с критикой эволюционистских представлений. Возникают различные варианты концепции «локальных цивилизаций», главным образом в философских системах О. Шпенглера и А. Дж. Тойнби. К изучению культуры начинают применяться методы философского структурализма, психоанализа и феноменологии, что способствует возникновению и формированию различных культурологических школ. Их рассмотрение обусловлено необходимостью уточнения понятия культуры в контекстах их теорий.

Начнем рассмотрение культурологических школ с общественно-исторической школы, так как именно она имеет наиболее давние, «классические» традиции и восходит к Канту, Гегелю и Гумбольдту, группируя вокруг себя преимущественно историков и философов. Ее видными представителями в Западной Европе были Шпенглер и Тойнби, а в России – Н.Я. Данилевский [10].

Вряд ли кто оказал такое заметное влияние на культурологическую мысль первой трети XX века, как Шпенглер [11, 12]. Подобно Ницше, он был ярким представителем так называемой философии жизни, противопоставляя в процессе познания живую интуицию «мертвому» рационализму и опираясь при определении культуры не на ее материально-техническую сторону, а на ее органическую природу. Он считается классиком цивилизационного подхода к истории, то есть такого ее рассмотрения, когда историческими субъектами выступают не отдельные народы и государства, а их обширные многовековые конгломераты, объединенные общей, прежде всего духовной культурой. В этом Шпенглер повторял Н.Я. Данилевского [13] и так же, как он, был одним из самых последовательных критиков европоцентризма и теории непрерывного прогресса человечества, считая Европу уже обреченным и умирающим его звеном. Шпенглеру принадлежит и наиболее распространенная трактовка различий между понятиями «культура» и «цивилизация», подробно развитая им в книге «Закат Европы». В этой книге он рассматривает историю как чередование культур, каждая из которых представляется им в виде некоего «организма», спаянного внутренним единством и обособленного от других, подобных ему «организмов». Существование общечеловеческой преемственности в культуре Шпенглер отрицает. В истории человечества он выделяет 8 культур: египетскую, индийскую, вавилонскую, китайскую, греко-римскую, византийско-исламскую, западноевропейскую и культуру майя в Центральной Америке. В качестве новой культуры, по Шпенглеру, грядет русско-сибирская культура.

Каждому культурному «организму» отмерен примерно тысячелетний срок существования, всякое глубинное и плодотворное взаимодействие между ними невозможно. Умирая, каждая культура вырождается в цивилизацию, переходит от творческого порыва к бесплодию, от развития к застою, от «души» к «интеллекту», от героических «деяний» к утилитарной работе. Такой переход для греко-римской культуры произошел, по Шпенглеру, в эпоху эллинизма, а для западноевропейской культуры – в прошлом веке. С наступлением цивилизации начинает преобладать массовая культура, художественное и литературное творчество теряет свое значение, уступая место бездуховному техницизму и спорту. В 20-е годы XX века «Закат Европы», по аналогии с гибелью Римской империи, воспринимался как предсказание апокалипсиса, гибели западноевропейского общества под натиском новых «варваров» – революционных сил, надвигавшихся с Востока.

Следующий представитель этой же школы Арнольд Джозеф Тойнби [14, 15]. Первоначально Тойнби рассматривал историю как совокупность параллельно и последовательно развивающихся «цивилизаций», генетически мало связанных одна с другой, каждая из которых проходит одинаковые этапы от подъема к надлому, распаду и гибели. Позднее он пересмотрел эти взгляды, придя к заключению, что все известные культуры,

питаемые мировыми религиями (христианством, исламом, буддизмом), суть ветви одного человеческого «древа истории». Все они имеют тенденцию к единству, и каждая из них – его частица. Всемирно-историческое развитие предстает в виде движения от локальных культурных общностей к единой общечеловеческой культуре. В отличие от О. Шпенглера, выделявшего всего 8 «цивилизаций», Тойнби, опиравшийся на более широкие и современные исследования, насчитывал их от двух до трех десятков, позднее остановившись на тринадцати, получивших наиболее законченное развитие. Движущими силами истории, помимо божественного «провидения», Тойнби считал отдельных выдающихся личностей и «творческое меньшинство». Оно отвечает на «вызовы», бросааемые данной культуре внешним миром и духовными потребностями, в результате чего обеспечивается поступательное развитие того или иного общества. При этом «творческое меньшинство» ведет за собой пассивное большинство, опираясь на его поддержку и пополняясь за счет его лучших представителей. Когда же «творческое меньшинство» оказывается неспособным воплотить в жизнь свой мистический «жизненный порыв» и ответить на «вызовы» истории, оно превращается в «господствующую элиту», навязывающую свою власть силой оружия, а не авторитетом; отчужденная же масса населения становится «внутренним пролетариатом», который совместно с внешними врагами, в конечном счете, разрушает данную цивилизацию, если она раньше не гибнет от естественных катастроф. Не отрицая поступательного развития человечества, Тойнби видел его, прежде всего, в духовном совершенствовании, в религии, которая в будущем станет единой общечеловеческой религией.

Не менее интересной является символическая школа. Все процессы, происходящие в культуре, рассматриваются представителями этой школы как чисто коммуникационные. Культура понимается как некая знаковая система, созданная человеком в силу присущей только ему способности к символизации, а через нее – и к взаимной информации. Первый толчок такому пониманию культуры дал швейцарский лингвист Фердинанд де Соссюр, выдвинувший идею о том, что наряду с лингвистикой, изучающей лишь языковую систему знаков, можно представить себе более всеобъемлющую науку, которая охватила бы все знаковые системы в их совокупности и соотносительности с окружающим миром. Постепенно культура в целом стала рассматриваться как сложнейший и строго иерархизированный «текст», несущей опорой которого является естественный язык, органически взаимодействующий с другими «языками» – системами знаков в науке, повседневной жизни и особенно в искусстве с его «языками» музыки, живописи, театра, архитектуры, кино, телевидения и так далее.

Действительно, если культуру выражать в языковых символах и других видах сигналов и передавать во времени и пространстве разного рода интеллектуальную и эмоциональную информацию, то перед нами откроется картина неуклонного восхождения человека к своему нынешнему информационному, а, следовательно, и культурному могуществу. Первобытный человек мог выразить в языке – системе символов – лишь самые примитивные мысли и передать их в пространстве не более, чем на дистанцию голоса, а во времени, до появления наскальных рисунков, он вообще был неспособен увековечить движения своей души, с развитием языка и возникновением изобразительного искусства и письменности возможности человека в этом отношении неизмеримо увеличились. С изобретением транспортных средств и печати они стали еще больше, а когда человек в XX веке начал широко использовать телеграф, телефон, радио, кино, телевидение, видеоаппаратуру, его способность передавать идеи и информацию стала практически безграничной, включая и выход в открытый космос. Радикально изменились и скорость передачи, и богатство форм передаваемого символического материала: от устно-языковой к печатной, визуальной, аудиовизуальной, черно-белой, цветной, стереофонической, стереоскопической вплоть до самой совершенной – цвето-стереофоноскопической. Недалеко то время, когда, усовершенствовав электронные средства воспроизводства образов мира во всем богатстве его движения, звуковой и цветовой гаммы, объемного восприятия, люди смогут создавать «вторую действительность», практически

неотличимую от материального оригинала.

Таким образом, человека конца нашего столетия окружает не только, а часто и не столько реальный, естественный мир, сколько искусственная информационно-символическая вселенная, созданная развитием языка, других знаковых систем, печати и массовых аудиовизуальных средств воспроизведения действительности. Все это натолкнуло ученых на мысль, что у истоков человеческой культуры лежит свойственная лишь человеку способность создавать знаки, символы окружающей его реальности и передавать их во времени и пространстве. Такому взгляду способствовало и развитие новейших наук: семиотики, информатики и кибернетики, изучающих общие законы оформления, получения, хранения, переработки и передачи информации. Через эти отрасли знания культурология, наука до последнего времени чисто гуманитарная, получила прямой выход в мир техники и практического применения в сфере создания ЭВМ и даже искусственного интеллекта. Кроме того, данное понимание культуры расширило сферы ее применения и предоставило возможность рассматривать ее более глобально, подчеркивающее ее определяющее значение для общества. Поэтому мы и говорим о социально-философской сущности категории «культура».

Из многочисленных представителей символической школы, работавших в самых различных отраслях науки и в сфере массовой коммуникации, следует выделить ее патриархов – Э. Кассирера и К. Леви-Стросса.

В основе концепции культуры Эрнста Кассирера – человеческая способность к массовой, систематической и постоянной символизации, иными словами, подход к культуре преимущественно с позиций семиотики [16, 17]. По Кассиреру, логика окружающего мира неотделима от логики знаков, ибо знак или символ – не просто оболочка мысли, но и ее необходимый инструмент. Словесные и иные знаковые обозначения в повседневной жизни, науке и искусстве не только передают во времени и пространстве ту или иную информацию, но придают ей определенную форму и сохраняют ее на века, образуя огромный и избирательно пополняющийся мир человеческой культуры. Истоки культуры Кассирер ищет не в глубинах некоего божественного духа, как Кант и Гегель, не в инстинктах человека, как Фрейд и этологи, не в его потребностях, как Малиновский, и не в его социальной организации, как Парсонс, а в его способности творить некий искусственный, окружающий нас мир, обозначая реальность определенными символами. Язык, наука, искусство, религия, мифы суть составные части символического круга, в котором живет и страдает человек. То обстоятельство, что он, в отличие от животного, обладает окружающей его символической системой, и составляет специфику его жизни. По сравнению с другими живыми существами человек находится как бы в новом измерении действительности, живет не просто в физической, а в символической вселенной. Язык, миф, искусство, религия, все наши духовные проявления – части этой вселенной. Они как нити сплетаются в плотную символическую сеть, которая, хотя и накапливает человеческий опыт, но порой заслоняет от нас реальность. Наш духовный прогресс в мысли и опыте только тому и служит, что делает эту сеть все более сложной и непроницаемой для здравого смысла естественного человека. В той мере, в какой возрастает его символическая активность, физическая реальность для него отходит на второй план. Отсюда огромная разница в восприятии мира между представителями различных культур. «Цивилизованный» человек уже не может иметь дело непосредственно с вещами, а взаимодействует с ними не иначе, как с помощью искусственных средств, языковых форм, художественных образов, мифических символов, религиозных обрядов. Исходя из этого, Кассирер предлагает называть человека не мыслящим животным, как это уже стало традиционным, а символическим животным, имея в виду тот очевидный факт, что у животного, в отличие от человека, нет внутреннего мира, нет воображения. В ответ на воздействия реальности человек как бы уходит в себя, в свою внутреннюю вселенную и живет там своими мыслями и идеями. А животное сделать этого не может, оно накрепко привязано к «здесь и теперь» и всегда ориентировано лишь на внешний и вполне реальный мир. Важной

культурологической темой у Кассирера является тема мифа как одного из важнейших объединительных и одновременно иллюзорных элементов любой культуры. Философ особо останавливается на идеологических мифах современности, со строго антропологической точки зрения ничем не отличающихся от мифов античного мира или мифов примитивных и первобытных народов.

Взгляд на человека как на неотъемлемую часть животного мира, обладающую, однако, свойственными лишь людям социокультурными качествами, всегда был определяющим в классической антропологии. При этом, по мнению ученых-естествоиспытателей, в ходе длительной эволюции соотношение между «природным» и «человеческим» в рамках биологического вида *Homo sapiens* неуклонно менялось в пользу последнего. Человек из существа естественного, живущего инстинктами и чувствами, постепенно превращается в некую искусственную, скованную ограничениями и правилами структуру, подчиненную, прежде всего, разуму, точнее – оторванному от реальности абстрактному мышлению. О скрытых опасностях такой трансформации, как известно, говорили многие выдающиеся умы, в том числе Руссо, Ницше и Фрейд. Осмыслению и практическому исследованию этой проблемы на примере «примитивных» племен Южной и отчасти Северной Америки посвятил свою жизнь французский этнограф, антрополог и философ культуры Клод Леви-Стросс [18]. Леви-Стросс – создатель структурной антропологии – науки, в основе которой лежит использование некоторых приемов структурной лингвистики и информатики при анализе культуры и социального устройства первобытных племен.

Вслед за К.Г. Юнгом, он верил в существование некоего «коллективного бессознательного», глубоко запрятанного в человеке, отграничивающего людей от животного мира и представляющего собой первооснову любой культуры. Проведя этнографические исследования во многих странах «третьего мира», ученый отверг европоцентризм, стремясь показать ложность понятия «дикарь», выявить силу и своеобразие мышления примитивного человека, заложившего еще в эпоху неолита основы технического и индустриального прогресса. По мнению Леви-Стросса, первобытный народ не является отставшим или задержавшимся в своем развитии народом, он в той или иной области может проявлять такие способности к изобретательству и к воплощению изобретений в жизнь, которые оставляют достижения цивилизованных народов далеко позади. Нам представляется, что французский этнограф идеализирует нравственные устои первобытного общества, развивая мысль о необходимости восстановления в человеке единства чувственного и рационального начал, утраченного в результате развития цивилизации. С ностальгией говоря о первобытных обществах, теснимых научно-техническим прогрессом, он пишет, что треснувший колокол, один переживший разрушительную работу времени, никогда не издаст тех гармоничных созвучий, которые он издавал в прошлом. При оценке общей пропорции «природного» и «социального» в поведении цивилизованного человека Леви-Стросс, вслед за Кассирером, признает чрезмерную роль формализма и условностей во взаимоотношениях людей, решающее влияние на их поступки символических форм, традиций, ритуалов и прежде всего языка, порождающего все общественные институты.

Призывая вслед за Руссо, почитателем которого был Леви-Стросс, восстановить нарушаемую цивилизацией гармонию человека с природой, французский философ считал, что никогда на протяжении последних четырех веков существования западный человек не имел лучшей возможности, чем сейчас, чтобы понять, что, присваивая себе право устанавливать преграды между человеческим и животным миром, предоставляя первому все то, что он отнимает у второго, он опускается в некий адский круг. Ибо эта преграда, становясь все более непроницаемой, используется для отделения одних людей от других и для оправдания в глазах все более сокращающегося меньшинства его претензии быть единственной человеческой цивилизацией. Такая цивилизация, основанная на принципе и идее повышенного мнения о себе, является гнилой с самого своего рождения.

Все же, с нашей точки зрения, культура и изучающая ее наука отнюдь не могут быть

сведены к всеобщему символизму, хотя большинство культурологов в качестве важнейшего признака культуры и признавали способность человека к символизации. Если принять все ту же достаточно упрощенную, но полную глубокого смысла античную формулу культуры как единства Истины, Добра и Красоты, то есть науки, нравственности и искусства, а семиотический подход многое может объяснить нам прежде всего в таких составных частях культуры, как язык, наука, искусство, но мало что откроет в природе нравственности, в извечной борьбе Добра и Зла, составляющей едва ли не основное духовное содержание самого понятия «культура».

Только обобщая все вышеприведенные подходы к категории «культура» и настаивая на ее всеобщем значении и применении, мы можем понять, к чему движется Человечество и корректировать наш генетический код с учетом общечеловеческих ценностей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Kroeber A.L. Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. Cambridge / Kroeber A.L., Kluckhohn C., MA: The Museum, 1952. - 223 p.
2. Cato, Varro. On Agriculture. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934. - 576 p.
3. Cicero. Tusculan Disputations. Rev. ed. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1945. - 624 p.
4. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства / Бердяев Н.А. Т. 1. Москва: Искусство, 1994.- 541 с.
5. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / Тейяр де Шарден П.- Москва: Наука, 1987.- 240 с.
6. Халапсис А.В. Опыт онтологии культуры / Халапсис А.В. // Філософія і соціологія в контексті сучасної культури: Зб наук праць.- 1999.- С. 60-67.
7. Давидович В.Е. Сущность культуры / Давидович В.Е., Жданов Ю.А.- Ростов-на-Дону: РГУ, 1979.- 264 с.
8. Pufendorf S. On the Duty of Man and Citizen. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 236 p.
9. Fremont-Barnes G, editor. Encyclopedia of the Age of Political Revolutions and New Ideologies, 1760–1815. Westport, CT: Greenwood Press, 2007.- 867 p.
10. Данилевский Н.Я. Россия и Европа / Данилевский Н.Я. - Москва: Книга, 1991.- 574 с.
11. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории / Шпенглер О.- Т. 1. Гештальт и действительность. Москва: Мысль, 1993.- 663 с.
12. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. Минск: Попурри, 1999.- 720 с.
13. Халапсис А.В. Философия и геополитика Николая Данилевского / Халапсис А.В.- Saarbrücken, Germany: Lambert Academic Publishing, 2017.- 188 с.
14. Тойнби А.Дж. Постигание истории / Тойнби А.Дж.- Москва: Прогресс, 1991.- 736 с.
15. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории / Тойнби А.Дж. Москва: Прогресс-Культура, 1996.- 480 с.
16. Кассирер Э. Естественнонаучные понятия и понятия культуры / Кассирер Э. // Вопросы философии.- 1995.- №8.- С. 157-173.
17. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке / Кассирер Э. - Москва: Гардарика, 1998.- 784 с.
18. Леви-Стросс К. Структурная антропология / Леви-Стросс К.- Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. - 512 с.

Рудой Вадим Владимирович – аспирант кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Государственного учреждения “Южноукраинский национальный педагогический университет им. К. Д. Ушинского”

УДК: 130. 2. - 316. 32

ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ДЕВИАЦИИ

В статье рассматриваются основные теоретико – методологические подходы к исследованию девиации. Раскрывается, что феномен девиации социальной реальности все еще является недостаточно изученным. Обозначена необходимость концептуального подхода для формирования представления о девиации в творческой среде. Установлено, что неотъемлемой частью любой социальной системы ее сущностными характеристиками, необходимыми и закономерными ее компонентами являются нормы и отклонения. Обосновывается, что функциональные особенности представителей творческой среды являются той организующей силой, которая делает любое общество целостной социокультурной системой. Определяются перспективы дальнейших исследований с потребностью разобраться в многозначности девиаций, особенно с учетом изменившихся реалий для максимального содействия именно позитивным проявлениям ее как творческой активности и по возможности сделать минимальными негативные.

Ключевые слова: девиация, девиантное поведение, творчество, творческая среда, позитивные отклонения.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАЦІЇ

У статті розглядаються основні теоретико - методологічні підходи до дослідження девіації. Розкривається, що феномен девіації соціальної реальності все ще є недостатньо вивченим. Позначена необхідність концептуального підходу для формування уявлення про девіації в творчому середовищі. Встановлено, що невід'ємною частиною будь-якої соціальної системи її сутнісними характеристиками, необхідними і закономірними її компонентами є норми і відхилення. Обґрунтовується, що функціональні особливості представників мистецького середовища є тією організуючою силою, яка робить будь-яке суспільство цілісної соціокультурної системою. Визначаються перспективи подальших досліджень з потребою розібратися в багатозначності девіацій, особливо з урахуванням мінливих реалій для максимального содействование саме позитивним проявам її як творчої активності і по можливості зробити мінімальними негативні.

Ключові слова: девіація, девиантна поведінка, творчість, творче середовище, позитивні відхилення.

THE MAIN THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE INVESTIGATION OF DEVIATION

The article considers the main theoretical and methodological approaches to the study of deviation. It is revealed that the phenomenon of deviation of social reality is still insufficiently studied. The necessity of a conceptual approach for the formation of a conception of deviation in a creative environment is indicated. It is established that norms and deviations are an integral part of any social system by its essential characteristics, its necessary and legitimate components. It is substantiated that the functional features of representatives of the creative environment are the organizing force that makes any society an integral socio-cultural system. Prospects for further research are identified with the need to understand the many meanings of deviations, especially taking into account the changed realities to maximally promote the positive manifestations of it as creative activity and, if possible, to make negative the minimum.

Key words: *deviation, deviant behavior, creativity, creative environment, positive deviations.*

Актуальность постановки проблемы. Девиация как феномен социального бытия является предметом социально-гуманитарного познания, которое имеет свои методологические особенности и специфические черты, и как феномен социальной реальности все еще является недостаточно изученным. Отсюда фрагментарность решения социальных проблем, в том числе и в отношении девиантного поведения.

Степень разработанности проблемы. Проблемы исследования девиации как устранения нежелательных для общества форм человеческого поведения привлекали внимание исследователей. В основе большинства девиантологических теорий лежат определенные философские предпосылки, восходящие к Платону, Т.Гоббсу, Ж.-Ж.Руссо, И.Канту, Г.Гегелю, К.Марксу и др. Междисциплинарный характер феномена девиации позволяет использовать методологическую базу родственных философии дисциплин.

Создан целый ряд антропо - биологических, психологических и социально-философских концепций (Ч.Ломброзо, У.Шелдон, З.Фрейд, Э.Фромм, А.Кетле, Э. Дюркгейм, П.Сорокин, Р.Мертон, Т.Парсонс, Н.Смелзер и многие другие), которые можно оценить как фундаментальные теории девиации.

Осмысление накопленных идей и их систематизация нашли отражение в трудах современных исследователей – Р.Аскерса, Ю.Д.Блувштейна, Я.И.Гилинского, А.В.Добрынина, Ф.Зака, В.Н.Кудрявцева, Е.Лемерта, В.С.Нересянца, С.Палмера, В.Фокса, Г.Шнайдера, А.М.Яковлева и других. Существенное значение имеют работы, посвященные рассмотрению проблем, связанных с понятиями «социальная норма» и «отклоняющееся поведение» (В.С.Афанасьев, М.И.Бобнева, Л.М.Войтова, Я.И.Гилинский, В.Г.Карпов, А.Коэн, В.Н.Кудрявцев, М.Лайне, З.Ламнек, Э.Сатерленд, Т.В. Шипунова, Э.Шур, А.М.Яковлев и др.).

Не менее важное значение исследований, связанных с изучением причин отклоняющегося поведения, в которых авторы рассматривают как его общие причины (Г.Беккер, Я.И.Гилинский, И.Гофман, И.И. Карпец, Ю.Ю.Комлев, В.Н.Кудрявцев, Р.Мертон, Н.Х.Сафиуллин, Х.Там, Р.Ф.Хабриев, Э.Шур и др.), так и конкретные причины разных видов проявления девиации (А.Г.Амбрумова, И.Блох, Б.С.Братусь, А.А.Габиани, Ш. и Э. Глюк, И.Н. Гурвич, Г.Г.Заиграев, В.Г.Карпов, С.Палмер, А.М.Яковлев и многие другие).

Обращают внимание труды, посвященные профилактике девиантного поведения (Г.А.Аванесова, И.Анденеса, Ю.Д.Блувштейна, Л.А.Волошиной, Я.И.Гилинского, С.И.Голода, В.Н.Кудрявцева, М.Лайне, Б.М. и М.Б.Левиных, А.Лепса, В.Ф.Пирожкова, М.Е.Поздняковой, Э.Раски, А.Л.Салагаева, Л.И.Спиридонова, К.Шумана, А.М.Яковлева и других).

Девиация как феномен социального бытия является предметом социально-гуманитарного познания, которое имеет свои методологические особенности и специфические черты. В конце XX столетия выделяются монографические исследования девиации комплексного характера. Так, методологический анализ феномена девиации, исследование основных форм отклоняющегося поведения и направлений социального контроля над различными проявлениями девиации концептуально рассмотрены в работе Я.И.Гилинского «Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений»».

Несмотря на то, что проблеме девиантности посвящены работы многих исследователей, в настоящее время нет единой точки зрения на определение «девиантного поведения». Одни исследователи относят сюда любые поступки, не одобряемые общественным мнением, другие - только нарушения правовых норм (так называемое делинквентное поведение), третьи - все виды творчества. Все это определяет актуальность социально – философского методологического анализа девиантного поведения.

Недостаточно освещенные аспекты проблемы. Несмотря на достаточное количество исследований девиации, основные теоретико – методологические подходы к девиации в творческой среде выявлены все еще недостаточно, а многие идеи остаются дискуссионными,

продуктивним является перенос интереса на содержательные качества творческой личности, что позволяет яснее осознать важную роль этих качеств, - в том числе и этических, в существовании феномена творческой элиты.

Цель исследования является рассмотрение теоретико – методологических аспектов исследования девиции и раскрытие основных теоретико – методологических подходов к ее исследованию. Выявить необходимость и обосновать концептуальный подход для формирования представления о позитивной девиации в творческой среде.

Основное содержание (Методология исследования). Методологическими основами исследования девиации являются методы: гипотетико-дедуктивный, эвристический метод, восхождение от абстрактного к конкретному, системный подход, и специфические методы социально-гуманитарного познания: компаративный и исторический методы, функциональный метод, выступающий как необходимый для структурной дифференциации исследуемого объекта, различения образующих уровней и их статусных различий, интерпретация. Теоретической и методологической основой явилось сочетание ряда научных подходов. Его составили фундаментальные идеи структурно-функционального анализа, экзистенциализма, философской антропологии, социальной психологии, теории коммуникативного действия.

Обращаем внимание, что в качестве эмпирического иллюстративного материала представляется плодотворным и целесообразным, в соответствии с методологическим подходом С. И. Шелонаева, обратиться к высказываниям представителей петербургской творческой элиты, отраженным в интервью в прессе и прозвучавшим в эфире радио- и телевизионных передач. Формат «прямой речи» позволяет представителю творческой элиты раскрыться, выразить свои переживания, высказаться на волнующие его темы, а это, в свою очередь, дает возможность сосредоточить внимание автора диссертационного исследования на выявлении метафизических и этических оснований деятельности современной петербургской творческой элиты. Вербальные образы и построения представителей творческой элиты, вместе с раскрытием субъективных сторон духовного содержания личности, выступают проводником в мир умопостижимый, ноуменальный, являясь опорой для этико-философского анализа феномена творческой элиты. В словах представителей творческой элиты выражены результаты их моральной рефлексии, уходящие своими корнями в мир личностного опыта и индивидуальных смыслов [1].

Представления о творческой элите как особом социальном пространстве возможно составить на основании использования Нарратива как междисциплинарного методологического конструкта в современных социальных науках. Это положение дополнило требование «лингвистического поворота» считать исследования в области социальных, политических, психологических и культурных проблем языковыми [2, с. 41 – 48]. Несмотря на, казалось бы, достаточную степень разработанности нарративной проблематики, само понятие нарратива оказывается весьма спорным, особенно в свете формулируемых философией и социологией науки оснований «нарративного поворота». Из методологических оснований выделяется мысль о трактовке сознания как совокупности текстов, признание возможности множественной интерпретации каждого текста и видение общества и культуры как единства размытых, децентрированных структур в постмодерне. Для рассмотрения нарративной проблематики постмодерн примечателен в силу того, что он предельно обострил проблему текста, указав на принципиальную невозможность его однозначной оценки, и проблему познания, отметив опосредованное отношение текстовой реальности к «отображаемому» ею внешнему миру; своей размытостью и неопределенностью постмодерн обозначил проблему человека – поскольку множество людей порождает множество интерпретаций, «вместо построения теоретической модели средствами собственного языка и следуя путями уже заданных правил, исследователю предстоит изучить социальный мир в его фрагментарном состоянии» [2, с. 41 – 48].

Основное содержание (Обсуждение). В различных исследованиях традиционно девиации в обществе рассматриваются как отклоняющееся поведение, всегда оцениваются с

точки зрения отношения к этическим нормам и правилам, принятым в данном обществе. Эта оценка заключается в том, что одни отклонения осуждаются, а другие одобряются.

В современной «Энциклопедии криминологии и девиантного поведения» (2001) различают три основных подхода в определении девиантности: девиантность как поведение, нарушающее нормы (R. Akers, M. Clinard, R. Meier, A. Liska, A. Thio); девиантность как «реагирующая конструкция» (D. Black, H. Becker, K. Erickson, E. Goode); девиантность как нарушение прав человека (H. Schwendinger, J. Schwendinger). Определенный взгляд на причины возникновения девиаций предложили представители теории стигматизации - «наклеивания ярлыков» Г. Беккер, Г. Лемерт, Ф. Зак, Ф. Танненбаум и другие.

В нашем исследовании, мы обращаем внимание на следующие теоретико - методологические основания, фактически уже традиционные и общепринятые, и обозначаем, что необходимо их синтезирование и построение концепции на основе представления о девиации в творческой. На наш взгляд, это наиболее широкое определение девиации. Оно подчеркивает сущность данного понятия, акцентируя внимание на его социальном происхождении. Данную позицию разделяют большинство отечественных и зарубежных исследователей при характеристике девиантного поведения.

В рамках предложенной типологии гносеологических оснований познания девиации выделяются следующие направления: антропо-биологическое, психологическое и социально-философское, в русле которых возникли множество концепций и моделей отклоняющегося поведения.

На основе анализа нами установлено, что в эволюции девиантологической мысли в рамках этих подходов можно выделить три этапа. Первый этап (II половина XIX - начало XX века) связан с выявлением причин девиантного поведения и рассмотрения различных проявлений девиации. Второй этап (I половина XX века) позволяет говорить о выявлении биологических и социальных закономерностей и создании концепций отклоняющегося поведения как социального явления. Третий этап (II половина XX века - начало XXI века) основан на появлении методологического инструментария в целях изучения феномена девиации. Таким образом, возрастает значимость гносеологического анализа отклоняющегося поведения. Важнейшими идеями, выдвинутыми в русле антропо-биологического направления (Ч.Ломброзо, П.Джекобс, У.Пирс) являются идеи о врожденности, генетической детерминированности девиантного поведения, вплоть до выявления конкретных генетических механизмов [3].

Обратить внимание возможно на то, что главной целью психологического подхода стало обоснование тезиса о том, что девиации являются психически запрограммированным явлением и проявляются через структуру бессознательного (З.Фрейд) [4], через инстинктивные программы поведения (К.Лоренц)[5]. По нашему мнению, наиболее распространенной формой девиации в рамках этого направления считалась агрессия. К базовым идеям данного направления следует отнести теорию деструктивности Э.Фромма. Это позволяет говорить о девиации как о смыслополагающей ценности, так как девиантный поступок, по его мнению, способствует самоутверждению, самореализации путем выхода за пределы социальных норм, и тем самым придает смысл жизни человека. Большую методологическую ценность для анализа девиации имеет различие Э.Фроммом доброкачественной и злокачественной агрессивности [6]. По нашему мнению, важное значение для становления не только психологического, но и социально-философского направлений имеют концепции Г.Тарда. Он объяснял девиантное поведение, включая и преступность, подражанием и обучением, настаивая на существенной роли социальных факторов в формировании отклоняющегося поведения [7].

Социально-философские концепции, несмотря на широкий спектр своих позиций в трактовке девиации, сходятся в определении бытийных оснований данного феномена, под которым понимаются различные аспекты социальной действительности. Общей чертой концепций данного направления является также определение закономерного характера

девиации как явления бытия общества. Интерпретация закономерности девиации в концепции аномии Э.Дюркгейма раскрывается через системно-функциональный подход, позволяющий проанализировать девиацию как определенным образом функционирующее явление [8]. Существенное значение для анализа и выявления структуры девиации имела концепция Р.Мертон. Идея закономерности девиации углубляется в теории напряженности Р.Мертон, который становится основателем девиантологической теории в рамках структурно-функциональной парадигмы [9]. В то же время в русле социально-философских концепций поднимается проблема неоднозначности критериев девиации и оснований ее типологизации (Н.Смелзер)[10].

Дальнейшее развитие девиантологических концепций связано с появлением методологического аппарата исследований девиации. Движение исследовательской мысли от эмпирического объяснения девиации до теоретического осмысления феномена отклоняющегося поведения позволило создать в рамках данного направления немало оригинальных концепций отклоняющегося поведения. В этой связи выделяются несколько школ и направлений, имеющих важное методологическое значение: Чикагская школа, теория стигматизации, концепция символического интеракционизма, теории социального контроля и нейтрализации, критическая девиантология, концепция конфликта культур, аболиционизм и т.д. В девиантологии выделяются несколько школ, которые активно использовали междисциплинарный подход к изучению феномена девиации, что позволило выявить среди уже известных функций девиации функцию индикаторности, которая определяет отклоняющееся поведение как качественную характеристику социального бытия. В современных отечественных девиантологических концепциях девиация рассматривается не как патология, а как естественный и необходимый результат эволюции социума.

Отклонение в поведении - девиантное поведение - является, таким образом, необходимым естественным условием развития человека, жизни всего общества. Философское исследование феномена девиации отличается тем, что через анализ основных критериев типологизации отклоняющегося поведения выясняется мощный эвристический потенциал гносеологической модели девиации, который выражается не только в ориентировании на поиски ряда условий стабильного функционирования общества, но и на изучение закономерностей, обуславливающих появление негативной девиации.

В данном контексте выделяется позиция А. И. Ковалева, Ю.А. Клейберга и ряда других, которая гласит, что социальное отклонение - более широкое понятие, чем девиантное поведение, которое является лишь «частным случаем» социальных отклонений. Если девиантное поведение индивидов приобретает массовый характер, в него вовлекаются все большее количество людей, то здесь мы уже имеем дело с социальными девиациями, которые можно определить как “нарушение социальных норм, характеризующееся определенной массовостью, устойчивостью и распространенностью при сходных социальных условиях”. Обычно под девиантным поведением понимается сфера социально порицаемых отклонений. Но некоторые исследователи выступают против такого отождествления, указывая на тот факт, что определенные отрицательные явления, например падение рождаемости, различные суеверия, не могут быть названы социальными отклонениями из-за отсутствия соответствующих норм [11].

На наш взгляд, данное понимание девиантного поведения позволяет достаточно четко определить границы этого феномена и объяснить научную и практическую значимость его изучения. Социально одобряемые отклонения, к которым относятся все формы “сверхинтенсивного социального творчества” в сфере научной, психической, художественной деятельности, ведут к положительным трансформациям и, следовательно, не несут в себе угрозы дестабилизации общества. Девиантное поведение, как отмечают, в частности, В. И. Мареев, В. А. Шапинский и другие, представляет собой угрозу стабильности общества и требует постоянного контроля, изучения, поиска способов коррекции. При этом, необходимо учитывать относительность этих понятий. В природе не существует абсолютно «нормальных»

или истинно «девиантных» личностей, поступков, явлений. Они становятся таковыми только с позиции конкретных норм, характерных для конкретного общества в конкретный период времени. Так, в результате переоценки ценностей, происходящей в обществе, особенно в переломные периоды его развития, некоторые поступки, стремления начинают оцениваться по-другому. То, что раньше казалось ненормальным, противоречащим общепринятому, становится нормой и воспринимается если не абсолютно иначе, то более допустимо [12].

В исследовании Н. И. Степановой установлено, что неотъемлемой частью любой социальной системы, бытийной основой, сущностными характеристиками, необходимыми и закономерными ее компонентами являются нормы и отклонения. Одним из базисных элементов бытия общества становится социализация как процесс усвоения норм. С позиций онтологии она может быть рассмотрена как подвижная социальная реальность, включающая все новых индивидов, которая обладает множеством проявлений.

На наш взгляд, — пишет Н. И. Степанова, следуя поставленной задаче онто-гносеологического анализа девиации как способа отклоняющегося поведения, следует выделить два основных типа социализации — успешную и неуспешную или отклоняющуюся. Важнейшее место в системе онтологических оснований девиации занимает отклоняющаяся социализация. Следовательно, девиантность — закономерная и необходимая сущностная характеристика социального бытия. Выявление онто-гносеологических характеристик девиации как составной части общественного бытия вообще и форм социализации в частности, способствует созданию теоретической модели управления и регулирования процессами социального развития, позитивного разрешения проблем корреляции особенностей бытия общества и бытия личности. По нашему мнению, категории нормы и девиации являются парой понятий, которые раскрывают противоположные и одновременно дополняющие друг друга аспекты реальности. Основой логико-гносеологического анализа девиации является категория нормы.

Норма закрепляет наиболее рациональный способ применения прошлого опыта удовлетворения потребности субъекта в сходных условиях. Она необходима для исключения случайного, нерационального, вредного взаимодействия с объектами, что достигается благодаря копированию отраженных ею полезных отношений прошлого. Понятие нормы отражает механизм, который удерживает общественную систему в состоянии жизнеспособного равновесия в условиях неизбежных перемен, а категория нормы становится исходной для изучения девиации.

При всем многообразии проявлений социальные нормы имеют определенные свойства: объективность, историчность, универсальность, схематичность, безусловность. Это позволяет сделать вывод о том, что норма является исторически выработанным, обобщенным социальным предписанием, обязательным для выполнения со стороны всех людей и в любой ситуации.

Все социальные нормы функциональны. По нашему мнению, следует выделить ряд функций норм как формы общественных отношений: 1) функцию обеспечения членов общности и общества эталонами, образцами, моделями, стандартами, шаблонами поведения, отношений, взаимодействий; 2) функцию стабилизации, упорядочивания, уравнивания, интеграции отношений в социуме; 3) функцию поддержания и контроля со стороны социальных норм, которая обеспечивает реализацию власти, так как отображает на разных этапах развития общества исторически сложившиеся формы взаимодействия, взаимозависимости между людьми, отношения власти и подчинения в обществе. Таким образом, социальные нормы следует считать отражением одних из самых эффективных средств власти. 4) функцию идеологической нагрузки; 5) функцию отображения и защиты идеалов, которая неразрывно связана с системой ценностей.

Специфическими особенностями социальных норм являются: иерархизированность; многомерность; качественную разнородность системы социальных норм; регламентирующую способность практически всех сфер жизни и деятельности человека и общества; социальные

нормы отражают определенную социальную реальность; всеобщность социальных норм; однозначность или непротиворечивость; историчность или преемственность; обязательность воспроизводства; относительную устойчивость или стабильность; динамичность или изменчивость; формальную определенность, то есть внешнюю завершенность; степень распространенности, обращенность в будущее; оптимальность; возможность ее измерения; организующую, регулирующую способность; превентивность; коррекционно-воспитательную способность. Норма является доминантой по отношению к девиации. Понятия нормы и девиации дополняют друг друга, раскрывают разные, но неизбежно сосуществующие аспекты социального бытия. Люди при восприятии, оценке, познании социальной реальности опираются на представления о норме, что позволяет говорить о егносеологическом и аксиологическом значениях.

Ценность гносеологического потенциала категорий нормы и девиации заключается в том, что они могут быть использованы в моделировании системы гибкого управления обществом, поскольку норма является основой стабильности, а отклонения - причиной дестабилизации общества.

Понятие девиации отражает совокупность индивидуальных или коллективных форм поведения, которые воспринимаются как не соответствующие ожиданиям, нормам или ценностям, декларированным или разделяемым членами группы, и создают, таким образом, напряжения или конфликты, вызывают осуждение и порождают широкий спектр санкций, от порицания до изолирования, от замечания до наказания. В рамках предложенной типологии гносеологических оснований познания девиации выделяются следующие направления: антропо-биологическое, психологическое и социально-философское, в русле которых возникло множество концепций и моделей отклоняющегося поведения [13].

В работе М. П. Бережной, на основании изучения различных форм и методов отчуждения, сделаны выводы о наличии так называемого "феномена культурного ухода" из отчужденного бытия. Непосредственно творческое и девиантное поведение человека как вариант формы выхода из социально-нравственного отчуждения, анализируются его положительные и отрицательные стороны в существовании человека [14].

Выводы. На основании проанализированного материала возможно сделать определенные обобщения и выводы.

- в исследованиях «девиация» рассматривается как наиболее общее понятие, фиксирующее собственно феномен, а термином «девиантность» обозначать состояние субъекта девиации, термином «девиантное поведение» - поведенческое проявление.

- девиации – отклоняющееся поведение – всегда оцениваются с точки зрения отношения к законам и нормам, принятым в данном обществе. Эта оценка заключается в том, что одни отклонения осуждаются, а другие одобряются.

- творческая середина как феномен весьма многозначно. Возможно содействовать именно позитивным проявлениям творческой активности и по возможности минимизировать негативные. Кроме того, различные компоненты творческого потенциала личности неравнозначны по интенсивности своего влияния на всю ее творческую сферу.

- на основании творческой девиации, возникает новая социокультурная реальность и формируется соответствующий этой реальности новый тип личности.

На наш взгляд, существование различных методологий исследования девиации в творческой среде требует социально-философского взгляда на архитектуру духовного производства, что вызывает и необходимость интегрировать теоретико - методологические положения в концептуальное целое исследования, с включением нарративной методологии.

Перспективы дальнейших исследований. Необходимо разобраться в многозначности творческих девиаций, особенно с учетом изменившихся реалий для максимального содействия именно позитивным проявлениям ее как творческой активности и по возможности сделать минимальными негативные. Разработка намеченной темы поможет выявлению творческой активности личности, а значит - креативных возможностей общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Шелонаев С. И. Этика творческой элиты // Сергей Игоревич Шелонаев: Диссерт. на соиск. канд. филос. наук - Специальность ВАК 09.00.05 - Этика. - Санкт-Петербург, 2005. – 160 с.
2. Троцук И. В. Нарратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках / И. В. Троцук // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. – 2004. – С. 41 – 48.
3. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. Анархисты. Политическая преступность / Ч. Ломброзо. -М.: Изд-во Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2003.
4. Фрейд З. Я и Оно: Пер. с нем. / З.Фрейд. М.: ЭКСМО - Пресс; Харьков: Фолио, 2001. - (Антология мысли).
5. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») / К. Лоренц : [Пер. с нем. Г.Швейника]. - СПб.: Амфора, 2001.
6. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм. -М.: АСТ, 1998. (Классики зарубежной психологии).
7. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступление толпы / Г. Тард // Сост. и предисл. В.С.Овчинского. - М.: ИНФРА-М, 2004.
8. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд / Э. Дюркгейм. - М.: Мысль, 1994.
9. Мертон Р.К. Социальная структура и аномия // Социология преступности / Р.К. Мертон. - М., 1966.
10. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер: [Пер. с англ.]. - М.: Феникс, 1994.
11. Ковалева А. И. Социализация: норма и отклонение / А. И. Ковалева. - М.: Ин-т Молодежи, 1996.
12. Шапинский В. А., Мареев В. И. Девиантное поведение и социальный контроль: Учеб. Пособие / Науч. ред. А. А. Гоеков / В. А. Шапинский, В. И. Мареев. - Ростов н/Д: Изд-во Рост. гос. пед. ин-та, 1997. - 98 с.
13. Степанова Н. И. Философский анализ девиации: онто-гносеологические аспекты // Наталья Ивановна Степанова: Диссерт. на соиск. канд. филос. наук - Специальность ВАК 09.00.01 - Онтология и теория познания. - Москва, 2005. – 148 с.
14. Бережная М. П. Девиантное поведение и творчество как формы выхода из ситуаций социально – нравственного отчуждения / Майя Павловна. Бережная // Грамота. - 2011. - № 5 (11): в 4-х ч. Ч. I. - С. 24-26.

Стоянова Линда Леонидовна – аспирант кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Государственного учреждения “Южноукраинский национальный педагогический университет им. К. Д. Ушинского”

УДК: 130.2.-316.32

ТВОРЧЕСКАЯ ЭЛИТА: ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье рассматриваются основные теоретико – методологические подходы к исследованию творческой элиты. Раскрываются, что историко-философский анализ феномена творческой элиты демонстрирует связь этого феномена с идеей духовного совершенствования; феномен творческой элиты следует рассматривать в тесной связи с анализом понятия творчества, а также с осмыслением особенностей личности представителя творческой элиты. Определяется, что существование различных методологий исследования творческой элиты требует социально-философского взгляда на

архитектонику духовного производства, что вызывает и необходимость интегрировать теоретико - методологические положения в концептуальное целое исследования. Теоретической и методологической основой явилось сочетание ряда научных подходов. Обосновывается, что функциональные особенности представителей элит являются той организующей силой, которая делает любое общество целостной социокультурной системой.

Ключевые слова: элита, творчество, творческая элита, феномен, нарратив.

ТВОРЧА ЕЛИТА: ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядаються основні теоретико - методологічні підходи до дослідження творчої еліти. Розкриваються, що історико-філософський аналіз феномена творчої еліти демонструє зв'язок цього феномена з ідеєю духовного вдосконалення; феномен творчої еліти слід розглядати в тісному зв'язку з аналізом поняття творчості, а також з осмисленням особливостей особистості представника творчої еліти. Визначається, що існування різних методологій дослідження творчої еліти вимагає соціально-філософського погляду на архітектонику духовного виробництва, що викликає і необхідність інтегрувати теоретико - методологічні положення в концептуальне ціле дослідження. Теоретичною і методологічною основою стало поєднання ряду наукових підходів. Обґрунтовується, що функціональні особливості представників творчої еліти є тією організуючою силою, яка робить суспільство цілісною соціокультурною системою.

Ключові слова: еліта, творчість, творча еліта, феномен, нарратив.

CREATIVE ELITE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE STUDY

The article considers the main theoretical and methodological approaches to the research of your elite. It is revealed that the historical and philosophical analysis of the phenomenon of the creative elite demonstrates the connection of this phenomenon with the idea of spiritual perfection; the phenomenon of the creative elite should be considered in close connection with the analysis of the concept of creativity, as well as with understanding the characteristics of the personality of the representative of the creative elite. It is determined that the existence of different methodologies for researching the creative elite requires a social and philosophical view of the architectonics of spiritual production, which also causes the need to integrate theoretical and methodological provisions into the conceptual whole of research. The theoretical and methodological basis was the combination of a number of scientific approaches. It is substantiated that the functional characteristics of the representatives of the elites are the organizing force that makes any society an integral socio-cultural system.

Key words: elite, creativity, creative elite, phenomenon, narrative.

Актуальность постановки проблемы. Социальные многовариантные процессы настоящего вызывают интерес к творческой элите, демонстрирующей высокие достижения в творчестве и ведущим постоянный поиск новых образцов и ориентиров, которые могут быть основаниями для развития всех структур общества в целом. Актуальность исследования заключается в том, что без творческой элиты невозможен расцвет культуры, а с качественно выраженным потенциалом творческой элиты связаны и проблема самосознания нации, качество общения, сама духовная атмосфера в обществе.

Потребностью есть осмысление и понимание духовного мира творческой элиты и, в частности, одной из важнейших составляющих которой является сфера не только художественного творчества, но и основание для формирования особого креативного социального пространства.

Степень разработанности проблемы. В различных исследованиях раскрывались вопросы, касающиеся сущностных характеристик элиты, а также ее влияния на общественное развитие. Возможно выделить работы Аристотеля, Платона, М. Фуко, Дж. Гэлбрейта, Э.

Тоффлера, М. Янга, В. Голофаста, Я. Шепаньского, Р. Коллинза, М. Нарты, Л. Н. Гумилева, А. С. Панарина, А. И. Неклессы, Ж. Т. Тощенко, В. Ж. Келле, Л. Д. Гудкова, Н. С. Розова, П. А. Ореховского, В. И. Разумова, Л. М. Марцевой, В. П. Плосконосовой, Н. К. Позднякова, Ю. П. Дусь, А. В. Кошелевой, М. Д. Купарашвили, О. Ф. Русаковой, В. Г. Рыженко, И. С. Ладенко и др.). Анализ феномена элиты как творческого активного меньшинства в контексте развития культуры и цивилизации сделан в работах О.Шпенглера, А.Тойнби. Важная роль в развитии понимания творческой элиты принадлежит также Н.А.Бердяеву и Х.Ортега-и-Гассету. Существенное значение для осмысления феномена творческой элиты в контексте созидательной роли культуры в формировании личности имеют этико-философские и культурологические работы М.М.Бахтина, В.С.Библера, М.Вебера, А.Ф.Лосева, В.В.Розанова, М.С.Кагана, Д.С.Лихачева, Г.С.Батищева, Ю.Хабермаса и других. В работах Т.Адорно, С..Булгакова, Г.Маркузе, Ф. Шлегеля, М. Хоркхаймера затрагивается проблематика творческой элиты на основании противопоставления «массового» и «элитарного» искусства.

В целом, возможно выделить, что историко-философский анализ феномена творческой элиты демонстрирует связь этого феномена с идеей духовного совершенствования; феномен творческой элиты следует рассматривать в тесной связи с анализом понятия творчества, а также с осмыслением особенностей личности представителя творческой элиты. В этом контексте, проведенный анализ современных исследований психологических аспектов феномена творческой элиты позволяет констатировать, что, во-первых, креативность является скорее генеральной чертой личности, чем когнитивным навыком, при этом креативность есть общая черта личности, а не множество связанных между собой личностных черт; во-вторых, параметры креативности не могут быть сведены к особенностям креативного мышления («особого сознания»), безотносительно к личным качествам, и изучение особенностей личности творца следует рассматривать как самостоятельную область научных исследований.

В современных исследованиях, в частности, С. И. Шелонаева, отчетливо заявлено о том, одним из важных факторов, усиливающим интерес к исследованию феномену этики творческой элиты, представляются процессы глобализации человеческих коммуникаций, внедрение новых технологий в сфере массовой информации, приводящие к возрастанию роли личного примера представителей творческой элиты в современной нравственной практике. Этический анализ феномена творческой элиты может помочь в стимулировании поиска творческих и нравственных ресурсов современной личности [1].

Недостаточно освещенные аспекты проблемы. Несмотря на достаточное количество специальных исследовательских работ, посвященных элите, творческой элите, продуктивным является перенос интереса на содержательные качества творческой личности, что позволяет яснее осознать важную роль этих качеств, - в том числе и этических, в существовании феномена творческой элиты.

Целью исследования является рассмотрение теоретико – методологических аспектов исследования творческой элиты и раскрытие основных методологических подходов. Выявить необходимость и обосновать концептуальный подход для формирования представления о творческой элите.

Основное содержание (Методология исследования). В XXI столетии творческую элиту возможно рассматривать в более специальном социальном контексте, нежели это делалось ранее. При этом, в отличие от других типов элит, например, властной, - как пишет Н. В. Голик, творческая элита не поддается строгому социологическому анализу в силу специфически-ценностного характера критериев принадлежности к этому типу элиты, и отсутствия четкой структурированности. Тем не менее, исследователи отмечают, что творческая элита уверенно идентифицируется в обществе. Однако, теория элит на основании интеграции наук делает возможным изучения элиты, основываясь на представлении о системности и упорядоченности исторически сложившегося общества, его определенной упорядоченности и эволюции [2].

Для формирования представлений о элите и творческой элите, в частности, как

целостных феноменов, становится необходимым выделение таких качественных характеристик, которые носили бы объективный характер, не зависящий от субъективных склонностей и предпочтений различных исследователей. В этой связи возможно обратиться к работам А. Шюца, который заключает, ученый получает модель социального мира, или, лучше сказать, его реконструкцию. Она содержит в себе все релевантные элементы социального события, отобранного ученым для последующего изучения в качестве типического. И эта модель в полной мере согласуется с постулатом субъективной точки зрения..... А поскольку данный тип сконструирован таким образом, чтобы выполнять только типичные действия, то в формировании единичных действий будут сочетаться объективные и субъективные элементы. С другой стороны, формирование типа, выбор типического события, а также элементы, рассматриваемые в качестве типических, – все это концептуальные термины, которые поддаются объективному обсуждению и являются открытыми для критики и верификации [3, с. 110].

Выделяем синергетический подход при изучении функционирования элит в условиях современного трансформирующегося сообщества. Синергетический подход, Л. К. Васильевой, предложить современную интерпретацию как теорий исторических, так и теорий обществознания [4]. С точки зрения современного синергетического подхода, для элиты определяющими являются характеристики субъектов с высокой когнитивной структурированностью мышления, представители элиты – не отдельная страта, а личности, находящиеся на всех уровнях иерархии социальной пирамиды.

На наш взгляд, существование различных методологий исследования творческой элиты требует социально-философского взгляда на архитектуру духовного производства, что вызывает и необходимость интегрировать теоретико - методологические положения в концептуальное целое исследования. Теоретической и методологической основой явилось сочетание ряда научных подходов. Его составили фундаментальные идеи структурно-функционального анализа, экзистенциализма, философской антропологии, социальной психологии, теории коммуникативного действия.

Основное содержание (Обсуждение). В нашем исследовании, мы обращаем внимание на следующие теоретико - методологические основания, фактически уже традиционные и общепринятые, и обозначаем, что необходимо их синтезирование и построение концепции на основе представления о творческой элите как представляющей особого социального пространства.

Цивилизационный вариант элитаризма в его методологическом обосновании, представлен у А. Дж. Тойнби. Цивилизационный подход к элите характерен также для П. А. Сорокина, в работах которого находит свое выражение в существовании высших и низших слоев. На развитие духовной культуры того или иного общества особое влияние имеет как творческая элита. Из концепции А. Тойнби следует, что духовная культура является результатом общественного творчества, которая, является работой или творцов-одиночек, или, в лучшем случае, творческих меньшинств; и с каждым успешным шагом вперед подавляющее большинство членов общества остается позади [5, с.218]. Согласно П. А. Сорокину, люди, принадлежащие к высшему слою в каком-то одном отношении, обычно принадлежат к тому же слою и по другим параметрам. Пирамида социальной стратификации прочна, когда элита состоит из наиболее способных, талантливых. Когда же элита становится закрытой, не допускает к управлению наиболее талантливых представителей социальных низов, общество обречено [6].

Из рассуждений В. Парето следует, что в обществе наряду с элитой всегда должна существовать "контрэлита" (потенциальная элита) - лица, которые по своим психологическим качествам могли бы войти в элиту, но не вошли через свое социальное положение. Подобный круговорот элит исследователь описал как "закон циркуляции элит". Смена элит позволяет сохранить социальное равновесие, потому что обеспечивает приход к власти элит, которые обладают качествами, востребованными общественной ситуацией. Обновления может

осуществляться в двух формах: поступательной (выборы и кооптация в свои ряды представителей контрэлиты) и обвальной. Последний вариант - это революции и перевороты [7, с. 35].

Для теории П. Бурдьё характерно обозначение того, что для творческой элиты характерно "стремление к накоплению знаний и навыков неотделимо от поиска признания и желания создать себе имя". Специфика поля культурного производства состоит в сочетании двух составляющих: силовых и смысловых отношений. Если первые проявляются как конкуренция, борьба за монополию обладания доминирующими позициями, за признание, то вторые выстраиваются на основе оппозиции стилей, течений, форм коммуникации, принятых в данном поле. В поле литературы, подчеркивает П. Бурдьё, также как и в любом другом поле культурного производства, существует оппозиция "мэтров", носителей традиции, представляющих доминирующие течения и жанры, - "новичкам", работающим в новых, маргинальных жанрах и стилях [8, р. 131].

Для выделения функциональных характеристик творческой элиты, обращаемся к следующему положению. Так, функциональные характеристики представителей элиты, согласно Л. К. Васильевой, являются той организующей силой, которая делает любое общество целостной социальной системой, если считать признаками целостности прежде всего наличие каких-либо общих целей и действий, направленных на их достижение [4]. Если учесть, что сфера человеческого бытия открывается как нечто многовариантное, то, по мысли Л. К. Васильевой, в этом социальном универсуме наличие и поведение представителей элиты играет определяющую роль. Поскольку перед каждым человеком и всем человечеством всегда раскрывается возможность выбора, - будущее конструируется в каждый данный момент. Элита, как социальный субъект, сохраняющий существующие ценности либо формирующий новые, определяет, в конечном счете, судьбу того сообщества, к которому принадлежит [9].

Из теоретических и методологических основ из исследования у З. Р. Валеевой, выделяем сочетание ряда научных подходов, так как его составили фундаментальные идеи структурно-функционального анализа, экзистенциализма, философской антропологии, социальной психологии, теории коммуникативного действия. При этом, задействован синергетический подход при изучении функционирования элит в условиях современного трансформирующегося сообщества. Феноменологический подход применен для осмысления среза современной культуры, обладающего ресурсом эвристичности и креативности, явленного в ее феноменах. Кроме того, он использовался в исследовании инновационного пространства, взаимодействия общества и творческой элиты как диалогичной интерактивной среды, в которой постигается новый неотрефлексированный потенциал формирования интересубъективности. В работе также выделяется компаративистский подход для изучения существующих и возможных моделей взаимодействия общества и его духовно-творческой элиты, адекватных условиям индустриального и постиндустриального мира. Данные методы и подходы были дополнены гуманистической идеей коэволюции, развиваемой Н.Н.Моисеевым [10].

Исходя из мысли С. И. Шелонаева, феномен творческой элиты следует рассматривать в тесной связи с анализом понятия творчества, а так же с осмыслением особенностей личности представителя творческой элиты. Под творчеством в диссертационном исследовании понимается деятельность, порождающая нечто новое, никогда ранее не бывшее. Творческая элита, как составная часть элиты, - пишет С. И. Шелонаев, выступает как самостоятельный объективно существующий феномен общественного бытия, играющий важную роль в жизни социума, оказывающий многообразное воздействие, как на духовную, так и на другие составляющие жизнедеятельности элиты и общества в целом. В этом контексте творческую элиту можно рассматривать как носительницу совокупности определенных социальных, этических, психологических, духовных связей и отношений. В случае с творческой элитой ее воздействие на разные стороны жизни социума происходит в идеальной сфере на более

сложном уровне, и сущность этого воздействия определяется сущностными «ценностными» характеристиками представителей творческой элиты [1]. В целом, - как подчеркивает С. И. Шелонаев, практически все указанные авторы, затрагивали вопросы, касающиеся нравственной характеристики представителей творческой элиты, однако главным образом социологическое рассмотрение исследуемого феномена не позволило дать всесторонний этический анализ проблематики творческой элиты [1].

Из выводов Е. А. Горчицкой следует, что объединения элиты, интеллектуалов и интеллигенции являются неотъемлемой частью социально-культурной сферы современного российского общества, как в столице, так и в регионах, одновременно являясь формой консолидации, адаптационным механизмом кооптации и общественной самоорганизации, характеризующих уровень развития гражданского общества [11]. Представители элиты, интеллектуалов, интеллигенции для осуществления эффективной коммуникационной деятельности фактически создают вокруг себя социальное пространство взаимодействия, позволяющее выходить за пределы привычного существования. Это пространство оказывает позитивное влияние на состояние и развитие общества.

Теоретические и методологические основы в исследовании Н.В. Ковалюнас исходят из представления о единстве их исторического и логического методов познания. Рассматриваются теоретические источники и методологические подходы классической и современной элитологии и, на этой основе, дается (в первом приближении) общая характеристика элиты как социального феномена. Применяются метод восхождения от абстрактного к конкретному и метод сравнительного анализа. В соответствии с первым, элита сначала рассматривается как абстрактное понятие, затем выстраивается типология элит, выявляется специфика "элиты" как социально-философского понятия и исследуются особенности российской элиты конца XIX - XX в. Таким образом, прослеживается развитие данного социального феномена - элиты в структуре общества как в теоретическом, так и в историческом аспектах. Методы сравнительного анализа, типологии, классификации и систематизации применяются для построения социальной типологии элит и выявления своеобразия социально-философского понимания процессов социальной дифференциации и стратификации, а также для исследования теоретических и методологических проблем, связанных с формированием и развитием элиты российского общества. В отношении методики, то она разнообразна и в значительной степени традиционна - это общенаучные методы познания (анализ и синтез, абстрагирование, индукция, дедукция, аналогия и др.) [1].

Обращаем внимание, что в качестве эмпирического иллюстративного материала представляется плодотворным и целесообразным, в соответствии с методологическим подходом С. И. Шелонаева, обратиться к высказываниям представителей петербургской творческой элиты, отраженным в интервью в прессе и прозвучавшим в эфире радио- и телевизионных передач. Формат «прямой речи» позволяет представителю творческой элиты раскрыться, выразить свои переживания, высказаться на волнующие его темы, а это, в свою очередь, дает возможность сосредоточить внимание автора диссертационного исследования на выявлении метафизических и этических оснований деятельности современной петербургской творческой элиты. Вербальные образы и построения представителей творческой элиты, вместе с раскрытием субъективных сторон духовного содержания личности, выступают проводником в мир умопостижимый, ноуменальный, являясь опорой для этико-философского анализа феномена творческой элиты. В словах представителей творческой элиты выражены результаты их моральной рефлексии, уходящие своими корнями в мир личностного опыта и индивидуальных смыслов [1].

«Когда человек судит о чем-либо, то в этом суждении неизбежно как бы сходятся своими вершинами два бесконечно расширяющихся конуса, - пишет В.С.Библер. - С одной стороны, в моем суждении неизбежно и только для меня фокусируется все мое мировоззрение, миросозерцание, все бесконечные влияния окружающей среды и собственного жизненного опыта, все незаметно для меня самого воспитавшие меня философские системы и логические

движения мысли, а с другой стороны, самый предмет, который я сужу, всегда оказывается фокусом расходящегося в бесконечность предметного мира, в его бесконечных связях, переходах и опосредованиях» [13].

Представления о творческой элите как особом социальном пространстве возможно составить на основании использования Нарратива как междисциплинарного методологического конструкта в современных социальных науках. Это положение дополнило требование «лингвистического поворота» считать исследования в области социальных, политических, психологических и культурных проблем языковыми [14, с. 41 – 48]. Несмотря на, казалось бы, достаточную степень разработанности нарративной проблематики, само понятие нарратива оказывается весьма спорным, особенно в свете формулируемых философией и социологией науки оснований «нарративного поворота». Из методологических оснований выделяется мысль о трактовке сознания как совокупности текстов, признание возможности множественной интерпретации каждого текста и видение общества и культуры как единства размытых, децентрированных структур в постмодерне. Для рассмотрения нарративной проблематики постмодерн примечателен в силу того, что он предельно обострил проблему текста, указав на принципиальную невозможность его однозначной оценки, и проблему познания, отметив опосредованное отношение текстовой реальности к «отображаемому» ею внешнему миру; своей размытостью и неопределенностью постмодерн обозначил проблему человека – поскольку множество людей порождает множество интерпретаций, «вместо построения теоретической модели средствами собственного языка и следуя путями уже заданных правил, исследователю предстоит изучить социальный мир в его фрагментарном состоянии» [14, с. 41 – 48].

Выводы. На основании проанализированного материала возможно сделать определенные обобщения и выводы.

Творческую элиту возможно рассматривать как носительницу совокупности определенных социальных, этических, психологических, духовных связей и отношений. Творческая элита, как составная часть элиты, выступает как самостоятельный объективно существующий феномен общественного бытия, играющий важную роль в жизни социума, оказывающий многообразное воздействие, как на духовную, так и на другие составляющие жизнедеятельности элиты и общества в целом. Обосновывается, что функциональные особенности представителей элит являются той организующей силой, которая делает любое общество целостной социокультурной системой. В этом контексте творческую элиту можно рассматривать как носительницу совокупности определенных социальных, этических, психологических, духовных связей и отношений. Без творческой элиты невозможен ни расцвет культуры, ни образование, с позицией и качественным потенциалом творческой элиты связаны и вопросы самосознания нации, качество общения, сама нравственно-духовная атмосфера в обществе. Воздействие творческой элиты на разные стороны жизни социума происходит в идеальной сфере на более сложном уровне, и сущность этого воздействия определяется сущностными «ценностными» характеристиками представителей творческой элиты.

Перспективы дальнейших исследований. В качестве перспективы дальнейших исследований этики творческой элиты в рамках общей теоретической направленности осмысления творческой элиты, можно назвать анализ содержания и механизмов воздействия творческой элиты как на саму элиту в более широком понимании, так и на общество в целом в рамках дихотомии элита - массы, с учетом особенностей постиндустриального и информационного общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Шелонаев С. И. Этика творческой элиты // Сергей Игоревич Шелонаев: Диссерт..на соиск.. канд...филос...наук - Специальность ВАК 09.00.05 - Этика. - Санкт-Петербург, 2005. – 160 с.
2. Голик Н. В. Этическое в культуре / Н. В. Голик. - СПб.: Санкт-Петербургское

философское общество, 2002. - 256с.

3. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / А. Шюц:[пер. с нем. и англ.]— М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. — 1056 с. (Серия «Книга света».)

4. Васильева Л. К. Синергетический подход в теории элит и его использование при анализе политической элиты (на примере постсоветской России) / Л. К. Васильева. - М., 2008. - 328 с.

5. Тойнбі А. Дослідження історії. Том 1 // Арнольд Тойнбі. - К.: Основи, 1995. - 614 с.

6. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. - М., 1992.

7. Pareto V. Elites and their circulation.//ed. C.S. Heller. Structured social inequality: a reader in comparative social stratification. N.Y. 1969. -P.35.

8. Бурдые П. Социальное пространство и генезис «классов» // Бурдые П. Социология политики. - М., 1996. - С. 55-97.

9. Васильева Л. К. Синергетический подход в теории элит и его использование при анализе политической элиты (на примере постсоветской России) / Л. К. Васильева. - М., 2008. - 328 с.

10. Валеева З. Р. Трансформация отношений духовно - творческой элиты и общества в условиях современных модернизационных процессов // Зиля Рахимьяновна Валеева: Автореф..диссерт.на соиск. канд...филос. наук. - Специальность ВАК 09.00.11 — Социальная философия. - Казань, 2010. - 32 с.

11. Горчицкая Е. А. Интеллектуальная элита в культурно-историческом развитии общества / Е. А. Горчицкая. - Омск: ИП Шелудивченко А.В., 2010. - 128с.

12. Ковалюнас Н. В. Элита в структуре общества: социально-философский анализ / Нина Владимировна Ковалюнас: Диссер.. канд.. философ. наук - специальность ВАК: 09.00.11 - социальная философия. - Самара, 2000. - 200 с.

13. Библер В.С. Что есть философия? / В.С. Библер // Вопросы философии. — 1995. - №1. - С.167.

14. Троцук И. В. Нарратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках / И. В. Троцук // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. - 2004. - С. 41 - 48.

Тикаева Юлия Ивановна – аспирант кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Государственного учреждения “Южноукраинский национальный педагогический университет им. К. Д. Ушинского”

УДК: 130.2.-316.32

СОЦИАЛЬНАЯ ОБРАЗНОСТЬ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ

В статье раскрываются основные методологические подходы к исследованию виртуальной реальности. Выявляется, что в работах, посвященных социально - философскому осмыслению виртуальной реальности, поданы различные обоснования тех или иных аспектов этого понятия. Обращается внимание на наиболее приемлемый методологический подход к осмыслению виртуальной реальности, обозначенный как системно-междисциплинарный, поскольку разработка современных реализаций виртуальной реальности требует интеграции парадигм, подходов, методов и средств, используемых в компьютерной науке, искусственном интеллекте, робототехнике, синергетике, психологии и эргономике. Обосновывается, что в контексте исследования осмысление образности виртуальной реальности возможно на основании следующих представлений: Образ – художественный образ; Фото – кино – виртуальность; Виртуальный образ; Виртуальное

творчество; Идеи Постмодернизма; Семиотическое пространство – образ – знак; Мир как Текст.

Ключевые слова: виртуальная реальность, образ, виртуальный образ, коммуникация, социальная образность виртуальной реальности.

СОЦІАЛЬНА ОБРАЗНІСТЬ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розкриваються основні методологічні підходи до дослідження віртуальної реальності. Виявляється, що в роботах, присвячених соціально – філософському осмисленню віртуальної реальності, подані різні обґрунтування тих чи інших аспектів цього поняття. Звертається увага на найбільш прийнятний методологічний підхід до осмислення віртуальної реальності, позначений як системно-міждисциплінарний, оскільки розробка сучасних реалізацій віртуальної реальності вимагає інтеграції парадигм, підходів, методів і засобів, що використовуються в комп'ютерній науці, штучний інтелект, робототехніці, синергетики, психології та ергономіки. Обґрунтовується, що в контексті дослідження осмислення образності віртуальної реальності можливо на підставі наступних уявлень: Образ - художній образ; Фото - кіно - віртуальність; Віртуальний образ; Віртуальне творчість; Ідеї Постмодернізму; Семіотичний простір - образ - знак; Світ як Текст.

Ключові слова: віртуальна реальність, образ, віртуальний образ, комунікація, соціальна образність віртуальної реальності.

SOCIAL FEATURES OF VIRTUAL REALITY: METHODOLOGICAL APPROACHES TO RESEARCH

The article reveals the main methodological approaches to the study of virtual reality. It is revealed that in the works devoted to the social and philosophical comprehension of virtual reality, different substantiations of various aspects of this concept are submitted. Attention is drawn to the most acceptable methodological approach to the comprehension of virtual reality, which is designated as system-interdisciplinary, since the development of modern real-world realizations requires the integration of paradigms, approaches, methods and tools used in computer science, artificial intelligence, robotics, synergetics, psychology and ergonomics. It is substantiated that in the context of the research, the comprehension of the imagery of virtual reality is possible on the basis of the following representations: Image - artistic image; Photo - cinema - virtuality; Virtual image; Virtual creativity; Ideas of Postmodernism; Semiotic space - image - sign; The world is like the text.

Key words: virtual reality, image, virtual image, communication, social imagery of virtual reality.

Актуальность исследования. Становится очевидным, что виртуальная реальность “проникает” в различные сферы общественной жизни, а развитие информационно – компьютерных технологий выводит на передний план специфически новую форму передачи, хранения и воспроизведения данных, которая связана с использованием технологий виртуальной реальности.

Интенсивная виртуализация социума на основе виртуальной реальности, видоизменяет социальное пространство, способствуя в ряде аспектов конвергенции виртуального и реального. Социокультурное виртуальное пространство становится особым социальным институтом, включенным в существующие социальные реалии.

Актуальность исследования виртуальной реальности связана и с тем, что в современном обществе постпостмодерна, где основным понятием является «симулякр», компьютеризация социокультурной жизнедеятельности вводит в обиход виртуальную реальность в качестве “симуляции” реальных вещей и поступков.

Степень разработанности проблемы. Методологическим основанием исследования являются концепции Р. Абдеева, А. Пунченко, Л.Скворцова, Д. Иванова, В. Иноземцева, М.

Моисеева, И. Хассана, Г. Хофстеде, Л. Ионина, С. Королева, С. Хоружего, А. Юхвида, М. Кастельс, А. Тоффлера, М. Дертузоса, К. Келли, Дж. Сулера, Т. Таркла и др. Феномен виртуального пространства, в той или иной степени, рассмотрены в контексте осмысления философских, социальных и этических проблем современной науки. Функционированию феноменов виртуальной реальности в различных сферах социальной жизнедеятельности посвящены работы М. Паэтау, В. Розина, Дж. Сулера, Ф. Хаммета, М. Хейма, В. Розина, В. Ажажа, А. Абельцева, С. Дятлова, С. Дацюка, С. Бондаренко, А. Геннисаретского, А. Давыдова, А. Петрова и др.

Недостаточно освещенные части проблемы. В работах, посвященных социально - философскому осмыслению виртуальной реальности, поданы различные обоснования тех или иных аспектов этого понятия. Однако целостного, системного и завершенного в определенной степени методологического исследования социальной образности виртуальной реальности еще не обнаружено.

Цель исследования состоит в раскрытии методологических подходов к исследованию виртуальной реальности и выявлении положений о социальной природе виртуальной реальности. Определить и обозначить основания представления о социальной образности виртуальной реальности.

Основное содержание (Методология исследования). Обращая внимание на методологии исследования виртуального пространства, возможно выделить из них основные положения и принципы. Предлагается четко разделить методологию изучения совершенных людьми открытий, в частности, виртуальности, от методологии исследования изобретений, в данном случае виртуальной реальности. В исследованиях заключается необходимость в уточнении онтологической специфики виртуальной реальности на основе авторского понимания интерактивности, что позволило провести демаркационную линию между собственно виртуальной реальностью и рядом близких к ней феноменов - ее онтологических прототипов (измененных состояний сознания, в том числе так называемых «психологических виртуальных реальностей», эзотерических реальностей, реальностей сновидений, художественных (эстетических) реальностей).

Наиболее приемлемый методологический подход к осмыслению виртуальной реальности обозначают как системно-междисциплинарный, поскольку разработка современных реализаций виртуальной реальности требует интеграции парадигм, подходов, методов и средств, используемых в компьютерной науке, искусственном интеллекте, робототехнике, синергетике, психологии и эргономике.

На наш взгляд, для углубления анализа исследуемой проблемы возможно использовать методологическую основу концепцию конвергентных процессов, которая позволяет проанализировать конвергенцию социального и виртуального пространств, приводит к экстраполяции явлений, изначально присущих исключительно виртуальному пространству, в систему социального взаимодействия современного общества.

Основное содержание (Обсуждение). В контексте данного исследования обратить внимание и на представление о виртуальной реальности в контексте постмодернистской теории симулякров, разработанной главным образом Ж. Делезом и Ж. Бодрийяром в рамках постструктурализма. Образность виртуальной реальности в дефинициях постмодернизма характеризует организованное пространство симулякров как особых объектов, «отчужденных знаков», которые в отличие от знаков-копий фиксируют не сходство, а различие с референтной реальностью. Если исходить из принципа, который объясняет изменение исторических эпох изменением типов коммуникаций, то, следуя Ж. Бодрийяру, Р. Барту и Ж. Делеза, интерпретирующих культуру в том числе как систему коммуникаций, наполненную знаками, можно трактовать современное общество как общество потребления знаков, а не только материальных продуктов, в котором существует достаточно условная демаркация между социальным пространством и его символическим отражением [1, с. 148.].

Концепции «виртуальной реальности» - «виртуальности» имеют свою историю. Чаще

всего при анализе виртуального пространства, происходит противопоставление его пространства социальном, однако это не совсем корректно, и как отмечает Л. Гримак, «человек входит в новый техногенно изготовленный мир и его сознание формально отделяется от реального мира и переходит как в «параллельное» пространство - в другой мир, причем это мир не только созерцания, а мир реальных действий и переживаний» [2, с. 101]. Исследование экзистенций виртуального пространства позволяет утверждать слияния социального мира с миром виртуальным [3, с.26].

В исследовании Т. А. Кирик одна из главных методологических задач подразумевает выявления онтологической специфики виртуальной реальности и феноменов, сходных с ней. Онтологический анализ виртуальной реальности, по мысли Т. А. Кирик, выводит на идею продуктивности представления о виртуальной реальности в контексте проблематики отчуждения, так как для нее характерно превращения деятельности человека и её результата в самостоятельную силу, господствующую над ним и противостоящую ему. Обращается внимание, что анализ онтологии виртуальных реальностей так или иначе обозначил некоторые антропологические, в том числе и психологические особенности этих реальностей, что в пределе может вывести на постановку проблемы трансформации личности человека, «живущего» в этих реальностях» [4, с. 55]. В методологическом отношении исследование осуществлено Т. А. Кирик в русле признания существования системы реальностей человека, не сводимых только к объективной и субъективной. В работе используется ряд формальных и содержательных методов, таких как историко-философский метод, метод восхождения от абстрактного к конкретному, сравнительный метод. Кроме основной являются принципы детерминизма, единства исторического и логического, системности, объективности [4, с. 23].

Исследование «электронно-виртуальной реальности (ЭВР), по мысли Р. К. Стерледева, Т. Д. Стерледевой, вызывает необходимость выявить сущность ЭВР, ее функции, особенности влияния на человека и использовать все возможности для того, чтобы предотвратить реализацию ее негативного потенциала и способствовать позитивному». Учитывая эти моменты, - пишут Р. К. Стерледев, Т. Д. Стерледева, «мы выдвигаем идею о том, что исследование Электронной Виртуальной реальности требует новой методологии познания. ....Суть нашего ....третьего (загоризонтального) метода заключается в анализе ЭВР на пике ее будущего возможного развития. Загоризонтальный метод требует отвлечения от конкретных временных сроков наступления этого пика максимального развития ЭВР, от технических и технологических средств построения этой искусственной реальности. ....Загоризонтальный метод позволяет понять истинное значение тех функций, которые реализуются на начальном этапе развития ЭВР и трактуются с позиций догоризонтального и горизонтального подходов как единственные и ведущие [5, с. 52].

Для характеристики принципиальных отличий ЭВР от обычного мира Р. К. Стерледев, Т. Д. Стерледева вводят «новые понятия: «мягкий» мир и «жесткий» мир. «Жесткий» мир – это мир, который человек не может изменить вообще или способен повлиять на него, но только до определенных пределов. Сюда относится природа, общество и часть самого человека (его тело и часть сознания). «Мягкий мир» – это внутренний мир мечты человека, в котором он абсолютно свободен, так как является в нем и творцом, и исполнителем, и критиком, то есть сам создает этот мир... Именно экзистенциально-конструкторская функция является главной, поскольку ее суть в создании нового искусственного виртуального мира, который не отменяет, а дополняет обычный мир человека [5, с. 78].

Таким образом, возможно отметить разнообразие в понимании оснований виртуальной реальности и характера ее взаимодействия с первой, субстанциональной реальностью. Тогда как одни авторы видят в виртуальной реальности проявление более глубоких онтологических закономерностей, другие считают, что виртуальная реальность имеет антропологические основания. Мир может быть виртуальным только до тех пор, пока он может контрастировать с реальным. Поэтому настоящая проблема виртуальной реальности возникает там, где правдоподобие делает виртуальные миры неотличимыми от настоящих.

В контексте социальной философии рассмотрение пространства современного социума, который под воздействием информатизации и глобального распространения компьютерных сетей приобрел новый структурный компонент - виртуальное пространство, имеет еще достаточно фрагментарный характер.

Гносеологический аспект виртуальности присутствует в исследовании С. Борчикова, который пытается проанализировать существующие теории виртуальности и создать «теорию теорий виртуальной реальности» [6, с. 42]. В качестве теории он предлагает постулировать виртуальную реальность, а в качестве метода использовать ноэматичну гносеологии, охватывающий концепт данного феномена в единстве его свойств. Он делает вывод, согласно которому, гносеология является «имманентным полем для их единения», все определения понятия «виртуальная реальность» связаны с особенностями индивидуального познания: «... понятий виртуальной реальности столько, сколько существует людей и переходов их познания с одного уровня на другой» [6, с.14]. Таким образом, виртуальность оказывается скрытой внутри конкретных познавательных актов, представляя собой реальность высшего уровня познания для каждого человека по отношению к предыдущему уровню ее же познания. Для того, чтобы дать единое определение виртуальной реальности, С. Борчиков анализирует существующие в современной науке определения виртуальной реальности и приходит к выводу о том, что индивидуальность мышления, свойственная людям, является достаточным условием для создания общей теории виртуальности [6].

Особенностью исследований виртуальной реальности в работах есть понимание данного феномен как вида небытие. Так, содержание виртуального бытия М. Кунафин и Р. Ярцев строят на почве предложенного ими понятия «бытие в небытии». При таком подходе виртуальное бытие, приобретая основания, может быть как материальным, так и идеальным. Понимание виртуальной реальности как вида небытие основывается на позициях субъективного субстанциализма, вследствие чего оно и наполняется своеобразным содержанием, то есть категории бытия, небытия, потенциальное бытие получают распространение также на область небытия [7, с. 130-131].

На основании концепции нашего исследования о выявлении и осмыслении социальной – образной природы виртуальной реальности и на основании таких социокультурных единиц: «киберпространство - киберкультура – симулякр – образ - виртуальный образ» возможно определить методологические основания.

Киберкультура, по нашему мнению, является образно - специфической культурой, что следует и из исследования Е. Я. Прохоренко, в котором обнаружено и созданы представление о наличии феномена киберкультуры. Обратив внимание и выделить возможно, что в формате исследования проведена определенная концептуализация феномена киберкультуры, а также эмпирическая оценка способов включения молодежных когорт в киберкультуру и попытка обоснования принадлежности к ней молодежной субкультуры как стилевой особенности - для решения важной задачи социологии культуры [8, с. 3]. Представления о «социологии культуры» дало основания концептуализации феномена киберкультуры, выявить характеристику взаимосвязей между категориями «культура» - «субкультура» - киберкультура»; обозначить характеристику киберкультуры как разновидности субкультуры, которая организует идентификационные практики пользователей компьютерной сети Интернет, и как относительно самостоятельной подсистемы, формирует собственные ценности, стереотипы, знаки и символы [8, с. 3].

Продолжая традиции Ж. Бодрийяра, Р. Барта, Ж. Делеза, у А. А. Бодрова основным понятием является «симулякр» образная единица виртуальности. Человека современного общества, - пишет А. А. Бодров, окружает именно мир симулякров - пространство ложных знаков, оторванных от соответствующих им реальных объектов и событий, виртуальный мир, который живет по своим законам. Симулякры – это нечто вроде ложных претендентов, чьи претензии строятся на несходстве, заключающемся в сущностном извращении или отклонении. Симулякр сам становится телом, но телом виртуальным. Иными словами, он

также реален как реально любое тело, являющееся референтом, только реален он виртуально. Симулякр начинается там, где заканчивается подобие. Там же и начинается виртуальная реальность, которая есть не что иное, как пространство симулякров. Уточняя понятие «симулякр» и выявляя его основные компоненты, что раскрывает и специфику симуляционных технологий, А. А. Бодровым обозначаются механизмы превращения реальности в симулякры. Так, компьютеризация повседневной человеческой жизнедеятельности вводит в обиход виртуальную реальность в качестве симуляции реальных вещей и поступков. С помощью технологий виртуальной реальности воссоздается видимость институционального обмена, а данный обмен осуществляется именно как симуляция - виртуальный аналог реального - даже и образно - символического социального взаимодействия [9, с. 23].

На основании вышеизложенного обратить внимание возможно на дополнение к методологиям исследования. Теоретико-методологические основания нашего исследования основываются на позиции, что образ является универсальной информационной единицей виртуального мира.

В контексте исследования, по нашей мысли, осмысление образности виртуальной реальности возможно на основании следующих представлений: Образ - художественный образ; Фото - кино - виртуальность; Виртуальный образ; Виртуальное творчество; Идеи Постмодернизма; Семиотическое пространство - образ - знак; Мир как Текст.

В нашей концепции, виртуальный «образ - символ - знак - виртуальный образ - текст» имеют фактически тождественное значение.

Для выявления социально - образной природы виртуальности необходимо раскрыть основания формирования образа в степени его рациональности - гносеологичности на основании представления о нем.

Для раскрытия методологических оснований исследования обращаемся к образу как универсальной единице в искусстве - творчестве. В основе искусства - художественный образ, мир искусства - это мир образов. В образе выражается определенное представление о действительности, отношение к ней, а так как образы оказывают несомненное влияние на зрителя, возникает вопрос об эстетической стороне некоторых современных «произведений искусства». Образ не может существовать в «пустом пространстве», вне зрительной оценки. То есть та «интерактивность», о которой говорят создатели виртуальной реальности, характерна не только для компьютерных технологий, но и для любых произведений искусства.

Так как в отношении познания виртуальной реальности и ее образности речь идет о знании - то отсюда возникает необходимость рассмотрения и гносеологических оснований образа, что создает методологическую матрицу данного исследования. Эта позиция исходит из того, что:

- Отличие виртуальной реальности от объективной действительности, состоит в том, что она включает в себя не процессы и отношения, которые существуют независимо от воли и желания людей, а разнообразные объективированные (материализованные) человеческие знания.

- В наиболее широком смысле виртуализацию можно определить как систему формирования образов, а виртуальную реальность - как порожденный в сознании человека мир образов, имеющий свою логику, время и пространство. Виртуальная реальность имеет рефлексивную основу.

- Выявлено, что одной из важных составляющих в структуре виртуальной реальности является образ - виртуальный образ как ее основание.

Одной из наших позиций есть та, что существует определенная взаимосвязь виртуальной творчества и Фото - кинотворчества - «технического искусства». Проблематика же виртуальности - на всех ее уровнях - со всеми ее проблемами - фактическим непосредственную взаимосвязь с Фото - кинотворчеством - как «традиционно - историческим техническим» искусством.

В связи с этим, характерно рассуждение В.Беньямина. В основной части размышлений В. Беньямин дает достаточно глубокое толкование той непосредственной технической основы, на основе которой возникает образ в фотографии и киноискусстве [10, с.71-72].

В целом, возможно обратить внимание, что в социальном пространстве становления виртуальной реальности обусловлено условиями художественной, научной и информационно - технической культуры.

«Виртуальный способ» образного воспроизведения соотносим с художественной традицией, вносит определенную стилистику «фотографизма» в сферу классических искусств, «обогащает» в определенном степени их выразительные средства и расширяет их видовое разнообразие.

В виртуальной реальности технически возможно - с помощью «бесспорно - устроенных» программ создать связи и взаимоотношения, которые дают в результате незадействованные в «просто» сознания грани объектов, предметов его идеального мира. В частности, возможно производить образные «мутации» такого порядка, для которых не существует традиционных логических обоснований. Это также – образ, виртуальный образ, но они «образны на будущее» эстетически – сконструированное восприятие, не говоря об образном ряде на основании «конкретного житейского опыта» человека и человечества.

В обобщении возможно подчеркнуть, что виртуальный образ как уникальный творческий конструкт имеет общее, особенное, единичное в своей структуре. Для всякой виртуальной реальности образ является основным понятием. Понятие образа является как бы точкой пересечения изучения виртуальной реальности и искусства. Из этого уже гипотетически следует, что виртуальная реальность — это тоже мир образов, так как виртуальность – это тоже творчество – на основании компьютерно – информационных технологий. Современное «виртуальное искусство», в отличии от традиционного, образное мышление направляет на раскрытие миропонимания самопознания человека, для этого особый тип отношения к человеческому сознанию – «изменив» его качества. Основной же акцент в миропонимании человека делается не на познание, а на понимание мира, что, безусловно, находит отражение в образных формах мышления.

Условием появления кибернетического пространства является наличие определенной компьютерной программы, - пишет И. Ю. Алексеева. Ее формирование означает создание концептуальной – идеальной, знаковой модели объективной действительности. Своеобразие этой модели в том, что практически происходит моделирование не реальных предметов и явлений, а знаний о них. Такая концептуальная модель есть не видоизмененным природным объектом, а специально созданным носителем информации, в котором знания об объекте не просто отображены, а специально закодированы [11, с. 43-45].

Таким образом. образные усилия виртуальной реальности в полной мере отвечают «реализациям» постмодернистской установки – соучастия, сотворчества и «за-текстового» пространства данной «информации - произведения», когда на основании процесса взаимодействия, субъекта и «виртуального» возникает определенный образ – смысл или «раскодируется» содержание – идея. Игровой «стиль» виртуальной реальности обусловлен многими факторами.

Социально же значимыми являются такие факторы как «ненастоящность», ненормальность, противоположность, хаотичность, абсурдность, действительного бытия, являющие собой определенные представления и современного человека об окружающем его. Но, главное, «игра» на фундаменте постмодернизма хотя и деструктивна на первый взгляд, она концептуально направлена на разрушение определенных, представлений, стереотипов, образов «массового сознания», наставлений и правил с «жестко – фиксированными» конечными целями.

В целом, возможно выделить и отметить именно значительные аспекты восприятия и отражения его в образах виртуальной реальности. Исходя из методологической установки постмодернистской установки - Мир как Текст является методологической установкой

исследования. Одним из возможных путей преодоления такого противоречия и есть обращение к постмодернистской идеи действительности как «текста специфически человеческого опыта». Представление о «тексте» достаточно разноплановые в ретроспективе, но главное положение исходит из того, что тексты являются не только литературные. В радикальном смысле, согласно Дж.Дили, культура в целом является текстом. В данном смысле культура как текст создает сеть знаков, которые артикулируются за «плетение» («кружево»), выбранное из критических «узлов». Однако при этом «не всех» узлов », что было бы невозможно из-за наличия материального ограничения интеллектуальности» [12, с.118]. Виртуальное образно - коммуникативное пространство, с одной стороны, абсорбирует традиционные социокультурные формы, коммуникативные паттерны и символы, с другой стороны, превращает их исходя из их технологических особенностей информационного взаимодействия в компьютерно-опосредованной среде [13, с. 59].

Выводы. На основании проанализированного материала возможно сделать определенные обобщения и выводы.

Из исследований возможно выделить методологические подходы, используемые и в определенной степени дают представление о образную составляющую виртуальной реальности.

Установлено, что методологические идиомы связанные с представлениями, а именно, что виртуальная реальность является образно - символическим социальным пространством, в постмодернизме - это симулякры. Выявление специфических свойств современного социально-информационного пространства позволяет констатировать наличия социально - образных характеристик в виртуальной реальности.

На основе вышесказанного можно установить методологические подходы и идиомы исследования. Проанализированы методологические подходы сосредоточили внимание на необходимости рассмотрения образов в качестве базисных основ виртуального пространства. Рассмотрен феномен виртуальной реальности соотносится, прежде всего, с миром возможного, его особенностями и закономерностями. Вместе с тем, вопрос о социальной - образную природу виртуальной реальности необходимо рассматривать в его сочетании с различными методами исследования, при этом необходимо учитывать наличие изменений и в теоретическом, и в эмпирическом уровнях познания.

Из различных методологических подходов к осмыслению образности виртуальной реальности возможно выявить разграничение между образами виртуальной реальностью – виртуальными образами и рядом близких к ним феноменов - онтологических прототипов образов, архетипов в сознании, в том числе образов в «психологических виртуальных реальностях», эзотерических реальностях, реальностях сновидений, художественных – эстетических реальностях.

По нашему мнению, социальную - образную основу виртуальной реальности демонстрирует, прежде всего: «виртуальный Габитус»; программное обеспечение / символы, знаки, логотипы; ее коммуникативная свойство / образы, символы, знаки выражения; массовость использования с формированием особых для каждого случая взаимодействия образных смыслов; - психологический аспект с видоизменение всего комплекса жизнедеятельности личности.

Перспективы дальнейших исследований. В качестве перспективы дальнейших исследований обозначаем необходимость, используя идеи постмодернизма, выявить методологические основания – методологически обоснованную Модель социальной образности виртуальной реальности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. - М. :Добросвет, 2000. - 387 с.
2. Гримак Л. Супергипноз виртуальной реальности / Л. Гримак // Виртуальная реальность: философские и психологические проблемы. — М.: Логос, 1997. — 187с.
3. Эшеи У.Р. Системы и информация // Вопросы философии. – М., 1964. - №3. _ С.78-85.
4. Кирик Т.А. Виртуальная реальность: сущность, критерии, типология: Дис. канд. филос. наук: 09.00.01. Омск, 2004. - 165 с.
5. Стерледев Р. К. , Стерледева Т. Д. Философский прогноз развития электронно-виртуальной реальности / Р. К. Стерледев, Т. Д. Стерледева / Дискуссия / - 2013. – Вып.: №№5-6 (35-36).
6. Борчиков С. Метафизика виртуальности // Труды лаборатории виртуалистики. - 2000. - Вып.8. – 49 с. // [Электронный ресурс]: Режим доступа:http://ich.iph.ras.ru/workscv_w14.html
7. Становление: бытие и небытие: коллективная монография / ред. Н. Рыбаков. - Уфа, 2001.
8. Прохоренко Євгенія Яківна. Феномен кіберкультури в інформаційно-технологічному відтворенні соціуму / Євгенія Яківна Прохоренко: Дис... канд. філос. наук: 22.00.04. – Одеса, 2008. – 168 с.
9. Бодров А. А. Виртуальная реальность как когнитивный и социокультурный феномен / Александр Алексеевич Бодров: Диссерт... на соиск.. начн..степени доктора филос. наук - специальность: Онтология и теория познания- 09.00.01. – Самара, 2007.– 293 с.
10. Benjamin W. Kleine Geschichte der Photographie. Das Kunstwerk im zeitalter seine technischen Reproduzierbarkeit. – Frankfurt am Mein, 1974.
11. Алексеева И. Ю. Знание как объект компьютерного моделирования / И. Ю. Алексеева // Вопросы философии. – 1987. - №3. – С.42-49.
12. Джон Ділі. Основи семіотики / Пер. з англ.. та наук. Ред.. А.Карася. – Львів: Арсенал, 200.- 232 с.
13. Королев С. Параллельная жизнь: человек в интернете/ С. Королев // Философские науки. – 2010. – №9. – С. 112-129.

Фаюк Лілія Василівна – аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 1.316.3.

СОЦИАЛЬНАЯ МИССИЯ СУЧАСНОГО БІЗНЕСУ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА (НА ПРИКЛАДІ КОМПАНІЙ AMAZON ТА SHELL)

Автор розглядає спільні та відмінні риси сучасних бізнесу та підприємництва, аналізує важливість наявності соціальної місії на прикладі світових компаній, діяльність яких має найбільший вплив на суспільство та економіку. У висновку наводиться їх власне бачення своєї місії та фактичні наслідки їх соціальної діяльності.

Ключові слова: бізнес, підприємництво, соціальна місія.

СОЦИАЛЬНАЯ МИССИЯ СОВРЕМЕННОГО БИЗНЕСА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА (НА ПРИМЕРЕ КОМПАНИЙ AMAZON И SHELL)

Автор рассматривает общие и отличительные черты современных бизнеса и предпринимательства, анализирует важность наличия социальной миссии на примере мировых компаний, деятельность которых оказывает наибольшее влияние на общество и

экономику. В заключении приводится их собственное видение своей миссии и фактические последствия их социальной деятельности.

Ключевые слова: бизнес, предпринимательство, социальная миссия.

SOCIAL MISSION OF MODERN BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP (THROUGH THE EXAMPLE OF AMAZON AND SHELL COMPANIES)

The author considers common and distinctive features of modern business and entrepreneurship, analyzes the importance of having a social mission on the example of world companies, whose activities have the greatest impact on society and the economy. In conclusion, companies' own vision of their mission and the actual consequences of their social activities are shown. Rapid technical and technological progress, changing working conditions through the latest technology and communications have created conditions for the emergence of new types of businesses and enterprises. Operating in modern conditions, they create new markets, new demands for consumers and, as a consequence, a new social mission for business and enterprises. In modern conditions, there is little to follow a social mission. It needs constant updating, upgrading, upgrading and implementation in practice, since consumers have an unprecedented opportunity to trace the actions of companies. In connection with this, there is a growing need for modern philosophical studies that will reliably reflect the realities of the surrounding world.

Key words: business, entrepreneurship, social mission.

Актуальність проблеми. Бізнес та підприємництво стали невід’ємними частинами людського життя – вони є елементами соціальної структури суспільства, формують економічну систему, є об’єктами регулювання та контролю з боку держави, є предметом вивчення багатьох наук та навчальних дисциплін. Одна з найактуальніших у сучасній філософії економіки - проблема соціальної відповідальності бізнесу та підприємництва. Дедалі помітнішим у суспільно-економічній свідомості є визнання того, що діяльність у сфері бізнесу пов’язана не лише з досягненням економічного результату, який вимірюється обсягами виготовленої продукції або розширенням номенклатури наданих послуг і розміром прибутку. Важливе значення має етика ділового співробітництва, виявом якої є дотримання норм чесного партнерства, правил конкурентної боротьби, вимог турботи про співробітників тощо. Не менш значущими для підприємців є відповідальність перед суспільством (соціальна етика). Тому виникає філософська проблема співвідношення юридичної і соціально-моральної відповідальності. Соціальна відповідальність як принцип певною мірою конфліктує з принципом максимізації прибутку, збільшує собівартість продукції за рахунок додаткових витрат на соціальні потреби. Тому чимало теоретиків бізнесу заперечують необхідність доповнення юридичної відповідальності підприємця соціальною, тим більше моральною відповідальністю. Попри те, вимога забезпечення соціальної відповідальності бізнесу знаходить дедалі більше прихильників серед підприємців і менеджерів, перетворюється на один із принципів їх роботи.

Аналіз останніх наукових досліджень. Вперше поняття «підприємець» було вжито англійським економістом Річардом Кантільйоном. На його думку, підприємець – це людина, що купує засоби виробництва, виготовляє продукцію та реалізує її з метою отримання доходу [5]. Давид Рікардо та Карл Маркс у своїх працях виражали думку, що підприємець є звичайним капіталістом, що збагачується за рахунок вже існуючого капіталу [1].

Видатний американський економіст Йозеф Шумпетер відзначав, що підприємець є творцем інновації. Він підкреслював, що сутність підприємницької діяльності полягає в тому, щоб ефективно здійснювати 5 типів "нових комбінацій", а саме: 1) виробництво нових благ та поліпшення якості існуючих благ; 2) впровадження нових способів виробництва; 3) відкриття й освоєння нових ринків збуту; 4) використання нових джерел отримання сировини; 5) створення промислових організацій нового типу [3].

Українські погляди на підприємництво дещо відрізняються від поглядів західної

економічної теорії та на наш погляд є більш прагматичними. Так, в Законі України «Про підприємництво» зазначається, що підприємництво - це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством [2].

З даного визначення ми можемо зробити висновок, що у процесі підприємницької діяльності має місце обмін товарами чи послугами між підприємцем та покупцем, що веде до збільшення прибутку підприємця. **Бізнес** – це справа, ділова активність, направлена на вирішення завдань, пов'язаних в кінцевому рахунку із здійсненням на ринку операцій обміну товарів і послуг між економічними суб'єктами ринку, з використанням форм та методів конкретної діяльності, які склалися в ринковій практиці. Бізнес робиться заради одержання прибутку від результатів діяльності у найрізноманітніших сферах - виробництві і торгівлі товарами та послугами, банківській та страховій справах, при проведенні транспортних, орендних і багатьох інших операцій як видів діяльності. Незважаючи на те, що дане визначення схоже за змістом з законодавчим визначенням підприємництва, вони не є ідентичними.

Так, сучасна філософсько-економічна думка вбачає в підприємництві діяльність, пов'язану з інноваціями, новаторством, з отриманням якісно нових результатів та підвищеним ризиком, в той час як бізнес означає діяльність, пов'язану з виробництвом товарів чи послуг існуючим шляхом, з використанням перевірених та розповсюджених технологій. І якщо раніше таку різницю було важко помітити, то в умовах сьогодення дана розбіжність набирає все більшої ваги. Сьогодні як ніколи підприємництво стало інноваційним, а бізнес – класичним. Зі стрімким розвитком електронних та мобільних технологій, підприємництво набрало надзвичайних масштабів та кожен день пропонує інноваційні послуги, товари, засоби та способи виробництва. Неймовірною популярністю користуються так звані «старт-апи», невеликі компанії, що будуються навколо окремої інноваційної ідеї. У свою чергу бізнес теж не відстає. Компанії, що продовжують проводити свою діяльність з метою отримання прибутку є одними з найголовніших користувачів інноваційних ідей, але все ж вони залишаються користувачами, а не виробниками інновацій, їх головною рисою залишається максимізація прибутку з одночасною мінімізацією ризику.

Мета дослідження полягає у тому, щоб дати визначення, виявити спільні та відмінні риси та розглянути реалізацію соціальної місії сучасного бізнесу та підприємництва на прикладі компаній Amazon та Shell.

Інтернет-торгівля та доступність інформації з усіх куточків світу виносять важливість думки споживача на абсолютно новий рівень. Щоб залишатися конкурентоспроможними, компаніям необхідно мати певну мету окрім збагачення і демонструвати готовність працювати не тільки на свій інтерес, а й на інтереси своєї громади. За торговою маркою повинна стояти певна мета, а ще краще – місія, у задоволенні якої буде зацікавлений і споживач, котрий, як наслідок – більш охоче користуватиметься послугами та товарами даного бренду.

Розглянемо приклади соціальних місій у сучасних компаніях. Оскільки проаналізувати усі установи, організації та компанії не є можливим, ми вирішили обрати компанії світу діяльність яких, на нашу думку, має найбільший вплив на суспільство, економіку та навіть на державну політику, проаналізувати їх власне бачення своєї місії та фактичні наслідки їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для нашої роботи ми обрали компанію Amazon як один з найяскравіших прикладів підприємництва, а з компаній - «класиків» – започатковану ще у 1833 році Британсько-нідерландську нафтогазову компанію Shell. Розглянемо ці компанії. Заснована у 1994 році, Amazon є найбільшим роздрібним дистриб'ютором у світі з розрахунку прибутку та ринкової капіталізації та друга у світі за загальним обсягом продажу. Amazon.com розпочали як книжковий онлайн магазин. Пізніше магазин розширили до продажу відео, аудіо-

книжок, музики, відео ігор, електроніки і сотень тисяч інших товарів. Amazon надає послуги роздрібною торгівлі в Інтернеті споживачам, продавцям, підприємствам і творцям контенту. Компанія також надає інші маркетингові та рекламні послуги, такі як онлайн реклама та операції з кредитними картами, обслуговує споживачів через свої роздрібні веб-сайти, при цьому особлива увага надається зручності, широкому вибору товарів та їх цін [4]. Щоб зрозуміти, яку соціальну місію ставить перед собою Amazon, розглянемо напрямки соціальної роботи, якими займається компанія.

Amazon робить великий внесок у суспільне життя допомагаючи людям у різних життєвих ситуаціях. На своєму веб-сайті вони розповідають історії трансформації життя людей на краще за допомогою Amazon. Заголовком історій є: «Найбільш радикальними та трансформуючими є часто ті інновації, що надають можливість іншим висвободити свою креативність – йти за своїми мріями». Там можна ознайомитися з історіями продавців, авторів та розробників які використовують продукти Amazon щоб привернути нових клієнтів, опублікувати свої книги і побудувати та розширити свій бізнес.

Компанія надає підтримку сім'ям у боротьбі з дитячим раком. Amazon пожертвували 1 мільйон доларів American Childhood Cancer Organization щоб допомогти заснувати проєкт, який буде надавати навчальну, фінансову та емоційну підтримку дітям та родинам в усій країні.

У 2017 було організовано навчальний табір STEM-освіти для дітей, щоб надихнути їх на інновації. Amazon провели день відкритих дверей і показали дітям, що стоїть за виготовленням роботів, дронів та інших сучасних пристроїв. У дітей була можливість дізнатися, як математика пов'язана з відеоіграми та багато іншого. Amazon надає фінансову підтримку компанії FareStart, яка займається тренуванням та допомагає створити нову кар'єру у ресторанній індустрії безпритульним людям та людям, що живуть у бідності. Amazon подарували 25 000 квадратних футів площі для подальшого розвитку програми та підтримки відкриття нових ресторанів учасниками програми.

«Pro Bono Program Amazon» чи так звана «Ліга Справедливості Amazon» заохочує та надає можливості працівникам юридичного відділу надавати юридичну допомогу окремим людям та громадам, які позбавлені можливості оплатити ці послуги. Вони пропонують широкий спектр волонтерських можливостей – від надання імміграційної допомоги, пошуку легальних варіантів, доступних для біженців, вирішення конфліктів між домовласниками та орендарями, консультування неприбуткових художніх організацій до допомоги складання заповітів.

Amazon підтримує неприбуткові літературні організації, які надають можливість авторам створювати, публікувати, навчатися, навчати, експериментувати та процвітати. У 2017 році Amazon профінансували понад 80 некомерційних організацій, у тому числі письмові центри, стипендії, позашкільні заняття, невеликі видавництва, літературні журнали, програми перекладу та національні організації, які відстоюють свободу слова. Amazon дарують електронні книги з метою покращення навчальних умов та надання доступу до літератури та популяризації читання. У співпраці з компанією Worldleader, Amazon подарували тисячі електронних книг Kindle у країні, що розвиваються. За 6 років вони допомогли більш ніж 4 мільйонам читачів отримати доступ до бібліотеки як глобальних, так і місцевих книг. Компанія також дарує книги школам, бібліотекам, лікарням та неприбутковим організаціям в усіх кутках світу.

Команда Amazon популяризує захист навколишнього середовища. У 2016 році Amazon стали найбільшим корпоративним покупцем поновлюваних джерел енергії. Їх вітряні та сонячні ферми виробляють 3,6 млн. мегават електроенергії на рік. Вітряна ферма у Техасі, що нараховує понад 100 турбін, виробляє 1 млн. мегават-годин вітряної енергії щорічно, що достатньо для живлення майже 90 000 будинків у США. Також, Amazon популяризують так звані еко-френдлі будівлі, з орієнтацією на використання меншої кількості енергії, більш економними системами обігріву та охолодження приміщень.

Shell – міжнародна енергетична компанія, що спеціалізується на розробці, виробництві, переробці та збуті нафти та природного газу, а також виробництві та збуті хімікатів. Заснована у 1907 році, Shell є одним з шести світових нафтогазових гігантів. На кінець 2016 року, капіталізація ринку складала 185 мільярдів фунтів стерлінгів, що є найкрупнішою серед компаній, зареєстрованих на Лондонській фондовій біржі та однією з найвищих серед світових компаній [6].

Shell вбачають свою соціальну місію в підтримці енергетичного прогресу разом з більш чистими енергетичними рішеннями. Хоча зростаючі стандарти життя для зростаючої популяції населення світу, ймовірно продовжать стимулювати попит на енергію, включаючи нафту та газ, в компанії розуміють необхідність вирішення проблеми зміни клімату та готові до переходу на енергетичну систему з низьким рівнем викиду вуглецю. Shell заявляють, що хоча вони лишаються насамперед нафтогазовою компанією, значна увага приділяється виробництву природного газу та енергії вітру. Також, займаються розробкою біопалива з найнижчим вмістом вуглецю.

За 2016 компанією було витрачено 102 млн. доларів на волонтерські соціальні інвестиції по всьому світі. З них близько 44 мільйонів доларів витрачено на місцеві програми розвитку громади, освіти, охорони здоров'я, збереження біорізноманіття планети та допомоги у ліквідації наслідків стихійних лих. За допомогою гібридних електростанцій, Shell допомагають малорозвинутим регіонам отримати доступ до такого необхідного ресурсу як світло. (Філіпіни, Ірак, Нігерія). Одним з пріоритетних напрямків роботи компанії є контроль використання води та інвестиції у розробку нових підходів та технологій використання води. Shell проєктують та використовують свої установи таким чином, щоб допомогти зменшити використання питної води. У кожному регіоні кількість допустимо використаної води індивідуальна, адже ресурси регіонів різні. У регіонах з обмеженою кількістю води, компанія розробляє плани з використанням альтернатив питної води, а саме вторинне використання води, використання перепрацьованих стічних вод та опрісненої води. Так у Австралії компанія інвестувала кошти у водоочисні установи, завдяки яким перепрацьовану воду місцеві жителі можуть використовувати у господарстві. У місті Досон Крік, Канада спільно з міською радою було відкрито завод, який очищає міські стічні води. Раніше стічні води зливали у місцеву річку, а після переробки вода використовується і у процесі видобутку газу, і містом.

Близько 58 мільйонів доларів витрачено на глобальні проблеми: доступ до енергії, допомога локальним підприємствам та розвиток STEM-освіти. Компанія займається різними проєктами, що забезпечують місцевим громадам доступ до адекватного медичного обслуговування, часто у партнерстві з місцевими неурядовими організаціями або органами розвитку. Так, вони будують медичні установи, доступ до яких мають як працівники компанії, так і місцеві жителі. Вони допомагають у підготовці жінок з місцевих громад для надання важливих медичних послуг щомісяця тисячам людей, підтримуючи медичну освіту в школах.

Висновки та перспективи подальших наукових розробок. Стрімкий технічний та технологічний прогрес, зміна умов праці завдяки новітнім технологіям та засобам зв'язку створили умови для появи нових видів бізнесу та підприємств. Діючи у сучасних умовах, вони створюють нові ринки збуту, нові потреби для споживачів і як наслідок - нову соціальну місію для бізнесу та підприємств. В сучасних умовах простого слідування соціальній місії мало. Вона потребує постійного оновлення, покращення, модернізації та реалізації на практиці, оскільки споживачі мають безпрецедентну можливість простежувати дії компаній. У зв'язку з цим зростає і потреба у сучасних філософських дослідженнях, котрі будуть достовірно відображати реалії оточуючого світу.

Як ми бачимо, навіть такі компанії-гіганти на сьогодні не можуть продуктивно функціонувати без залучення до соціальної діяльності. Масштаби соціальної роботи обох компаній грандіозні. Щорічно на соціальну місію витрачаються мільйони доларів, проте ці витрати, безумовно, мають позитивний вплив на репутацію компанії, підвищують конкурентоспроможність та приваблюють нових клієнтів та інвесторів.

На прикладі соціальних місій цих компаній, можна зробити висновок, що основними напрямками роботи є захист навколишнього середовища та проекти на підтримку громади. За рахунок дотримання соціальної місії, надається допомога дітям з важкими захворюваннями, розвиваються навчальні установи, будуються нові медичні установи, проводяться дослідження та розробка альтернативних джерел енергії, надається підтримка малозабезпеченим прошаркам населення та багато іншого. Наявність у компаній соціальної місії має позитивні результати як для самої компанії та її клієнтів, так і для соціального розвитку країни в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зибер Н. И. Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях / Н. И. Зибер. – Спб.: Типография А.А. Пороховщикова, 1897. — 546 с.
2. Про підприємництво: Закон України від 26.02.91 N 785-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/698-12>
3. Шумпетер И. Теория экономического развития / И. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 189 с.
4. Amazon [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.aboutamazon.com/?utm_source=gateway&utm_medium=footer
5. Cantillion R. An Essay on Economic Theory [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://la.utexas.edu/users/hcleaver/368/368cantillonessaytable.pdf>
6. Shell [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.shell.com/>

Халапсіс Олексій Владиславович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії і політології Національної металургійної академії України

УДК 1: 334.726

БРЕНД-ЛЕГЕНДА КАК ЭЛЕМЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

«Бренд» – это не экономический и не юридический термин (в отличие от «торговой марки»), а совокупность эмоциональных переживаний, ожиданий и представлений потребителей, связанных с определенным производителем. Существуют бренды-легенды, обладание продукцией которых может быть важно как для самоутверждения, так и для повышения/поддержания социального статуса. Среди этих последних можно выделить три основных кластера. Первый кластер объединяет бренды, делающие ставки на древность и на желание потребителя получить доступ к чему-то стабильному и непреходящему, к тому, что уже обросло историей и может стать его личной историей; эти бренды эксплуатируют прошлое. Второй кластер выступает символом инноваций, открывающих новые горизонты и перспективы как для человечества в целом, так и для конкретного пользователя; эти бренды направлены в будущее. И третий кластер – бренды, символизирующие моду, они не в такой степени историчные, как первые, но и не столь технологичные, как вторые; они делают ставку на настоящее.

Хотя легендарные бренды (в отличие от «обычных») влияют на идентичность потребителя (пользователя), что порой приобретает болезненные формы психологической зависимости, кризис идентичностей при этом не происходит потому, что культура (в том числе – экономическая культура) постиндустриального общества изначально мозаична и мультиидентична.

Ключевые слова: бренд, легендарный бренд, экономическая культура, глобализация.

БРЕНД-ЛЕГЕНДА ЯК ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

«Бренд» – це не економічний і не юридичний термін (на відміну від «торгової марки»), а сукупність емоційних переживань, очікувань та уявлень споживачів, пов'язаних з певним виробником. Існують бренди-легенди, володіння продукцією яких може бути важливо як для самоствердження, так і для підвищення/підтримки соціального статусу. Серед цих останніх можна виділити три основних кластера. Перший кластер об'єднує бренди, які роблять ставки на старовину і на бажання споживача отримати доступ до чогось стабільного, до того, що вже обросло історією і може стати його особистою історією; ці бренди експлуатують минуле. Другий кластер виступає символом інновацій, які відкривають нові горизонти і перспективи як для людства в цілому, так і для конкретного користувача; ці бренди спрямовані в майбутнє. І третій кластер – це бренди, які символізують моду, вони не в такій мірі історичності, як перші, але й не настільки технологічні, як другі; вони роблять ставку на сьогодення.

Хоча легендарні бренди (на відміну від «звичайних») впливають на ідентичність споживача (користувача), що часом набуває хворобливі форми психологічної залежності, криза ідентичностей при цьому не відбувається тому, що культура (в тому числі – економічна культура) постіндустріального суспільства мозаїчна і мультиідентична.

Ключові слова: бренд, легендарний бренд, економічна культура, глобалізація.

LEGENDARY BRAND AS AN ELEMENT OF MODERN ECONOMIC CULTURE

“Brand” is not an economic or legal term (as opposed to “trademark”), but a complex of emotional experiences, expectations and perceptions of consumers associated with a concrete manufacturer. There are legendary brands, the possession of their products can be important for both self-assertion and the enhancement/maintenance of social status. Among these ones, three main clusters can be distinguished. The first cluster unites brands that make bets on antiquity and the consumer’s desire to gain access to something stable and lasting, which has already become history and can become his personal history; these brands exploit a past. The second cluster acts as a symbol of innovation, opening up new horizons and prospects for humanity as a whole, and for a specific user; these brands are aimed at a future. And the third cluster are brands that symbolize fashion, they are not so historic as the first, but not as technological as the latter; they are betting on a present.

Although the legendary brands (unlike “ordinary” brands) affect the identity of the user, which sometimes acquires morbid forms of psychological dependence, the identity crisis does not occur because the culture (including the economic culture) of the postindustrial society was originally mosaic and is multi-identical.

Key words: brand, legendary brand, economic culture, globalization.

Актуальность. Человек воспринимает мир в образах и символах, причем порой эти последние имеют большее значение, нежели вещи, которые они выражают, намекая на них. Применительно к природным вещам символ всегда вступает как нечто внешнее, в большей или меньшей степени произвольное; по отношению к артефактам, то есть, к искусственно созданным вещам как продуктах человеческой деятельности, дел обстоит иначе. Люди могут воспринимать природные вещи как им предназначенные (в духе бэконовского «покорения природы»), но в этом всегда будет присутствовать элемент насилия, ибо предназначение не вытекает из их собственного бытия; бытие же артефактов определяется их *предназначением*. Соответственно, и символ применительно к артефактам играет иную роль, будучи внутренним культурным стержнем, определяющим смысл вещи-как-артефакта в форме *целесообразности*, а значит – и *ценности*. Далее речь будет идти исключительно о вещах-артефактах.

Символ может *присутствовать* в самой вещи как то, что будучи в-себе *невещественным* (в данном случае – как нематериальным, так и суверенным относительно конкретного предмета), придает вещи *дополнительную* ценность как *товара*. Если две

(условно) одинаковые по набору заявленных параметров вещи существенно отличаются по цене, то меньшую цену можно рассматривать как утилитарную, а все, что дороже – как дополнительную, то есть, утилитарная ценность связана с расчетом полноты удовлетворения посредством вещи конкретных потребностей, а дополнительная – выходит за эти рамки.

Например, удовлетворить конкретную потребность может вещь стоимостью в 1000 долларов, но человек, тем не менее, покупает другую вещь, которая стоит 1500 долларов. Может быть, ему понравился дизайн второй вещи, или он поклонник ее производителя, или он воспринимает ее как более престижную, или на его решение повлияли какие-то другие факторы. Поскольку характеристики в моем примере одинаковы (или практически одинаковы), то вторая вещь не сможет «лучше» удовлетворить утилитарную потребность покупателя, и все же он платит больше, чтобы купить именно ее. В таком случае, может сложиться мнение, что он поступает иррационально, заплатив за нее существенно больше, и при этом не получив никаких осязаемых бонусов. Однако по факту выбор покупателя может быть вполне прагматичным.

Так, если я приобретаю технологичный продукт за значительные для моего бюджета средства, я хочу быть уверен, что эта вещь будет работать в соответствии с заявленными характеристиками, и работать длительное время. И если я переплачиваю за продукт известного производителя, то делаю это из вполне рациональных соображений, рассчитывая на то, что он будет работать лучше и дольше, чем продукт ноунейм-производителя. Вполне возможно, что я буду пользоваться этой вещью в два раза дольше, нежели мой приятель – более дешевой, что с лихвой компенсирует разницу в цене. В таком случае, моя бизнес-стратегия в долговременном плане оказывается более экономной.

Но это лишь одна из возможных причин предпочтения товаров надежных и известных брендов перед дешевыми товарами малоизвестных производителей. Самое интересное случается, когда приверженность бренду выходит за рамки рациональных соображений, когда цена товара значительно выше преимуществ от ожидаемой длительной эксплуатации.

Возьмем одежду, где дизайнерские решения и «внешне почти такие же» товары подпольных мастерских по цене отличаются даже не в разы, а на порядки; женщина тратит деньги своего мужа на покупку продукции мировых брендов вовсе не из-за желания сэкономить. Бренд сам по себе становится элементом моды, престижа или стиля почти безотносительно к реальным преимуществам в надежности и долговечности.

Чем менее утилитарности в вещи, тем больше в ней символичности, отсылающей к чему-то умоглядному и социально значимому (как вариант – престижному). Человек, покупающий швейцарские часы, едва ли всерьез полагает, что они намного точнее или надежнее японских. Более того, самыми дорогими часами как раз являются механические, которые уступают в точности кварцевым аналогам. Не точность измерения времени интересует покупателя швейцарских часов, а престиж и статус, который в его глазах оправдывает покупку. Здесь и возникает вопрос о социальных маркерах, которые влияют на поведение человека таким образом, что подталкивают его к внешне иррациональным поступкам, в данном случае – к приобретению товаров за заведомо более высокую цену, которую никак нельзя оправдать сугубо утилитарными потребностями.

Степень разработанности темы. Существует множество исследований, посвященных брендам, брендингу, продвижению брендов и т.д. Однако подавляющее большинство из них написано в русле экономики, маркетинга, менеджмента и социальной психологии. В поле зрения социальной философии подобные проблемы попадают нечасто. Тем не менее, соответствующие работы все же есть. Назову некоторые публикации последнего времени.

Проблемы корпоративной социальной ответственности (CSR) брендов и формирования ими этического образа рассматривали Alejandro Alvarado-Herrera, Enrique Bigne, Joaquín Aldas-Manzano, Rafael Curras-Perez [2], Rosa Chun [3], Bianca Grohmann, H. Onur Bodur [4], Magdalena Öberseder, Bodo V. Schlegelmilch, Patrick E. Murphy, Verena Gruber [9], Da-Chang Pai, Chi-Shiun Lai, Chih-Jen Chiu, Chin-Fang Yang [10], Andrea Pérez, Ignacio Rodríguez del Bosque [11],

Jatinder J. Singh, Oriol Iglesias, Joan Manel Batista-Foguet [14], Siv Skard, Helge Thorbjørnsen [15], Duygu Turker [16].

Gwang-Suk Kim, Grace Y. Lee, Kiwan Park [6] исследовали влияние этических ценностей на лояльность клиентов торговой марки. Проблемы, связанные с географической привязкой брендов в условиях глобальной экономики и глобальной конкуренции, анализировал Gordon Hull [5]. Факторы, влияющие на престиж брендов выявляли Wolfgang Schaefer и J. P. Kuehlwein [13]. Madalina Moraru [8] рассматривала влияние рекламы американских брендов на идентичность иных обществ.

Цель статьи заключается в установлении культурных факторов, способствующих притягательности брендов-легенд в глазах потребителей.

Прежде всего, следует отметить, что понятие «бренд» имеет отношение не к праву и не к экономике, а к культуре и психологии. Правовыми понятиями являются «торговая марка», бренд же – это совокупность эмоциональных переживаний, ожиданий и представлений потребителей, связанных с определенным производителем. И хотя формально любую торговую марку можно рассматривать в аспекте ее имиджа на рынке, то есть, как бренд, в быту «брендом» называют лишь известные и узнаваемые марки.

Среди множества узнаваемых брендов есть отдельная группа, которую я называю «легендарные бренды». Под последними я понимаю бренды, в силу тех или иных причин вызывающих эмоциональную привязанность у значительной части потребителей, с чем связано более или менее рационально обоснованное желание обладать их продукцией.

Маркетологи назовут множество технологий, посредством которых бренд становится легендой. Понятно, что продукция бренда должна выделяться на фоне конкурентов, и желательно – не в худшую сторону, понятно, что важны грамотные маркетинговая и рекламная кампании и т.д., и т.п. И все же, наличие только рациональных составляющих недостаточно, чтобы превратить имя в легенду. Здесь нужно обращение к чувствам, к иррациональному компоненту. Продажа мечты, надежды, имиджа, ожидания не менее, а иногда – гораздо более важна, чем продажа конкретной вещи для удовлетворения потребностей.

Недостаточно иметь историю, нужно, чтобы ее знали окружающие. Если в истории бренда есть легендарные достижения, это автоматически увеличивает его ценность; из легендарных достижений формируется *мифология бренда* [13, р. 15-16]; покупая товар, человек приобщается к соответствующей мифологии. На чем основана последняя, почему некоторые бренды становятся легендой, а другие, даже весьма успешные – нет?

Мерседес Гляйтце в 1927 году переплыла Ла-Манш в часах Rolex, что было двойным рекордом: она стала первой женщиной, совершившей такой заплыв, а Ролекс Oyster – первыми часами, которые смогли выдержать в морской воде более 15 часов, при этом ничуть не пострадав и продолжая показывать правильное время. Компания Carl Zeiss запатентовала разработанные доктором Паулем Рудольфом оптические схемы Planar (1897 г.) и Tessar (1902 г.), ставшие основой для многочисленных подражаний и модификаций (только на основе планара разработаны несколько сотен объективов), она же выпустила в 1966 году сверхсветосильный Planar 50 mm f/0.7, который НАСА использовала для съемки темной стороны Луны, а Стенли Кубрик – для съемки фильма при одних свечах; цейсовские объективы использовались и во время первой высадки человека на Луну. Появившись в 1925 году, фотокамера Leica смогла быстро изменить представления об эстетике фотографии и ее возможностях, а размер кадра, выбранный ее создателем – Оскаром Барнаком – был не только самым популярным в эпоху пленочной фотографии, но и ныне является базовым при измерении кроп-фактора цифровых фотоаппаратов. Tesla Roadster Илона Маска стал первым серийным автомобилем в космосе, и по мнению своего хозяина, он будет находиться там несколько десятков миллионов лет; по правде говоря, я вовсе не уверен, что само человечество будет существовать так долго. Обобщая подобного рода примеры, можно заключить, что бренды становятся легендами, когда создают нечто выдающееся, меняющее

рамки и разрушающее стереотипы, задают принципиально новые стандарты, которые в соответствующих сферах человеческой деятельности становятся рубежами между «до» и «после».

Интересно, что легендарные бренды могут распространять свое влияние и на те ниши рынка, которые непосредственно не связаны с их продукцией. Например, Porsche – автомобильный бренд, Porsche Design GmbH – созданная Фердинандом Порше германская компания, которая является производителем модной одежды, очков, часов и т.д. Она сотрудничает и с другими производителями, позволяя последним использовать свой логотип на их продукции. Так, Huawei Mate 10 Porsche Design – премиум смартфон от китайской Huawei, который стоит значительно дороже «обычных» Huawei Mate 10. Логотипы Lamborghini и Ferrari в свое время красовались на премиальных ноутбуках от Asus и Acer соответственно, логотип «Zeiss» присутствует на фотоаппаратах и видеокамерах Сони, а также на некоторых смартфонах Nokia, «Leica» – на технике Панасоник и на топовых смартфонах Huawei и т.д. В большинстве случаев именитые бренды имеют очень опосредованное отношение к разработке устройств, на которых красуется их логотип, таким образом «приторговывая» своим громким именем и используя привязанность людей к легендарным брендам для повышения ценности товаров в глазах потенциальных покупателей.

Объединяться могут не только производители, но и их бренды (Мерседес-Бенц, Сони-Эрикссон и т.д.). Более редкие случаи, когда бренды разделяются. Так, после Второй мировой войны часть оборудования Карл Цейс была вывезена в СССР, на базе того, что осталось в советской зоне оккупации была создана государственная компания VEB Carl Zeiss Jena. В западной зоне оккупации компания начала работать 4 октября 1946 года в Оберкохене под названием Opton Optische Werke Oberkochen GmbH, 31 июля 1947 года она была переименована в Zeiss-Opton Optische Werke Oberkochen GmbH, а 1 октября в Carl Zeiss. После объединения Германии было заключено соглашение, по которому «западный» Цейс (в Оберкохене) стал называться Carl Zeiss AG, а «восточный» (в Йене) – Jenoptik GmbH.

Порой в рамках бренда выделяется одна особо удачная модель, которая приобретает самостоятельный статус легенды и, проходя через разные воплощения и доработки, может существовать фантастически длительное время по сравнению со своими «одноклассниками». Среди таких вещей-легенд назову Colt-Browning M1911 (который в различных модификациях выпускается с 1911 года и поныне) и Volkswagen Käfer (Volkswagen Beetle) – самый массовый автомобиль в истории, выпускавшийся в разных вариантах, но без пересмотра базовой конструкции с 1938 г. по 2003 г.; по мотивам этого автомобиля-легенды концерн Volkswagen выпустил второе (1998–2010 гг.) и третье поколение (2011 – н.в.) «жуков».

В контексте обсуждаемой темы совершенно новый смысл приобретает старинный парадокс корабля Тесея. Напомню, речь идет о транспортном средстве, которое, по утверждению Плутарха, афиняне хранили почти тысячу лет. При этом они время от времени заменяли сгнившие доски и балки новыми. В конце концов, среди философов возник спор о том, остался ли корабль Тесея тем же самым или превратился в новый предмет [12, р. 49].

Если подобные дискуссии в древности имели сугубо умозрительное значение, то сегодня это уже не так. Если бренд создали одни люди, а потом его купили другие – считать ли его тем самым брендом? Наверное, да. А если это не просто люди, а корпорация, которая продолжает выпускать товары под купленной торговой маркой? Будет ли идентифицировать потребитель этот товар с компанией, который фактически его произвела, или с тем брендом, имя которого на нем обозначено? Представим себе, далее, что проданный бренд имел в сознании покупателей одну четко выраженную национальную (географическую) принадлежность, а купившая его компания имеет другую? И что вообще означает подобного рода «гражданство» в эпоху глобализации?

Определять «гражданство» по месту производства, что было актуально в XIX и (отчасти) в XX веке, сегодня во многих случаях уже лишено смысла. Как говорится, «Господь Бог сотворил мир, все остальное сделано в Китае». Люди воспринимают iPhone как

американский смартфон, хотя он собирается в Китае. Может, дело в гражданстве собственников контрольных пакетов акций? Этот критерий тоже не универсален. И едва ли владельцы новых «ягуаров» считают своих четырехколесных друзей индийскими автомобилями на том основании, что британский бренд Jaguar Cars выкупила индийская Tata Motors. Может, дело в месте расположения головного офиса? Однако порой руководство компании с целью минимизации налогов или по иным соображениям «симулирует гражданство», регистрируя ее не в месте фактической деятельности, а в другой стране.

Возьмем весьма запутанную историю с возрождением телефонного бренда Nokia. Как известно, Microsoft, купившая мобильное подразделение Nokia, проявила чудеса находчивости, чтобы угробить процветающий бизнес. Но обаяние легендарного бренда еще продолжает действовать, и мобильный бизнес прежней Нокии был выкуплен уже у Майкрософта китайским гигантом Foxconn, дочернее предприятие которого – FII Mobile – занимается разработкой и производством мобильных устройств под брендом «Nokia» для HMD Global – компании, которая зарегистрирована в 2016 году в Финляндии, и головной офис которой находится в Экспо, недалеко от головного офиса Нокии (последняя уже не выпускает телефоны, а занимается разработкой телекоммуникационного оборудования, в частности – сетями пятого поколения). И хотя в HMD Global работают бывшие представители «той самой» Нокии, включая ее бывших топ-менеджеров, можно ли говорить об аутентичности бренда в этом и подобных случаях?

Как видим, весьма часто «гражданство» вещи определить непросто, вернее, оно довольно условное. Транснациональные корпорации в большинстве своем принадлежат разным владельцам, их производственные мощности могут быть разбросаны по всему миру, порой они вообще не занимаются производством, поручая это дело сторонним компаниям, и даже местоположение головного офиса не всегда дает возможность четко идентифицировать «национальную» принадлежность компании.

Здесь появляется необходимость ввести новую категорию. *Мегабрендом* я называю совокупность эмоциональных переживаний, ожиданий и представлений потребителей, связанных уже не с конкретным брендом, а с «национальностью» производителей определенной группы товаров. Так, в глазах потребителей такие понятия как «немецкий автомобиль» или «швейцарские часы» представляют собой идеальные сущности, ассоциирующиеся с престижем, надежностью и высоким качеством.

Поскольку мегабренд не привязан к конкретной торговой марке, его нельзя купить или продать. Но можно попытаться симулировать, например, зарегистрировав торговую марку на территории Германии или Швейцарии. При этом, недобросовестная конкуренция ударит по «старым» брендам и будет способствовать девальвации мегабренда со всеми вытекающими для его бенефициаров последствиями. К этим последним относятся как владельцы брендов, ассоциирующихся с мегабрендом, так и национальные государства, чья экономика от них зависит. Естественно, что правительства таких национальных государств пытаются воспрепятствовать размыванию и дискредитации соответствующих мегабрендов. Так, в Швейцарии действует закон 232.119 от 23 декабря 1971 года, который определяет само понятие «швейцарские часы». Часы называются швейцарскими, если: 1) они обладают швейцарским механизмом, 2) механизм в них устанавливают в Швейцарии, 3) изготовитель выполняет окончательную проверку в Швейцарии. Лишь при наличии этих условий производитель имеет право писать на часах “Swiss made” или “Swiss”. В 1995 году требования были еще более ужесточены, однако даже эти меры не служат защитой от предприимчивых дельцов из Поднебесной, ухитряющихся их обходить [7].

Впрочем, история с швейцарскими часами – скорее исключение, нежели правило, ибо в условиях глобализации крайне затруднительно подобные меры проводить в жизнь, особенно если речь идет о высокотехнологических продуктах, сложность которых делает задачу обеспечения полного цикла производства (от разработки до сборки) силами одной компании практически неразрешимой. Возьмем производство смартфонов. Многие из них собираются

на заводах, которые не принадлежат заявленному производителю, причем из комплектующих, которые произвел не он, и на них устанавливается программное обеспечение, которое также к нему не имеет никакого отношения. Что же в смартфоне от бренда? Дизайн (часто скопированный у конкурентов), оболочка (не всегда), инженерные решения по оптимальному размещению имеющихся компонентов, да некоторые программные разработки (например, ПО камеры).

И все же, несмотря на сложности поиска «идентичности» легендарных брендов, сами они остаются важным фактором современной экономической культуры. На мой взгляд, приверженность брендам основана на двух противоположных друг другу мотивациях. Глобализация и информатизация приводят не только к социокультурным, но и к кардинальным антропологическим изменениям [1]. Их стремительность завораживает, и тот, кто сегодня предлагает нечто, считавшееся еще вчера невозможным или даже немыслимым, становится фаворитом рынка и примером для подражания. Компании-новаторы изменяют мир, а потребители хотят использовать по максимуму возможности, предоставляемые настоящим, и быть хоть в какой-то степени сопричастными будущему. С другой стороны, стремительность изменений порой пугает, и многие испытывают потребность в стабильности и традиционности.

Символом этих противоположных мотиваций можно выбрать смартфон и швейцарские часы. Первый – олицетворение инноваций, открывающих перед человеком новые горизонты, но при этом с огромной скоростью устаревающих. Сегодня трудно поверить, что еще совсем недавно покупка электронной техники (телевизор, магнитофон, радиоприемник) рассматривалась как инвестиция на несколько десятилетий. Швейцарские часы – это и есть такая инвестиция, но они почти не развиваются. Их функционал смехотворен по сравнению с электронными гаджетами, одно наличие которых делает наручные часы излишними. Тем не менее, последние вовсе не отмерли, хотя практическая польза от них ничтожна. Они остаются символом достатка, престижа, а также *памяти*. Длительный срок эксплуатации сам по себе провоцирует особого рода *привязанность*; нехарактерную для вещей-однодневок. Человек может носить часы десятилетия и считать их частью своей личности и своего образа, с ними он связывает воспоминания значительной части его жизни; порой они становятся и частью семейной легенды. Вспомним эпизод с часами в культовом фильме Квентина Тарантино «Pulp Fiction». Напомню, что их купил еще дед героя Брюса Уиллиса, отправляясь на Первую мировую. Сложно представить себе смартфон, который бы столько прожил, не выходя при этом динозавром.

Итак, инновации и традиции – основные культурные маркеры, используемые легендарными брендами для влияния на целевую аудиторию. Впрочем, между этими полюсами расположилась еще одна группа брендов, преимущественно задействованных в индустрии моды. Они не столь технологичны как одни, но и не столь традиционны, как другие. Гордясь своей историей, модные бренды не могут себе позволить жить прежними заслугами, десятилетиями выпуская на рынок один и тот же товар. Каждый год они должны удивлять публику новыми коллекциями, ведь как известно, дьявол неравнодушен к Prada.

Выводы. «Бренд» – это не экономический и не юридический термин (в отличие от «торговой марки» и «товарного знака»), а совокупность идеальных представлений и ожиданий, существующих в рамках экономической культуры и завязанных на конкретного производителя. Однако глобализация вынуждает пересматривать традиционные представления о «национальности» товаров, выдвигая на первый план вопросы не о том, *где* произведен товар, а *кем* он разработан и *чье* имя он носит. Помимо тысяч брендов, реклама которых окружает человека повсюду, оставляя его более или менее равнодушным, существуют и бренды-легенды, обладание продукцией которых в глазах значительной части потребителей способствует как самоутверждению, так и повышению/поддержанию социального статуса.

Последнее обстоятельство позволяет легендарному бренду «приторговывать» своим именем, позволяя его использование сторонними производителями в обмен на роялти или иные формы вознаграждения. Также бренды могут разделяться и объединяться, продаваться и покупаться, что выдвигает на повестку дня вопрос об их «подлинности» и «аутентичности» («корабль Тесея»). Уместно здесь также говорить о мегабрендах как совокупности эмоциональных переживаний, ожиданий и представлений потребителей, связанных с «национальностью» производителей определенной группы товаров. Однако в условиях глобализации сопричастность конкретного товара мегабренду в большинстве случаев – предмет веры для потребителей, и инструмент манипуляций – для производителей. В конечном итоге, нет единого и однозначного решения «проблемы Тесея» применительно к легендарным брендам, но есть конкретные решения, принимаемые покупателями: своими кошельками они выражают доверие/недоверие бренду в целом, представляющей его компании – в частности.

Среди легендарных брендов можно выделить три основных кластера. Первый кластер объединяет бренды, делающие ставки на древность и на желание потребителя получить доступ к чему-то стабильному и непреходящему, к тому, что уже обросло историей и может стать его личной историей; эти бренды эксплуатируют *прошлое*. Второй кластер выступает символом инноваций, открывающих новые горизонты и перспективы как для человечества в целом, так и для конкретного пользователя; эти бренды направлены в *будущее*. И третий кластер – бренды, символизирующие моду, они не в такой степени историчные, как первые, но и не столь технологичные, как вторые; они делают ставку на *настоящее*.

Как видим, легендарные бренды эксплуатируют разные чувства потребителей, что определяет их стратегию на рынке. У каждого из этих типов есть свои целевые аудитории: консерваторы и традиционалисты отдадут предпочтение первому типу, гики – второму, модники и представители богемы – третьему. Однако последнее справедливо лишь в общем виде. Так один и тот же человек может носить механические швейцарские часы, быть поклонником современных гаджетов и любить модную одежду. И хотя легендарные бренды (в отличие от «обычных») влияют на идентичность потребителя (пользователя), что порой приобретает болезненные формы психологической зависимости, кризис идентичностей при этом не происходит потому, в частности, что культура (в том числе – экономическая культура) постиндустриального общества изначально мозаична и мультиидентична. Последнее обстоятельство определяет дальнейшие перспективы исследования эволюционных трансформаций современной экономической культуры.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Халапсис, А. В. (2016). Цифровые технологии и перековка железных людей. *ScienceRise*, 24(7/1), 55-61. doi:10.15587/2313-8416.2016.69141
2. Alvarado-Herrera, A., Bigne, E., Aldas-Manzano, J., & Curras-Perez, R. (2017). A Scale for Measuring Consumer Perceptions of Corporate Social Responsibility Following the Sustainable Development Paradigm. *Journal of Business Ethics*, 140(2), 243-262. doi:10.1007/s10551-015-2654-9
3. Chun, R. (2016). What Holds Ethical Consumers to a Cosmetics Brand: The Body Shop Case. *Business and Society*, 55(4), 528-549. doi:10.1177/0007650313520201
4. Grohmann, B., & Bodur, H. O. (2015). Brand Social Responsibility: Conceptualization, Measurement, and Outcomes. *Journal of Business Ethics*, 131(2), 375-399. doi:10.1007/s10551-014-2279-4
5. Hull, G. (2016). Cultural Branding, Geographic Source Indicators and Commodification. *Theory, Culture and Society*, 33(2), 125-145. doi:10.1177/0263276415583140
6. Kim, G.-S., Lee, G. Y., & Park, K. (2010). A Cross-National Investigation on How Ethical Consumers Build Loyalty Toward Fair Trade Brands. *Journal of Business Ethics*, 96(4), 589-611. doi:10.1007/s10551-010-0486-1

7. Minder, R. (2012). In Watch Industry, a Feud Over What Makes a Timepiece Swiss-Made. The New York Times. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2012/04/28/business/global/swiss-watch-industry-seeks-to-tighten-requirements.html>
8. Moraru, M. (2013). Reshaping American Identity Through Advertising. Standardization vs. Localization. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 12(35), 39-62.
9. Öberseder, M., Schlegelmilch, B. B., Murphy, P. E., & Gruber, V. (2014). Consumers' Perceptions of Corporate Social Responsibility: Scale Development and Validation. *Journal of Business Ethics*, 124(1), 101-115. doi:10.1007/s10551-013-1787-y
10. Pai, D.-C., Lai, C.-S., Chiu, C.-J., & Yang, C.-F. (2015). Corporate Social Responsibility and Brand Advocacy in Business-to-Business Market: The Mediated Moderating Effect of Attribution. *Journal of Business Ethics*, 126(4), 685-696. doi:10.1007/s10551-013-1979-5
11. Pérez, A., & Rodríguez del Bosque, I. (2013). Measuring CSR Image: Three Studies to Develop and to Validate a Reliable Measurement Tool. *Journal of Business Ethics*, 118(2), 265-286. doi:10.1007/s10551-012-1588-8
12. Plutarch. (1967). *Lives* (B. Perrin, Trans. Vol. I). Cambridge, MA: Harvard University Press.
13. Schaefer, W., & Kuehlwein, J. P. (2015). *Rethinking Prestige Branding: Secrets of the Ueber-Brands*. London: Kogan Page.
14. Singh, J. J., Iglesias, O., & Batista-Foguet, J. M. (2012). Does Having an Ethical Brand Matter? The Influence of Consumer Perceived Ethicality on Trust, Affect and Loyalty. *Journal of Business Ethics*, 111(4), 541-549. doi:10.1007/s10551-012-1216-7
15. Skard, S., & Thorbjørnsen, H. (2014). Is Publicity Always Better than Advertising? The Role of Brand Reputation in Communicating Corporate Social Responsibility. *Journal of Business Ethics*, 124(1), 1-12. doi:10.1007/s10551-013-1863-3
16. Turker, D. (2009). Measuring Corporate Social Responsibility: A Scale Development Study. *Journal of Business Ethics*, 85(4), 411-427. doi:10.1007/s10551-008-9780-6

Цибра Микола Федорович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 1:165.241:17.023.31

ФІЛОСОФСЬКІ КОНТИНГЕНТИ ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглядаються теоретичні, методологічні та емпіричні складові теорії особистості у вітчизняній філософській думці.

Ключові слова: людина, індивід, індивідуальність, особистість.

ФИЛОСОФСКИЕ КОНТИНГЕНТЫ ТЕОРИИ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматриваются теоретические, методологические и эмпирические составляющие теории личности в отечественной философской мысли.

Ключевые слова: человек, индивид, индивидуальность, личность.

PHILOSOPHICAL CONTINUES OF THEORY OF PERSONALITY

In the article the theoretical, methodological and empiric constituents of theory of personality are examined in a home philosophical idea.

Key words: man, individual, individuality, personality.

В умовах трансформації сучасної української держави, особливої ваги набувають процеси залучення людського потенціалу до рішення завдань суспільного ладу. Внаслідок суспільних подій, актуалізуються нові проблеми в питаннях теорії особистості. Переважаюча кількість, так званих теоретичних постулатів, продовжують висівати залишки тоталітарного та посттоталітарного напрямків. Приходить необхідність виявити, яким чином евристичні та теоретичні чинники визначають результативний поступ українського суспільства у виконанні завдань сучасного глобального світу.

Незважаючи на чималий обсяг наукових праць, з цього кола питань, означена проблематика сучасної теорії особистості не може вважатися остаточно дослідженою і досконало завершеною. Українська філософська думка фіксує реальну актуальність питань поглибленого осягнення феномену особистості. Нові суспільні виклики, світова глобалізація і тотальна «інформацізація», активно і, навіть бурхливо, позначаються в дискурсах раціонального та ірраціонального, смислових орієнтаціях публікацій, у відмінностях методологічних пошуків і рефлексій, тощо.

Проблема сутності та буття людини належить до «вічних» питань. Вона актуальна для філософів з тих незапам'ятних часів, коли вперше перед «*Homo sapiens*» постало питання: хто я є? навіщо я є? Умови життя постійно змінювались, за ними і сама людина, тому, доки існує суспільство, воно буде владно вимагати свіжого осмислення й вирішення нагальних філософських питань, що турбують особистість.

Однак, як показує історія, проблема індивіда не завжди була предметом виснажливих життєвих клопотань, філософських роздумів, пошуків. Загострюється вона у переломні часи подій людського життя, критичні періоди для епохи, цивілізації, коли необхідне максимальне напруження духовних та фізичних сил. Хтось з великих китайців, здається, Конфуцій, зауважив: не дай нам Боже жити в епоху великих змін! І, саме сьогодні, наше суспільство переживає таку переломну епоху і в нашому суспільному житті і в нашій знервованій свідомості.

Загальні філософські проблеми людини, у певному смислі, традиційні. Вони завжди торкаються важливих факторів та відношень буття. Це і проблеми взаємовідносин людини з природою, і її існування у суспільстві, її роль та місце в історичному розвитку та культурній творчості нації, внутрішньої емоційної та духовноморальної сфери, ставлення до себе, до ближнього. Зараз, на тлі буреломних часів у державі і у світовому просторі, на кривавій хвилі воєнного стану у суспільстві, всі ці зв'язки і проблеми набувають особливо гострого значення. Суспільні перебудови супроводжуються докорінною руйнацією старих, відмираючих форм життя, переглядом цінностей та втратою ідеалів, звичних переконань та уяв, що завжди і боляче, і нелегко. Відбуваються ці пошуки нових життєвих настанов, «точок опори», під хворобливе відчуття, що все відчужується від нас, все виходить з-під контролю.

Людина, включена у систему демократичних чи бюрократичних державно-монопольних організацій, постійно «виховувана» за допомогою засобів масової комунікації. Кожен індивід опиняється у владі речей та сил, що, на його думку, втратили своє розумне призначення. Процес відчуження людської особистості від власної праці, набуває зараз всеоб'ємного характеру. Все більш агресивно проявляє себе ірраціональна природа сучасного суспільства, з його кризами, насильством, наркоманією, проституцією, корупцією, мафіозністю, тероризмом, тощо. Особистість втрачає довіру до об'єктивних підстав свого існування, до тих філософських і моральних принципів і норм, які завжди підтримували в ній віру у справедливість і необхідність життя.

Все це позбавляє старих критеріїв та цінностей, які нещодавно склали сенс особистісного існування. Натомість приходить відчуття втраченості та трагічності і найстрашніше для людини почуття — безпорадність. Але намір захистити свою гідність, свободу та індивідуальність, як правило, не зникає, викликаючи протидію, опір.

Які б науки не займались вивченням людини, методи завжди націлені на її «препарування». Філософія ж, навпаки, завжди прагнула до осягнення цілісності, усвідомлюючи, що проста сума знань про людину не дає об'ємної фігури, чи постаті. Тут

доречно згадати думку Г. Олпорта, який неодноразово підкреслював, що особистість треба розглядати цілісно, без подріблення на окремі властивості чи функції. Філософський принцип коротко викладений ще антиком Фалесом: «Пізнай самого себе!». Ми любляємо додавати: через любов до мудрості.

Історія філософії переважана різними концепціями сутності людини. В античній філософській думці вона розглядалась переважно як частина космосу, як деякий мікрокосм, у своїх людських проявах підкорений вищому началу — Долі, Богу, Провидінню, Вищому Розуму, тощо. В системі християнського світогляду людина почала сприйматись як істота, в якій спочатку безперервно та суперечливо пов'язані дві іпостасі: дух та тіло, якісно протилежні одне одному, як високе та низьке. Тому Августин, наприклад, уявляв душу, як незалежну від тіла але ототожнював її з людиною.

Фома Аквінський розглядав людину як єдність тіла і душі, як істоту, проміжну між тваринами та ангелами. Плоть людська, з точки зору християнства, арена низьких пристрастей та бажань, породження Сатани. Звідси постійне прагнення людини до звільнення від сатанинських пут, прагнення до божественного світла істини. Цими обставинами обумовлена психіка та специфіка людського відношення до світу. Тут явне намагання не лише пізнати власну сутність, але й бути причетним до вищої сутності — до Бога, й тим самим набути спасіння у День Страшного Суду.

Наданим позиціям свідомості чужа думка про кінечність людського буття. Віра у безсмертя душі полегшує суворе земне існування. Філософія Нового часу бачить в людині насамперед її духовну сутність. Ідеалістична філософія XIX-XX ст.ст. гіпертрофувала духовне начало в людині, зводячи, в одних випадках, її сутність до раціонального, а в інших — до ірраціонального. Розуміння дійсної сутності людини розглядалось тими чи іншими філософами по-різному. Наприклад, Гегель запропонував ідею виду у контексті суспільно-історичного цілого. Філософський об'єктивізм механістичного матеріалізму та об'єктивного ідеалізму підпадав під критику. Голосуючи за свободу людського духу від влади абстрактно-розумної закономірності природи, Ніцше, а пізніше й Бергсон, та інші, прийшли до спростування об'єктивних законів природного суспільного розвитку, частково вдаючись до агностицизму та антиінтелектуалізму. Їх розуміння людини в її ірраціональних зв'язках з природою та історичною дійсністю не надавало філософського обґрунтування людської свободи та творчості, не пояснювало характеру взаємовідносин об'єктивно природних та суб'єктивно-культурних факторів людського буття.

Сучасна об'єктивістська філософія людини вступає в конфлікт з визнанням всякого сутнісного змістовного значення об'єктивної природної дійсності для людини. Природа, як Всесвіт, матерія, містять у собі також людину і суспільство. Природний світ складається з різних структурних рівнів, це неорганічна, органічна, соціальна форми буття. Людина є тією єдиною істотою, яка в органічній цілісності містить у собі всі основні форми буття. На відміну від явищ природи, людина привласнює собі і розвиває різнобічну сутність, як цілісна істота. Тварина чинить лише те, у чому безпосередньо є потреба, тоді як людина творить універсально, навіть коли вільна від фізичної потреби.

Природа присутня в людині в різних формах. Індивід, не дивлячись на свою суспільно-культурну сутність, все ж залишається безпосередньо природною тілесною істотою, має специфічну біологічну будову. Людина, без означеної тілесної організації, це привид, примара. Різні розумові процеси відбуваються у людському мозку, тому неможливо цілком зрозуміти своєрідності психічної енергії без життя і складності людської нервової системи. Творять та соціально діють тільки конкретні люди, на підставі розвитку суспільних потреб, в основі яких перетворені біологічні потреби.

Зрозуміло, щоб з'явилися різні форми людської діяльності, повинні сформуватись «природні агенти» людини: руки, ноги, голова, т.п., бо саме завдяки праці, існує людське буття, діяльності, яка у формі «колективізму», громадських зусиль, пристосовує природу до нових потреб. Ця, «друга людська природа» у вигляді навичок, досвіду, знань, передається з

покоління в покоління не біологічним, а суспільним шляхом, через навчання. Тому, без процесу соціалізації, без включення у специфічні форми дії, дитина, що лишень народилася, ще не може іменуватися свідомою і відповідальною істотою, т.т. людиною. Однією з найважливіших властивостей «другої природи» є свідомо цілеспрямована матеріальна діяльність, т.т. виробнича праця.

Отже, людські індивіди це не лише природні, біологічні істоти, представники найбільш розвиненого серед приматів виду “*homo sapiens*”. Вони поступово стають суспільними індивідами, що мають «другу природу», яка є продуктом довгого процесу життєдіяльності, акумуляції об’єктивованої спадщини всього людства. По відношенню до людини термін «природа» може означати:

1. *Природу людини, як біологічної істоти, сукупність органів людського організму, взяту у термінах природничих наук; основні механізми людської дії, описані в нейрофізіологічних категоріях. Природа людини охоплює, рівним чином, як її властивості, загальні для всіх тварин, так і специфічні риси, що складають біоенергетичну підставу власне людських функцій.*

2. *Соціальну природу людини, як узагальнення різних форм інтерації. Сформовані на цій підставі закономірності, керують суспільними відносинами в які вступають люди. Звідси, «друга людська природа», створена на підставі вже не біологічного, а соціального розвитку, що передається індивіду шляхом його соціалізації.*

3. *Історичну природу людини, динамічно розвинену разом з іншими формами її діяльності.*

4. *Сутність людини: сукупність властивостей, характеризуючих її специфіку по відношенню до інших природних істот.*

5. *Специфічні біопсихічні властивості: характер, риси особистості, її відмінності від інших.*

Дослідження людини, з точки зору умовного розуміння діяльності, присутнє різним філософським напрямкам та школам, наприклад, концепція філософської антропології А. Гелена, яка об’єднує філософів та соціологів, що схилиються до думки формування реального знання про людину на підставі її реального буття.

Для сучасної філософії характерне розглядання діяльності як: А: Процесу, в якому людина реалізується, як предметна істота, як предметна дійсність; і Б: Акцентування уваги на тому, що цікава не суто діяльність, сама по собі, а акт підтверджений предметними його наслідками, добутками.

В історії ніхто і ніколи не починає діяти повністю спочатку. Вступаючи у життя, кожне нове покоління застає вже готові вихідні умови свого існування, суспільне та культурне середовище. Людина відбувається в якості продукту цього середовища, яке спрямовує її діяльність. Людина засновує власну діяльність на сукупності тих виробничих сил, знань, набутків, які були нагромаджені протягом тисячоліть.

Розгляд людини, як соціальної істоти, щільно пов’язаний з її розумінням, як істоти культурної. Суспільство — це та історично складена сукупність форм сумісної діяльності, у межах якої зберігаються та передаються від покоління до покоління набуті людством багатства культури. Суспільне життя для людини це не просто система міжлюдських відносин, це умовна форма взаємовідносин людини з природою, це боротьба матеріального та ідеального, тілесного і духовного, об’єктивного і суб’єктивного. Проблема відносин між суспільством та людиною в сучасній філософії щільно пов’язана з проблемою відчуження, з тим або іншим розумінням цього явища життя.

Людина — багатогранне і багатоякісне створіння, вона — продукт суспільних відносин, природна істота, суб’єкт суспільно-історичної діяльності і культури, творець власного життя. Для свого втілення людина вимагає різних понять, найважливішими з яких є «індивід», «індивідуальність», «особистість» і, власне, «людина». Останнє поняття вбирає загальнородові риси, притаманні індивіду, що вказують на його приналежність до людського роду. Це

абстрактна монада, яка не має конкретності і тому не потребує доповнень з боку категоріальних понять і характеристик, що перераховані вище.

Індивід — представник людського роду, що належить одночасно і природі, і суспільству. Поняття «індивідуальність» розкриває людину як цілісну істоту в єдності її одиничних і загальних, природних та суспільних властивостей і тому визначає її як конкретного індивіда, з «самістю». Сутність індивідуальності пов'язана саме з самобутністю індивіда, зі здатністю його бути унікальністю, собою, виступати на арені суспільних зв'язків самотійно. На сутнісний зв'язок індивідуальності з самобутністю індивіда вказував ще Г. Гегель, розглядаючи її як суверенність в індивіді.

Індивід виступає в якості індивідуальності, якщо його вичленувати з буття. Всі люди живуть в суспільстві, але кожен при цьому живе своїм самотійним життям, уособлюється, що дозволяє активно, творчо проявляти себе як індивідуальність, яка складається не лише тому, що кожний індивід неповторний, а й тому, що це окрема самотійність, яка включена у навколишній світ, в ту чи іншу структуру, зберігає і привносить свою окрему самотійність, навіть і відносно. Самотійність індивіда спирається на його неповторність і одночасно на загальні властивості, що пов'язують його з родом.

Індивідуальність неможливо розуміти як абсолютну незалежність від зовнішнього світу. На думку М. Штірнера, індивідуально вільний той, хто не відповідає ні перед ким. Сутність індивідуальності складає самобутність індивіда, що спирається на постійні взаємовідносини з зовнішнім світом, з суспільством. Але істинний смисл індивідуальної неповторності пов'язаний не з зовнішнім виглядом індивіда, а з *способом його буття в якості самотійного суб'єкта діяльності*.

Поняття «індивідуальність» — це особлива *форма буття в суспільстві*. Людина, як суспільна істота, разом з тим, не співпадає повністю з суспільством, являє окрему індивідуальність, що має в межах суспільного цілого своє особисте життя. Кожний індивід, спирається на власні здібності та можливості, і повинен наробляти свої індивідуальні засоби та прийоми дій. Тут доцільно співставити поняття «індивідуальність» з поняттям «особистість», тому, що *індивідуальність існує не поряд з особистістю, а як одна з її властивостей*.

Поняття «особистість» фіксує суспільні риси людини, властиві їй як окремому індивіду, але, якщо сутність особистості є персоніфікацією суспільних відносин, то конкретна особистість може вліпити свою суспільну сутність в формі індивідуальності. Остання виступає як суттєва характеристика конкретної особистості, що виражає спосіб її буття, як суб'єкта самотійної діяльності. Як індивідуальність, особистість створює власний образ, індивідуальне «я» складає центр особистості, її внутрішнє ядро. *Особистість* — верхівка всієї структури людських властивостей, *індивідуальність* — це глибина особистості як суб'єкта діяльності.

Поза зв'язком з індивідуальністю, зовні її власного способу буття особистість — абстракція. Якщо людський індивід не може стати особистістю, не засвоївши своєї суспільної сутності, то особистість не може мати свого самотійного буття, не ставши індивідуальністю. *Особистість суспільна за суттю, але індивідуальна за способом свого існування. Якість конкретної індивідуальності не співпадає цілком з поняттям особистості*.

До переліку найбільш загальних ознак індивідуальності відносяться: уособленність, цілісність, самобутність, неповторність, активність, тощо. Предметна індивідуальність має уособлену якісну визначеність, задану вже самим фактом існування. Зміни умов існування змінюють індивідуальні властивості. Самобутність має елементарний характер і проявляється в активності, як здатності предметів до взаємодії.

На рівні органічного життя ступінь індивідуальності зростає і має такі характеристики: а) уособленність; б) безперервність; в) здатність до самотійного життя; г) нероздільність. Людська індивідуальність це складна система життєдіяльності, яка регулюється внутрішніми критеріями, творчою активністю, спрямованою на перебудову природи та суспільства. Визначення індивідуальності, як системного цілого, не у перерахуванні рис, ціле не зводиться

до суми його частин, а у виділенні головного системостворюючого *фактора нової якості*. Таким фактором індивідуальності є «самість» індивіда, яка займає домінуюче місце серед всіх інших властивостей. Сутнісне визначення індивідуальності людини у відображенні самотності конкретного індивіда. Індивідуальність це інтегральне поняття. В цьому людина є автономною і неповторною, суб'єктом свідомості і діяльності, засобом самовизначення, саморегулювання, самовдосконалення в умовах суспільства.

У поняття «особистість» є два значення. Перше виходить з минулого сторіччя, щось на зразок: особистість це людина зі своїм обличчям, не схожа на інших. Друге значення з'явилося в сучасній філософії та соціології. До індивідуальності відносять зараз психологічну своєрідність людини, склад її фізичних та психологічних рис, які відрізняють її від інших людей. До поняття «особистість» входить психологічне, суспільне, особистісне обличчя людини, її манера відчувати, міркувати, говорити, діяти. Це особливий для кожної людини сплав її головних рис, особливий склад характеру, темпераменту, світовідчуття та світогляду, особливий набір потреб, інтересів, поглядів, поведінки.

Отже особистість людини створюється суспільними відношеннями, в які індивід вступає опосередковано, через свою діяльність. При цьому трансформуються, змінюються і деякі її особливості як індивіда. Ці зміни складають не причину, а *наслідок у формуванні особистості*. Особливості, які характеризують одну єдність (індивіда), не просто переходять в особливості іншої єдності (особистості), так що перші знищуються; вони зберігаються, але саме як особливості індивіда, складаючи необхідну передумову розвитку особистості.

Існує визначна кількість різних теорій, які надають свої структури особистості. Більшість з них виходять з того, що людина розглядається як біосоціальна істота. Згодом була сформована думка, що особистість розпадається на *ендопсихологічну та екзопсихологічну підструктури*.

Ендопсихіка – внутрішній механізм особистості. Вона вбирає в себе сприйнятливність, особливості відчуттів, задатки, темперамент. *Екзопсихіка* визначає взаємодію людини з зовнішнім середовищем. В екзопсихіку входять характер, здібності, вольові якості, емоції, мотивація, соціальні установки. Ендопсихіка обумовлена біологічно, і пересічна людина не зможе її змінити, екзопсихіка формується переважно під впливом навколишнього середовища, т.т. людського фактора та виховання, і людина у змозі змінювати її сама.

Такий прискіпливий екскурс в аналіз категоріального устрою науки про людину не випадковий. Виділяється чотири базисних категорії, які характеризують одну з сторін предмета філософії: людина, індивід, індивідуальність і особистість.

Власне, мова йде про одне і теж, але на різних *якісних* етапах життєвого шляху, що, як не парадоксально, обслуговується різними людиномірними науками.

Осмислення зазначеного категоріального апарату науки є однією з умов формування сучасної антропологічної методології дослідження. Немає підстав вважати, що в історії науки всі ці категорії одночасно стали предметом філософської рефлексії чи суворо організованого та методологічно виваженого дослідження. Вивчення названих категорій здійснювалося у певній послідовності, формуючи у поступальному русі наукового знання, розгалужену систему понять, концепцій, емпіричних досліджень та здобутих фактів, для збагачення змісту людинознавства.

Розуміння соціальної сутності людини, залучення індивіда до історично змінної системи суспільних відносин органічно входить в тлумачення категорій «людина – індивід – індивідуальність – особистість», утворюючи методологічні підстави, визначаючи загальні підходи до розбудови програм наукового дослідження в царині філософської антропології. Простежимо, у чому виявляється слідування філософським методологічним принципам.

Принцип розвитку у метафізичній теорії особистості реалізується у розумінні процесу перетворення біологічних структур індивіда в соціально обумовлені структури його особистості. Саме таким чином формується уява про соціогенез особистості, як результуюча

взаємодія в ній двох суперечливих тенденцій – до збереження, та до зміни соціальних систем, що удосконалюються. Розвиток особистості в онтогенезі визначається наявністю та переборенням протилежності індивіда у персоналізації (К.Маркс) та здатністю за допомогою відповідної діяльності бути персонофікованим у соціальній ситуації розвитку.

Принцип взаємозв'язку та взаємообумовленості виходить з того, що, змінюючи у діяльності реальний світ, суб'єкт змінюється сам, чим і пояснюються особистісні трансформації індивіда. З позицій означеного принципу, розвиток особистості, як системної якості індивіда, обумовлений соціально, хоч сам індивід має біологічні передумови для свого розвитку. Відомі приклади, коли в силу різних причин, з дитинства, індивідів позбавляли міжособистісного спілкування, як наслідок, вони так і не ставали повноцінними людьми.

Принцип системності у складі методологічної моделі теорії особистості, дозволяє залучити її до уваги в якості цілісності, коли у складовій виявляються різноякісні та різнорівневі зв'язки, які притаманні загальним принципам співвіднесення категорій і які входять у понятійний апарат теорії особистості. Це є визнанням єдності, але не тотожності, її понятійних складових, формуючи єдність з поняттям «особистість». Так, поняття «індивід», утворюючи єдність з поняттям «особистість», не може розглядатися як йому тотожне. Сам факт визнання єдності, але не тотожності, породжує можливість не тільки зрозуміти їх співвідношення як властивості (особистості) і носія цієї властивості (індивіда), але й поставити низку принципів методичних проблем їх взаємовідношень, постулюючи, наприклад, ідею потреби і здатності індивіда у самоідентифікації, у самоствердженні тощо. Онтологічна розірваність обертається спеціальною, методологічною та виховною проблемою.

Принцип єдності, але не тотожності, основних категорій аналізу, відноситься не тільки до понять «індивід» та «особистість», але і до інших складових онтологічної моделі теорії особистості: індивідуальність – особистість, людина – індивід, активність – діяльність, розвиток особистості – розвиток свідомості.

Формування теорії особистості не може стояти осторонь її емпіричної основи, тієї множини свідчень і фактів, що досягаються експериментально. В основі експериментального підходу лежить ідея трьох фаз становлення особистості у соціальному середовищі (мікро – чи макросередовища) – адаптації, індивідуалізації та інтеграції, виникнення і реалізація яких пов'язані з наявністю соціогенної потреби індивіда у персоналізації та з діяльно опосередкованими можливостями задовольняти її у відповідному соціальному оточенні. На підставі даного підходу, в сучасній психології розробляється вікова періодизація розвитку особистості, дещо відмінна від тих, що існували раніше. Це було обумовлено тим, що в суспільствознавчих науках панувала атмосфера адміністрування та декретування, які породжували догматизм, острах займатися складними, гострими питаннями, що гальмували та блокували творчу ініціативу у царині суспільних наук.

Головною причиною була недооцінка ролі суб'єктивного фактору. *Панівною була точка зору про соціальну детермінованість процесів, властивостей та станів людини.* Тому не вважалося за необхідне вивчати спеціально такі соціально-психологічні феномени, як індивідуальність та особистість. В суспільствознавстві панували спрощені, ідеологізовані конструкції. Ідеологізація проявилася особливо яскраво і навіть демонстративно при вивченні потреб. Виявилось, що індивід лише тоді може бути названий особистістю, коли він виявляє потреби прогресивного класу і людства у цілому.

Сфера потреб жорстко ієрархізувалася і все більше відчужувалася від конкретної особистості у бік узагальненого та абстрактного суспільного людства. Відстань, яка поступово поставала між реальною людиною та ідеологічно скомпанованою моделлю радянської особистості, була непереборною. Існувало переконання, що бути особистістю, означало, ні в якому разі не належати собі, не виражати своїх інтересів, потреб, своє «Я», т.т. свою суб'єктивність. Проголошувався пріоритет суспільно значимих моральних цінностей та моральних потреб вищого порядку: моральних, естетичних.

Такий підхід в тлумаченні особистості у філософії, педагогіці зберігається в дещо

неадекватному вигляді і зараз. Однак, досвід досліджень особистості в філософії, соціології та психології експлікував прагнення фахівців створити загальнофілософську теорію особистості. В останні два-три десятиліття з'явилися базові теоретичні ідеї у тлумаченні особистості. Це – особистісні характеристики, що визначають особливість мотивації поведінки; властивості особистості розвиваються на протязі всього життєвого шляху; визнання основною характеристикою людини, як суб'єкта діяльності; цілісність індивідуального розвитку забезпечується становленням індивідуальності; в основі людської поведінки лежать потреби.

Категорію "потреба" у науковій літературі визначають як «нестаток», або нужда. Потреба особистості — це об'єктивна властивість, що витікає з її внутрішніх особливостей і відношень з зовнішнім середовищем, на підставі бажань, у підґрунті яких почуття незадоволеності, що спонукають до різних видів активності. Об'єм та кількість потреб особистості обумовлюються загальним рівнем культури і власними уподобаннями.

Отже, система вимог особистості — це сукупність типів і класів потреб, взаємно пов'язаних поміж собою на підставі реальної субординації. Організація має умовні закономірності формування і складається з багаторівневої структури. Якщо вдатись до найпростішої аналогії, то можна намалювати піраміду, що спирається верхівкою на п'єдестал вітальних потреб, а сама уявляє (за законом зростання потреб), конусну спіраль суспільних потреб та претензій. Власну піраміду будує кожна особа у залежності від особистісних якостей. Постамент приблизно рівний для всіх, його міцність обумовлюється ступенем соціалізації особистості, що зміцнює добродійні якості, підвищує рівень культури.

«Стрижем» каркасу потреб не може бути будь-яка потреба. Означимо *домінантні*: це потреби у праці, пізнанні, спілкуванні, безпеці та самоствердженні. Властива для кожної особи потреба у самоствердженні, обумовлюється дією загальносуспільного закону розвитку людини — прагненням до спілкування та відокремлення (уособлення), до визначення та ствердження своєї індивідуальності, доказу соціальної неповторності власного «я». Для задоволення потреб особистість формує свою піраміду функціонувань. Примноження видів діяльності особистості призведе не просто до розширення їх переліку, одночасно відбувається групування їх навколо головних, які підкорюють собі інші.

Цей складний і тривалий процес розвитку особистості має свої етапи. Він невід'ємний від розвитку свідомості, самосвідомості і вкладається у категорію життєвого шляху. В основу аналізу життєвого шляху особистості, як правило, припадає розуміння його як індивідуальної історії з врахуванням її як суб'єкта діяльності. Індивідуальна змінність властивостей особистості визначається взаємодією основних складових статусу (економічного, соціального, правового, сімейного, навчального тощо), а також зміною ролей та систем відношень в макрота мікросередках, в загальному соціальному становленні особистості. Відповідно характеру цієї взаємодії розвиток окремих властивостей особистості відбувається нерівномірно у силу як зовнішніх, так і внутрішніх мотивів, у відповідності до категоріальних визначень родовиду *Homo sapiens*.

Життєвий шлях, що це таке категоріально, визначити досить суцужно. У науковій літературі це поняття розглядається по-різному. Життєвий шлях залучає до себе аналіз процесу розгортання людського життя в часі, включаючи унікальне поєднання типів, способів поведінки та звичок, які взяті у сукупності, і визначають неповторну історію існування індивіда. Специфіка життєвого шляху заключається в його історичній природі, розуміється як включеність життя людини в суспільний історичний процес.

Проблема життєвого шляху завжди була і буде актуальною. Відомо, що ще античний філософ Августин Аврелій уподоблював розвиток суспільства з основними етапами становлення людини. Такої точки зору дотримувався і Г. Гегель. Першою і найбільш значною за своїм теоретичним потенціалом була постановка проблеми життєвого шляху Ш. Бюлер, яка здійснила спробу інтегрувати біологічний, психологічний та історичний періоди життя у єдиній системі координат.

Життєвий шлях в концепції німецького психолога Ш. Бюлер розглядається як процес,

що залучає п'ять життєвих фаз. Всі стадії життєвого шляху взаємопов'язані. Факт початку діяльності має фундаментальне значення для життєвого шляху особистості. Розвиток людини, від народження до зрілості, відбувається зі зміною виховання, освіти та навчання особистості і перспективно орієнтований на підготовку людини до самостійного життя.

Найбільш визнаною в психології вважається періодизація життєвих циклів, яка була розроблена американським психологом Е. Еріксоном. Він виділяє у життєвому шляху людини вісім періодів. Кожна стадія супроводжується кризою, яка є поворотним моментом у житті як результуюча у досягненні певного рівня психічного розвитку, та як зміна відношень з громадою і світом. Внаслідок цього, людина набуває нової якості, характерної для даного циклу розвитку її, як особистості.

Ці особистісні новоутворення виникають не на порожньому місці. Їх появу обумовлює попередній розвиток, враховуючи як нормальну так і аномальну лінії долі. Безумовно, не всі часові етапи життєвого шляху особистості рівноцінні. З точки зору становлення особистісної структури, індивідуального характеру, моральних якостей, ціннісних орієнтацій, соціальних установок і т. інш. вони суттєво розрізняються. Дитинство і юність є головними етапами становлення особистісних якостей людини. Юність характеризується самим активним періодом соціалізації особи, засвоєння нею головних сутнісних сил, оволодіння соціальними нормами та вимогами.

За об'ємом засвоєння інтелектуального, емоційного та вольового багатства, за об'ємом знань і навичок, якими володіє молода людина це – самий інтенсивний етап індивідуального життя. Однак, у дитинстві власне життя практично не усвідомлюється. В цей період особа ще не напрацювала чіткого відношення ані до світу, ані до себе. Тому дитинство, його рефлексія у дорослому віці постають в основному через згадування емоційних станів: картин, фарб, запахів, смаків тощо.

По мірі становлення особистості, її самосвідомості все більше місце у духовному світі займає рефлексія над своєю життєдіяльністю. Змолоду намічаються життєві цілі, яким присв'ячується життя, змолоду вибирають професію, до якої відчувають покликання.

Етапи людського життя, це багатогранний, динамічний процес, що охоплює вікові і соціальні зміни особистості, її психологічні і моральні колізії, зовнішні і внутрішні злети та кризи. Але, при всій своїй багатомірності, цей рух не хаотичний, він контролюється особистістю. Особистість творить своє життя. Завдяки цьому особистість і залишається сама собою, протистоїть долі як суб'єкт.

Життєвий шлях різноманітний не тільки в його часовій протяжності, але і об'ємний та багатогранний в його «препаруванні». В кожний даний момент він постає як єдність різноманітних видів діяльності, що має свою логіку розвитку, свій ритм, направленість, норми тощо.

Аналіз теоретичних, методологічних та емпіричних матеріалів, які розглядалися у статті, дає можливість зробити висновок, що названі категорії «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість» чітко визначають філософсько-соціологічний, соціально-психологічний та експериментальний підходи до вивчення особистості. Особистість – це соціальний індивід, суб'єкт суспільних відношень, діяльності та спілкування. Можна зробити висновок, що терміном «індивід» означають біологічну сутність людини, терміном «індивідуальність» - психологічну, а терміном «особистість» - його соціальну сутність з певними наборами якостей. Індивідом народжуються, а особистостями стають, або ж ні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Андреева Г.М. - М.: АспектПресс, 2003. - 229 с.
2. Кон И.С. Междисциплинарные исследования. Социология. Психология. Сексология. Антропология/И.С.Кон.- Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 605 с.
3. Кон И.С. Социология личности / Кон И.С. - М.: Политиздат, 1967. - 383 с.

4. Кон И.С. Открытие Я / Кон И.С. - М.: Политиздат, 1978. - 367 с.
5. Кон И.С. Социологическая психология / Кон И.С. - М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1999.- 560 с.
6. Кон И.С. Социализация детей в изменяющемся мире / Кон И.С. // Вопросы воспитания. Научно-практический 2010. № 1(2). С. 18–24.
7. Лапин Н.И. Общая социология /Лапин Н.И.- М.: Высш. школа, 2006. – 783 с.
8. Мадди С.Р. Теория личности: сравнительный анализ/ Пер. с англ.- СПб.: Речь. - 2002.- 539 с.
9. Масионис Дж. Социология / Масионис Дж. - 9-е изд. СПб.: Питер, 2004. – 752 с.
10. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. 4-е изд., стер. М.: Издательский центр Академия, 1999.- 455 с.
11. Миллс Ч.Р. Социологическое воображение / Пер. с англ. О.А. Оберемко. Под общ. ред. и с предисл. Г.С. Батыгина. М.: Издательский Дом NOTA BENE, 2001.- 264 с.
12. Немировский В.Г. Социология человека: От классических к постнеклассическим подходам. 2-е изд., перераб. и доп. / Немировский В.Г., Невирко Д.Д. М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 304 с.
13. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній філософії, психології і педагогіці: Посібник / Рибалка В. В.- Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франко, 2015.- 872 с.
14. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под. ред. А. Ядова. Л.: Наука, 1979. – 264 с.
15. Тощенко Ж.Т. Парадоксальный человек: монография. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008.- 543 с.
16. Цыбра Н. Ф, Самоутверждение личности. К., 1989.
17. Цыбра М. Ф. Метанойя. Одеса, 2006.
18. Feist J., Feist G. J. Theories of personality. – 8th ed. – Boston: Mc Graw Hill, 2013.- 608 p.
19. Schultz D., Schultz S. E. Theories of personality. – 11th ed. – С

Чурікова Катерина Володимирівна – магістрант соціально-гуманітарного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Кіссе Антон Іванович – доктор політичних наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 111.6.168.009

ЛОГІКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО СИНТЕЗУ

У статті висвітлено актуальні проблеми стосовно логіки та методології міждисциплінарного синтезу, який виступає передумовою інтеграції різноаспектних знань і сприяє формуванню нових наукових знань. Так як рішення комплексних проблем неможливе за допомогою якого-небудь одного теоретичного методу і технічного засобу дослідження, необхідний взаємозв'язок багатьох методів і засобів дослідження, все глибше взаємопроникнення емпіричного і теоретичного рівнів пізнання.

Ключові слова: *міждисциплінарний синтез, загальнонаукова методологія, спеціально-наукова методологія, логіка міждисциплінарного синтезу.*

ЛОГИКА И МЕТОДОЛОГИЯ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО СИНТЕЗА

В статье освещены актуальные проблемы относительно логики и методологии междисциплинарного синтеза, который выступает предпосылкой интеграции

разноаспектных знаний и способствует формированию новых научных знаний. Так как решение комплексных проблем невозможно с помощью какого-либо одного теоретического метода и технического средства исследования, здесь необходима взаимосвязь многих методов и средств исследования, взаимопроникновение эмпирического и теоретического уровней познания.

Ключевые слова: *междисциплинарный синтез, общенаучная методология, специально-научная методология, логика междисциплинарного синтеза.*

LOGIC AND METHODOLOGY OF INTERNATIONAL DISPERSION SYNTHESIS

The article deals with the actual problems concerning the logic and methodology of interdisciplinary synthesis, which serves as a prerequisite for the integration of multi-dimensional knowledge and promotes the formation of new scientific knowledge. Since solving complex problems is impossible with the help of any one theoretical method and technical means of research, the interconnection of many methods and means of research is needed, all the more interpenetrating of the empirical and theoretical levels of cognition.

Key words: *interdisciplinary synthesis, general scientific methodology, special-scientific methodology, logic of interdisciplinary synthesis.*

Міждисциплінарний синтез – це об'єднання двох або більше наукових дисциплін в одну галузь (сферу) знання. Мається на увазі, об'єднання саме методів, засобів, принципів, ідей різних дисциплін. Міждисциплінарність у своїй структурній значущості передбачає не відображення кожною наукою свого предмета, а способи інтеграції знання про предмети кожної науки в єдине знання про світ.

Прагнення до цілісного охоплення об'єкта вивчення, до системного підходу в організації знання, завжди було властиве науковому пізнанню. Розвиток загальної теорії систем став новим етапом в баченні та сприйнятті навколишнього світу та самої людини.

До середини ХХ століття наукою був накопичений вагомий досвід досліджень систем різної природи: «природних» (фізичних, біологічних, соціальних), «абстрактних» (в першу чергу математичних), «штучних» (перш за все мовних), а також складних технічних систем. Інтенсивний розвиток цих досліджень призвів в кінцевому підсумку як до появи уявлень про спільність процесів (зокрема, інформаційних), що протікають в реальних системах різної природи, так і до виявлення спільності характеристик поведінки цих різних систем (зокрема, такої характеристики, як доцільність). У зв'язку з цим постало завдання розгляду процесів і життєдіяльності людини та інших біологічних систем, а також складних «природних систем» позабіологічної природи і функціонування різних технічних систем під єдиним кутом зору, з точки зору їх поведінки як складних системних організмів. Іншим спільним завданням було створення методів, що дозволяють здійснювати дослідження системного об'єкта будь-якої природи по його досить точному формалізованому опису, не вдаючись до побудови та дослідження фізичної моделі цього об'єкта (оскільки останнє в багатьох випадках виявляється або скрутним, або неможливим). З рішенням цих двох основних завдань і було пов'язане формування в науці ХХ століття особливого інтеграційного напрямку, яке отримало назву «загальна теорія систем».

Програма системних досліджень і побудови загальної теорії систем була однією з найбільш відомих спроб узагальненого аналізу системної проблематики. Вона отримала найбільшу популярність в світовому науковому співтоваристві другої половини ХХ століття (У. Маккалок, Н. Вінер, В. Р. Ешбі, Л. Берталанфі, Х. фон Фьорстер) і з її розвитком і модифікацією багато в чому пов'язаний системний рух в наукових і технічних дисциплінах, який виник в цей час. Додатково до цієї програми був висунутий ряд загальносистемних концепцій і визначень поняття системи.

На початку ХХ століття перший варіант концепції загальної організаційної науки (тектології), запропонував російський філософ, письменник, політичний діяч та лікар А. А.

Богданов [1]. Для вибудовування тектології вчений використовував матеріал різних наук, в першу чергу природничих. Аналіз цього матеріалу привів до висновку, що існують єдині структурні моделі та закономірності, загальні для найбільш різнорідних явищ.

Важливі значення мав вклад австрійського біолога Людвіга фон Берталанфі, який розробляє загальну теорію систем [2]. Сам Берталанфі вказував на глибинний зв'язок своєї теорії систем з філософією Г. В. Лейбніца і Н. Кузанського. Універсальність його концепції стосовно дослідження та вивченню різних систем дає можливість застосування даної практики до всіх систем [3].

Загальна теорія систем ставила своїм основним завданням об'єднання науки шляхом розробки загальних принципів, які можна застосувати до будь-яких систем, відбивши тим самим істотні зміни в науковій картині світу, які принесло ХХ століття. В рамках реалізації цього завдання передбачалося, що, принаймні, деякі ізоморфізми або структурні характеристики, загальні для теоретичних моделей, що належать більш ніж одній науці, можуть бути поширені на інші науки, а також на дослідження об'єктів нового типу, і таким чином можуть слугувати загальними принципами, які застосовуються до будь-яких систем. Також передбачалося, що такі міждисциплінарні моделі як машина, відкрита система, живий організм, самовіднесені системи та інші, можуть бути застосовні до різних областей науки, інженерії та практики.

Основним завданням загальної теорії систем є об'єднання окремих галузей наукового знання, яке відбувається завдяки перенесенню закономірності, встановлених в обмежених областях, в більш загальні області науки. В загальній теорії систем центральним положенням є принцип цілісності системи, де ціле не виводиться з властивостей його елементів і не зводиться до простої їх суми. Наступним важливим положенням загальної теорії систем є принцип системності, який заключається в тому, що будь-яке цілісне утворення, в особливості живе, розглядається як сукупність елементів, які знаходяться в постійному взаємозв'язку та взаємодіють між собою. І, нарешті, третім важливим положенням є принцип динамічності, який розглядає систему як єдність безперервних процесів. Будь-яка система характеризується наявністю головного елемента в ній – системоутворюючого, завдяки якому виникає і діє вся система.

Головною особливістю загальної теорії систем є те, що об'єкт пізнання сприймається і розглядається як єдине ціле з узгодженим функціонуванням усіх його елементів і спрямовується на виявлення різноманітних типів зв'язків як всередині досліджуваного об'єкта, так і в його взаємодії із зовнішнім середовищем, і зведення їх в єдину картину.

Поняття і принципи загальної теорії систем істотно допомагають будувати нові предмети вивчення, задаючи структурні і типологічні характеристики цих предметів і сприяючи формуванню конструктивних дослідницьких наукових програм.

Переваги теорії: загальна теорія систем спрямована на вияв багатоманітних зв'язків складного об'єкту та зведення їх в єдину картину. Системна теорія націлена на оптимізацію функціонування не окремих елементів, а всієї системи, що аналізується, в цілому. Загальна теорія систем дозволяє вивчати властивості відносин в таких системах, де фігурують характеристики, досліджувані зазвичай в самих різних областях традиційної науки. Це дозволяє вивчати подібні системи і вирішувати такі завдання в цілому, а не розглядати їх як збори незв'язаних предметних підсистем і підзадач. Загальна теорія систем відкриває великі можливості для міждисциплінарного синтезу.

Недоліки: головний системоутворюючий елемент, який установлює ціль виникнення та існування системи, вибирається довільно, а це може розгорнути розвиток системи у несподіваному напрямку та не оправдати очікувань дослідника, який працює з цією системою. Крім того, загальна теорія систем не розглядає особливості систем, які здатні до самоорганізації, а це звужує можливості для всеохоплюючого дослідження та, відповідно, міждисциплінарного синтезу.

Синергетика, будучи наукою про процеси розвитку і самоорганізації складних систем

довільної природи наслідує і розвиває універсальні, міждисциплінарні підходи своїх попередниць: тектології А. А. Богданова [1], загальної теорії систем Л. фон Берталанфі [2], кібернетики Н. Вінера [4]. Однак, її мова та методи сформувалися в нелінійній математиці та природничих науках, які вивчають еволюцію складних систем, і істотно збагачують наші уявлення про закони мінливого світу.

Варто зазначити, що історія методології синергетики безпосередньо пов'язана з іменем великого французького математика, механіка, фізика, астронома і філософа Анрі Пуанкаре, серед досягнень якого є створення теорії динамічних систем, а також основи методів нелінійної [9]. Саме він ввів поняття атракторів (множин, що притягують в просторах відкритих системах), точок біфуркації (значень параметрів задачі, при яких з'являються альтернативні рішення, або втрачають свою стійкість існуючі), нестійких траєкторій і динамічного хаосу в задачі трьох тіл небесної механіки (тяжіння Земля-Місяць - Сонце).

Синергетика – міждисциплінарна концепція самоорганізації складних систем в процесі їх еволюції. В основі цієї теорії лежить уявлення про цілісність об'єктивного світу і спільність всіх рівнів його організації, саме ця ідея є однією з головних в сучасному міждисциплінарному синтезі. Синергетика виступає проти розчленування знань про єдиний світ та уявлення про хаос, як руйнуючий фактор. Навпаки, ця теорія заявляє, що через хаос здійснюється зв'язок між різними рівнями організації і з цього виростає нова, цілісна організація (система). Проте, теоретики синергетики, такі як І. Пригожина та І. Стенгерс, наголошували, що «метафора ентропії спокусила авторів деяких праць з соціальних і економічних проблем. Застосовуючи природничонаукові поняття до соціології або економіки, необхідно дотримуватися обережності» [8, с. 369].

Синергетика з самого початку демонструвала міждисциплінарні прагнення. Вона відкрила наскрізну складність світу, складність в тому вигляді, як вона проявляє себе на різних рівнях реальності.

Перевагами синергетики є: за допомогою синергетики можна відшукати адекватні відповіді на глобальні виклики, з якими стикається розвиток сучасної цивілізації. Методи синергетики мають генетичний зв'язок з математикою, вічною наукою, результати якої, в певному сенсі, не підвладні часу. Синергетика методологічно відкрита новим образам і концепціям, які складаються в конкретних дисциплінах, і не лише природничих. Вона є спадкоємною і співвідноситься зі своїми міждисциплінарними методологічними попередниками - загальною теорією систем, кібернетикою, спирається на них, включає їх методи в свій інструментарій. Синергетика вирізняється особливою міждисциплінарною толерантністю до нових методів та гіпотез, крім того, їй характерна філософська діалогічність і рефлексивність, тобто сприйнятливість в діалогах з філософськими традиціями різних напрямків, часів і народів, з метою рефлексії своїх підстав та принципів.

Недоліки синергетики: система, яка саморозвивається перебуває у постійному русі, вона сама визначає напрям свого розвитку та той момент, коли потрібно внести якісь зміни. Неможливо передбачити, яка саме сила стане атрактором та потягне за собою всю систему, коли відбудеться момент руйнування старої системи та утворення нової. Досліднику важко визначити, який напрям свого подальшого розвитку обере система та наскільки він зможе задовольнити дослідника. Проте не завжди непередбачувані шляхи розвитку можуть розчарувати, а й навпаки, можуть привести до цікавих та незвичних висновків, які можуть розгнотися у нову теорію.

На сьогоднішній день, людство відчуває необхідність у підтримці, об'єднанні, толерантності, розвитку міжнародних відносин. В сфері науки ця необхідність виражається у холистичному, міждисциплінарному баченні об'єкта. І кожна наукова дисципліна намагається підстроюватися під це. Не винятком є соціологія, методи якої можна використовувати у міждисциплінарному синтезі.

З появою соціології виникають не лише методи і категорії конкретно-соціологічних досліджень, а й виникає новий соціально-гуманітарний тип мислення. Соціологія стала

основою зближення розрізнених суспільних дисциплін та появи міждисциплінарних областей знання. З самого початку і по сьогоднішній час, соціологія тісно співпрацює з різними науками: математикою, філософією, економікою, психологією, правом, політичними науками. Це говорить про відкритість соціології та її співпрацю з іншими науками, але в той же час, в неї є свій предмет та методи дослідження, які є її надбанням. Соціологія – це вдалий приклад того, як можна реалізувати міждисциплінарний синтез. Підтвердженням цьому є такі напрямки, як: економічна соціологія, соціологія менеджменту, соціологія освіти, соціологія бізнесу, соціологія мистецтва, екосоціологія та ін.

Процес інтеграції соціології та будь-якої іншої науки полягає у взаємообміні понятійно-категоріальним апаратом, спеціально-науковими методами, принципами. В результаті цього процесу інтегративні науки взаємозбагачуються, в них з'являється можливість уточнити та доповнити свій понятійний апарат, методи дослідження, практичні рекомендації.

Методологія є дуже важливою, тому що вона дає уявлення про те, як потрібно правильно провести дослідження, вона визначає логіку соціологічного дослідження, тобто послідовність та взаємозв'язок пізнавальних процедур, використовуючи які соціолог може отримати наукові знання про досліджувані соціальні явища. Методологія дозволяє проводити методичний контроль за організацією пізнавальної діяльності, оцінювати правильність дій дослідника, виявляти недоліки, проблеми, труднощі пізнавального процесу, знаходити шляхи його покращення.

Таким чином, соціологія виступає спеціально-науковою методологією міждисциплінарного синтезу і представляє собою певну парадигму для інших дисциплін, які можуть отримати конкретні практичні рекомендації щодо інтегративних процесів, залучаючих до соціологічної методології.

Специфічною рисою соціальної ролі науки в сучасних умовах є направленість наукового пізнання в цілому на створення ефективних засобів управління - як природними, так і соціальними процесами. З часу свого виникнення наука функціонально завжди була і залишається головним засобом раціоналізації діяльності громадської людини, поліпшення «вихідних» характеристик цієї діяльності. Ще в першій половині ХХ в. масштаби і характер впливу людини на умови свого існування були такими, що між можливостями, які включали в собі ці умови, і їх реальним використанням існував значний інтервал. Тому переважним напрямом раціоналізації діяльності (а отже, і науково-технічного прогресу) було вдосконалення системи засобів, за допомогою яких людина впливає на навколишнє середовище, і відшукування нових, більш ефективних джерел енергетичного забезпечення діяльності.

Загальна теорія систем представляє собою цінну методологію для сфери управління, адже вона оперує тими поняттями, які є надзвичайно важливими у менеджменті. А саме: цілісність, складність, багатофункціональність, взаємопов'язаність із середовищем, цільова спрямованість у виборі рішення. Одним з ключових моментів системного підходу є виявлення законів розвитку системи, єдиних для всієї системи і незмінних протягом тривалого часу.

Задля підвищення загальної ефективності організації (системне творення), а не до локальної оптимізації з обмеженими наслідками (поліпшення її підсистем) керівник мусить у кожній конкретній ситуації враховувати призначення (ціль) і структуру організації, що розглядається як єдине ціле і в якій кожен елемент пов'язаний один з одним. Зміни, які вносяться в один елемент (підрозділ) мають вплив на інші елементи і можуть призводити до негативних або позитивних наслідків у розвитку системи. Тому керівникові необхідно наперед прораховувати, які зміни у системі можуть викликати незначні зміни і її елементах. Практика управління переконливо свідчить про те, що навіть просте усвідомлення в ясній формі системних принципів, без розгортання їх у теоретичну систему, дозволяє надзвичайно істотно підвищити ефективність діяльності управління.

Надзвичайно цікавою у менеджменті є синергетика, яка допомагає визначити чи здатна певна система до самоорганізації та як вона реагує на зміни, які вносяться у систему. Ми

можемо досліджувати самоорганізацію системи, змінюючи непередбаченим чином керівні параметри та спостерігаючи за тим в які різноманітні стани може переходити система під впливом «важелів управління». Принциповою особливістю синергетичного підходу є те, що відшуковуються власні тенденції розвитку системи і для цих тенденцій робиться спроба виявлення реально діючих механізмів, направляючих систему по тому чи іншому шляху еволюції. В наш час все частіше відбуваються певні непередбачувані події, які дають можливість проявитися принципово новим явищам або новим властивостям у раніше існуючих об'єктів. Синергетичний підхід дозволяє знайти ефективні шляхи управління нерівноважними системами, що функціонують за законами спонтанного порядку. Вирішальним в управлінні, з точки зору синергетики, є не сила, а правильне оперування системами та їх управління.

Інтеграція на теоретичному рівні в освітньому процесі виконує об'єднуючу роль (різних ідей, теорій, напрямків). Інтеграційна взаємодія наук на емпіричному рівні в основному пов'язана з пошуком і відкриттям способів існування тих чи інших явищ і процесів. Інтеграція знань знаходить форму систематизації, впорядкованості емпіричного матеріалу відповідно до його внутрішнього зв'язку. Взаємодія наук дозволяє кожній окремій науці значно розширити свою емпіричну основу.

З вищесказаного слідує, що міждисциплінарний синтез – це певна дослідницька стратегія, яка перетинає дисциплінарні кордони і розвиває холістичне бачення. Синтетичні прагнення міждисциплінарності полягають в тому, що завдяки їй встановлюється зв'язок між природничими, гуманітарними, соціальними науками, а також мистецтвом, літературою, поезією та іншими сферами духовного досвіду.

І в міждисциплінарних, і у дисциплінарних взаємодіях можна виявити застосування засобів і методів однієї області знання в іншій. У кожній з цих ситуацій перенесення методів передбачає виявлення подібностей досліджуваних предметних областей. Дослідник ніколи не застосовує метод без якихось підстав, безладно і навмання. У нього має бути передумовне знання, свого роду табло розпізнавання аналогічних дослідницьких ситуацій, подібності досліджуваних предметних областей. Для міждисциплінарних досліджень в ролі такого «табло» виступає загальнонаукова картина світу, а для внутрішньо дисциплінарних – спеціально-наукова картина світу (картина досліджуваної реальності, дисциплінарна онтологія). По відношенню до загально наукової картини світу дисциплінарні онтології (картини фізичного, біологічного, соціального світу) постають як її аспекти і фрагменти.

Для міждисциплінарного синтезу дуже важливим є те аби кожна наукова дисципліна, яка залучається до інтеграції, була одночасно і відкритою, і закритою. Відкритою – до нових когнітивних схем, запропонованих іншою дисципліною, до кооперації з іншими науками, до реалізації спільних дослідницьких проектів. Закритою – для збереження свого специфічного предмета та об'єкта дослідження, для розвитку своїх прогресивних та найбільш досконалих дослідницьких методів та стратегій.

Різниця міждисциплінарних і дисциплінарних досліджень полягає в масштабах узагальнення і підставах, що цілеспрямовують трансляцію методів. У міждисциплінарних дослідженнях зв'язуються між собою раніше, здавалося б, віддалені і суто специфічні предметні області. Для сучасної ситуації таких досліджень вирішальну роль грає включення в загальнонаукову картину світу уявлень про фізичні, біологічні і соціальні об'єкти як про системи, що мають певну структуру і функції та як ті, що здатні до самоорганізації.

Сьогодні міждисциплінарний синтез в науковому пізнанні обумовлений потребами соціокультурних практик, потребами людини використовувати можливості наукового пізнання для вирішення повсякденних проблем, які потрібно пов'язувати з проблемами соціального, культурного, духовного планів. Саме зв'язок науки з практиками людини та суспільства побуджує до інтегративних процесів в науковому пізнанні.

У сучасному світі зростає роль високоінтелектуальної особистості, яка здатна орієнтуватися у великому потоці інформації, обробляти її та знаходити нові нестандартні

рішення її застосування. Сучасний освітній процес має бути націлений на розвиток самоосвіти, самовдосконалення, творчості особистості, яка зможе вільно реалізовуватися у цьому нелінійному світі та креативно змінювати його. Міждисциплінарні підходи дозволяють мислити ширше, поверх окремих дисциплін, наукових напрямків і шкіл, допомагають ламати бар'єри, які заважають рухатися вперед.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богданов А. А. Тектология: Всеобщая организационная наука: в 2 кн. / А.А. Богданов ; редкол. Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др. ; Отд-ние экономики АН СССР ; Ин - т экономики АН СССР. – М. : Экономика, 1989. –304 + 351 с. – (Экономическое наследие).
2. Берталанфи Л. фон. История и статус общей теории систем. — Системные исследования: ежегодник. — М., 1973. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем: критический обзор.
3. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем / А.И. Уемов. — М.: Мысль, 1978. – 272 с.
5. Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине. / Пер. с англ. И.В. Соловьева и Г.Н. Поварова; Под ред. Г.Н. Поварова. – 2-е издание. – М.: Наука; Главная редакция изданий для зарубежных стран, 1983. – 344 с. “Кибернетика”
6. Пуанкаре. А. О науке: Пер. с фр./Под ред. Л. С. Понтрягина.- 2-е изд., стер. –М.: Наука. Гл. ред. физ.мат. лит., 1990.- 736 с.
7. Савусин Н.П. Субстратно-структурная простота систем и связь между её видами // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник, 1980.—М.: Наука, 1981.— С.303- 314.
8. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс : пер. с англ. / общ. ред. В. И. Аршинова и др. – М. : Прогресс, 1986. – 431 с.
8. Уйомов А., Сараєва І., Цофнас А. Загальна теорія систем для гуманітаріїв.—Варшава: Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2001.—276с.
9. Добренское В. И., Кравченко А. И. Фундаментальная социология: В 15 т. – М.: ИНФРА-М, 2003. – Т. 1. Теория и методология. – 908 с.

Шаццо Світлана – студентка соціально-гуманітарного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Атаманюк Зоя Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК:37.015.31+316.61

ТВОРЧІСТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Все життя людини нерозривно пов'язане з процесом створення. Творчість виражає прагнення людини до досконалості та гармонії, дозволяє реалізуватися особистості. творчість виступає однією з головних функцій свідомості. Наше дослідження виявило види і форми творчості. Творча діяльність обумовлена впливом соціуму, відображає суспільні настрої чи навіть безпосередньо спрямована на задоволення запитів суспільства. Творчість виконує в суспільстві такі функції: пізнавальну, художньо-образну і функцію виразу і комунікації емоцій

Ключові слова: творчість, види творчості, функції творчості, соціальність творчості.

ТВОРЧЕСТВО КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН

Вся жизнь человека неразрывно связано с процессом создания. Творчество выражает стремление человека к совершенству и гармонии, позволяет реализоваться личности. Творчество выступает одной из главных функций сознания. Наше исследование показало виды и формы творчества. Творческая деятельность обусловлена влиянием социума, отражает общественные настроения или даже непосредственно направлена на удовлетворение запросов общества. Творчество выполняет в обществе следующие функции: познавательную, художественно-образную и функцию выражения и коммуникации эмоций.

Ключевые слова: *творчество, виды творчества, функции творчества, социальность творчества.*

CREATIVITY AS A SOCIOCULTURAL PHENOMENON

All human life is inextricably linked with the process of creation. Creativity expresses the man's striving for perfection and harmony, allows the individual to be realized. Creativity is one of the main functions of consciousness. Our study showed the types and forms of creativity. Creative activity is conditioned by the influence of society, reflects public moods or even directly directed at satisfying the demands of society. Creativity performs in society the following functions: cognitive, artistic-figurative and the function of expression and communication of emotions.

Key words: *creativity, types of creativity, functions of creativity, sociality of creativity.*

Актуальність. Людина – єдина істота на Землі, наділена здатністю до створення чогось нового. Все життя людини нерозривно пов'язане з процесом створення. Все, починаючи з побутових приладів і закінчуючи витворами мистецтва є результатом діяльності людини. Традиційно, творчість вважають способом реалізації духовно розвиненої людини, тому вона передбачає досить високий рівень розвитку індивіда. Творчість виражає прагнення людини до досконалості та гармонії, дозволяє реалізуватися особистості. Об'єктивний результат творчої діяльності людини – наукова концепція або твір мистецтва (як особливе ідеально-матеріальне ціле) в концентрованому вигляді так чи інакше виражає світогляд людини. Людська діяльність стає творчою тоді, коли її результат стає чимось новим не тільки для самого суб'єкта діяльності, а й соціально новим. Творчість на рівні соціокультурного буття розуміється як здатність особистості оригінально і самобутньо відображати особисте світовідчуття і світоуявлення, в ставленні до оточуючих реалій за допомогою самореалізації в процесі створення матеріальних і духовних цінностей. Незважаючи на те, що вивчення творчості має багатовікову традицію, насамперед, філософську, немає єдності при розумінні творчості як соціокультурного феномену. Орієнтація на суб'єкт, особистісний світ, духовні процеси та підвищення інтересу до проблем творчості зумовило вибір теми даного дослідження.

Ступінь опрацьованості проблеми. В історії розвитку філософії розуміння творчості із прадавніх часів звертає на себе увагу різне її бачення. У Сократа й Платона мова йде, насамперед, про творчість й долю, в Арістотеля про творчість у політичному житті; У Середньовіччі розглядають творчість як гріх й благодать. В епоху Ренесансу під творчістю розуміється безперешкодне й всебічне розгортання сутнісних потенцій особистості. Проблема творчості розглядалася в численних працях західноєвропейських філософів XIX-XX століть: Ж.-П. Сартр, Е. Фромм, М. Хайдеггер, К. Ясперс, З. Фрейд, А. Шопенгауер, І. Берлін, О. Вельмар, Ф. Ніцше та інші. Серед вітчизняних дослідників І. Бичко, К. Новікова, Л. Ніколаєва, Б. Грушин, В. Паркін, В. Андрущенко, М. Михальченко, С. Кримський та інші.

Мета даної роботи – дослідити творчість, як соціокультурний феномен.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб краще розуміти поняття творчої діяльності людини, перш за все необхідно дати їй визначення. Кожен науковець, який займався проблемами творчості привносив в нього своє бачення.

Так Микола Бердяєв говорив про творчість: «Творчий акт завжди є визволення та подоланням. В ньому є переживання сили. Виявлення свого творчого акту не є крик болю,

пасивного страждання, не є ліричний вилив. Жах, біль, розслабленість, гибель повинні бути подолані творчістю. Творчість це вихід, результат, перемога. Жертовність творчості не є гибель і жах. Сама жертовність — активна, а не пасивна. Особиста трагедія, криза, судьба відчуються як трагедія, криза, судьба світу. В цьому — шлях. Виняткова турбота про особисте спасіння й страх особистої гибелі — потворно егоїстичні. Виняткова заглибленість в кризу особистої творчості і страх власного безсилля - потворно самолюбні. Егоїстичне і самолюбне занурення в себе означає хворобливу розірваність людини і світу. Людина створена Творцем геніальним (не обов'язково генієм) і геніальність повинен розкрити в собі творчою активністю, перемогти все особисто-егоїстичне і особисто-самолюбне, всякий страх власної загибелі, яку оглядку на інших.»^[1]

Роло Мей в своїй книзі «Мужність творити» говорить: «Процес творчості необхідно розглядати не як результат хвороби, а як ознака повного емоційного здоров'я, як прояв самореалізації нормальних людей. Творчі здібності повинні однаковою мірою проявлятися в діяльності як художника, так і вченого, ними повинен володіти як мислитель, так і естет, їх не можна обмежувати будь-якої сферою: вони проявляються як у лідерів сучасної технічної цивілізації, так і в звичайних відносинах матері і дитини. Суттю творчості, є процес творення, викликання до існування.»^[2]

«Творчість – найбільший в існуванні бунт. Якщо хочеш бути творчим, тобі доведеться позбутися всієї обумовленості; інакше твоя творчість буде не більше ніж копіюванням, просто копією під копірку. Ти можеш бути творчим, тільки якщо ти – індивідуальність; ти не можеш творити, залишаючись частиною психології натовпу. Психологія натовпу не творча; вона живе тліючої життям, вона не знає ніякого танцю, ніякої пісні, ніякої радості; вона машинально.»^[3] – так писав відомий індійський містик Чандра Мохан Раджніш, або Ошо.

Як ми бачимо, тлумачень творчості багато. Всі вони з певного боку освітлюють дане поняття. Тому не можна казати, що якесь з них більш правильне ніж інше. Кожна точка зору на творчість є унікальною, та дає змогу більш розширено поглянути на проблему творчості.

Якщо говорити про творчість з філософської точки зору, то поглянувши в філософський словник, ми можемо дати таке тлумачення творчості: «Творчість — діяльність суспільства, соціальних груп, класів, окремих особистостей, в ході якої створюється нове, ніколи раніше не існувало. Творчість – це творення нового в інтересах соціального прогресу, зростання ступеня свободи людини, гуманізації суспільних відносин, що забезпечують всебічне, гармонійний розвиток особистості. Творчість діалектично суперечлива, воно – єдність репродуктивної і продуктивної діяльності. Спираючись на створене попередніми поколіннями, людина в ході постановки та вирішення проблем творить нове.»

Проявом творчості є розвиток. Творчість – вища і специфічна форма розвитку. Здібність до творчості виникає як наслідок удосконалення форм відображення. Таким чином, свідомість (пізнання) є основою і базою творчості. В свою чергу, творчість виступає однією з головних функцій свідомості. Лише людська свідомість серед всієї природи здатна, відображаючи предмет, створювати нове, що не мало місце в самій природі.

Об'єктивною основою творчості є необхідність пристосування людини у нескінченно різноманітному і мінливому світі, щоб забезпечити своє виживання і подальший розвиток. Принципово нові ситуації, що не мають аналогів у минулому, не можуть вирішуватися поза творчістю. А без їх вирішення суспільство не зможе мати майбутнього, не зможе досягти тих меж, які забезпечили б більш цивілізоване буття і досконаліші, якісні матеріальні і духовні умови життя людей. Або рух уперед, як результат творчості, або монотонне повторення одних і тих же форм, тобто застій, стагнація. Іншої альтернативи в історії бути не може. Тому і

¹ Бердяев Н. А. Смысл творчества // Философия творчества, культуры и искусства. М.: Искусство, 1994. С. 40.

² Мэй Р. Мужество творить: Очерк психологии творчества. Львов: Инициатива; М.: Институт общегуманитарных исследований, 2001. С. 43.

³ Бхагван Шри Раджниш Творчество. Высвобождение внутренних сил, 137 с.

людська діяльність є, з одного боку, відтворенням досягнутих результатів, а з другого, – зміна досягнутих результатів на більш високій основі. Творчість – не самостійне утворення, що існує поряд із продуктивною і репродуктивною діяльністю, а властивість діяльності взагалі, що має прояв в її конкретних формах.

З точки зору філософії, творчість і необхідність нерозривно взаємопов'язані і не можуть існувати одне без одного. Це діалектичні протилежності, що характеризують ступінь оволодіння людиною природним і соціальним середовищем. Творчість – це об'єктивний, визначений процес, що включається в ланцюг об'єктивної необхідності. Соціальна визначеність творчої особи, ступінь її свободи, за нашими спостереженнями, характеризуються, по-перше, соціально-економічними факторами (рівнем розвитку продуктивних сил і характером виробничих відносин, що або сприяють, або утруднюють створення сприятливих умов для творчості; політичними факторами; рівнем демократизму у суспільстві; рівнем розвитку науки і станом духовності суспільства і взагалі духом епохи). Хоча філософські концепції не відкидають і того факту, що творчість суб'єкта в духовній сфері може проходити і поза безпосереднім його зв'язком з матеріальною дійсністю, це, на нашу думку, рідше виняток, ніж правило.

Суб'єктами творчості можуть виступати не лише особи, але й різні спільності людей, клас, нація, суспільство. Продуктом творчості є все середовище, що оточує людину, тобто друга природа у всій її багатоманітності. Руйнування старих систем і створення з їх елементів нових систем, комбінування є фундаментальним моментом творчості, її змістом. Аналіз сучасної концепції природи і суті творчості дозволяє визначити, що творчість – це найвища форма активності свідомості людини, спрямовує її діяльність на створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей.

В основі форм творчості лежить певний синтез видів діяльності. Стрижневий, визначальний вид діяльності є основою віднесення творчості до певної форми (повсякденно-побутова творчість – опредмечення в продуктах праці; наукова – мисленнева діяльність; технічна – єдність мисленної і предметної; художня – чуттєва діяльність і т.д.). Форми творчого синтезу можна визначати за методами, предметами (змістом), результатами, етапами (структурою), суб'єктами творчості. Тобто гетерогенність творчості визначається різними основами:

- результатами, масштабами творчості;
- видами діяльності (виробнича, науково-технічна, дозвільно-побутова, художня, культурно-ідеологічна та ін.);
- суб'єктом творчості (індивідуальна, колективна, етнічна, професійна і т.д.), суспільством як суб'єктом творчості;
- людством як суб'єктом творчості та людською цивілізацією як суб'єктом творчості;
- світоглядно-соціальними і методологічними засадами.

Відповідно до результатів і масштабів творчості можна виділити велику і малу творчість. Кожний результат творчої діяльності помічений певною ознакою "божого іскри", заряджений смисловою енергією того чи іншого потенціалу, є непересічною чи звичайною духовно-матеріальною цінністю. Велика творчість (творчість другого рівня) репрезентує "відкриття" та "винахідництво" як неперехідні, значимі цінності.

Мала творчість (творчість першого рівня) – це продукт ремісничої праці, спрямованої, по-перше, на формування нових предметів, які не існують в об'єктивній реальності; по-друге, на подальший розвиток і вдосконалення матеріальних і духовних витворів, які вже створені людиною; по-третє, на вироблення методів, форм, засобів суб'єктивної перебудови наявного.

Відмінність між рівнями творчості полягає не лише в результатах її, а й у суб'єктах творчості. Для суб'єктів так званої великої творчості характерними ознаками є: підвищений рівень активності духовного життя, значної сили енергія волі, надзвичайна вимогливість до себе. Це закономірно. Адже для реалізації творчих норм (планів, ідей, задумів, проблем)

необхідна незламна сила волі.

Творчість людини не тільки включає в себе різні операції, але і протікають на різних рівнях, в різних формах, що в сукупності дозволяє говорити про існування різних видів творчості.

Відповідно до вихідних методів, способів, які покладені в основу творчості, можна виділити такі форми творчості. Перший тип – це раціоналістична творчість, що ґрунтується на розумово-раціональному мисленні. Головною ознакою цього типу є свідоме цілепокладання, осмисленість, цілеспрямованість творчої діяльності. Вона має два відгалуження: а) практико-емпірична творчість; б) науково-теоретична творчість.

Теоретична понятійна творчість – це така творчість, користуючись якою людина в процесі виконання завдання звертається до понять, виконує дію в розумі, безпосередньо не маючи справи з досвідом, що отримуються за допомогою органів почуттів. Вона обговорює і шукає вирішення завдання спочатку і до кінця в розумі, користуючись готовими знаннями, отриманими іншими людьми, вираженими в понятійній формі, судженнях, умовиводах. Теоретична понятійна творчість характерна для наукових теоретичних досліджень.

Відмінна особливість такого виду творчості – наочно-образного – полягає в тому, що творчий процес у ньому безпосередньо пов'язаний зі сприйняттям мислячою людиною навколишньої дійсності, і без нього відбутися неспроможна.

Другий тип – творчість на позапороговому рівні, інтуїтивна, нефенологічна, позасвідомо. Цей тип творчості є логічним наслідком значної підготовчої роботи, напруженого обдумування проблеми, ідеї, творчого задуму, проблемної ситуації. Даний тип творчості характеризується інтегративністю, цілісністю, закінченістю результатів творчості, великим евристичним синтезом, який надає продуктам творчості природного характеру.

Третій тип творчості – духовно-космологічна. Як правило, ця форма творчості здебільшого характерна для культурної традиції Сходу (П.Реріх, індійська та китайська філософія).

Четверта форма (вид) – раціонально-інтуїтивна творчість. Вона є результатом поєднання першої і другої форм творчості.

І, нарешті, догматична творчість. Догматична творчість найбільш поширена в сфері суспільного життя і суспільствознавства. В чому особливості догматичної творчості? Це досить поширений феномен, складний, зумовлений цілою низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. У ньому може поєднуватися талант і рутинна, вчорашній день, компліментарність, запобігливість.

Догматична творчість першого виду є своєрідною "трагедією творчості". Вона накладає свій мертвотний відбиток на дух, вчинки, дії та справи багатьох талантів і пера, і пензля, і думки. Часто творення зумовлювалося конкретними обставинами соціального життя.

За суб'єктом окреслюються такі форми творчості: а) індивідуальна; б) колективна; в) єдність індивідуальної і колективної.

Колективна творчість має місце в науці в різних видах мистецтва (театр, кіно, архітектура, скульптура). Спільна ідея, єдиний творчий задум, відповідна норма (план, проект і т. д.) стають об'єднуючими, синтезуючими факторами різноякісних інтелектуальних потенцій, почуттєво-емоційного заряду, вольових зусиль. Однак процес колективної творчості не нівелює творчої особистості, суб'єкт-творець зберігає своє "я", індивідуальність. Взагалі, творчість завжди наповнена глибоким індивідуальним смислом.

Синтез за сферами творчої діяльності здійснюється у таких напрямках:

а) синтез у межах одного виду діяльності (літературна, театральна і т. ін.);

б) синтез у рамках діяльності певної галузі (в сфері науки, художньої творчості і т. ін.);

в) синтез, який об'єднує ряд або навіть багато сфер (наукова, технічна, соціальна тощо).

За предметом (об'єктом) визначилися такі форми творчості: а) предметно-практична; б) наукова; в) технічна; г) науково-технічна; д) художня; е) соціальна; є) філософська; ж) релігійна.

Розглядаючи творчість як соціокультурний феномен необхідно спершу зазначити:

1. Творчість – це активний процес, спрямований на актуалізацію людини в світі;
2. Творчість виявляється через різні форми людської діяльності, в природі вона притаманна лише людині;
3. Будь-який творчий акт – це шлях до звільнення людини від втрати сенсу буття;
4. Творчість – індивідуальний процес, його процес і результат є унікальними.

Творчість – багатогранний процес, який присутній практично у всіх сферах життя людини та суспільства. Серед них є також і соціальні та культурні сфери.

Творчість нерозривно пов'язана з культурним життям суспільства. Кожен день люди вирішують безліч задач, більш або менш важких. При кожному рішенні присутній акт творчості, де люди намагаються знайти щось нове. Для цього людина повинна мати певні особливі якості розумових здібностей, таланту, вміння аналізувати та робити висновки. Всі ці навички і вміщує в себе поняття творчості. Якщо узагальнити, то творчість – історично еволюційна форма людської активності, яка виражається в різноманітних діяльності та веде до розвитку особистості та суспільства.

Без творчості неможливий був би розвиток суспільства. Саме воно допомагає людству реалізувати історичний розвиток та зв'язок поколінь. Використання творчих здібностей дає змогу постійно розширювати можливості людини та створює умови для подальшого розвитку.

Як говорив Бердяєв: «Творчість видає геніальну природу людини - кожна людина геніальний; а з'єднання геніальності і таланту створює генія. Можна не бути генієм, але бути геніальним. Геніальної може бути любов матері до дитини, болісні пошуки сенсу життя. Геніальність - це, перш за все внутрішнє творчість, само творчість, перетворення себе в людину, здатну до будь-якого конкретного виду творчості. Тільки така творчість є витік і основа будь-якої творчої діяльності».^[4]

Творчість – основа культурного життя людства. Неможливо говорити про культуру не згадуючи творчість. Спадкоємність в розвитку культури робить можливим процес творчості. Накопичення та передача культурного досвіду через покоління допомагає розвитку творчості.

Необхідно пам'ятати, що людині для реалізації її творчого потенціалу необхідно використовувати досвід попередніх поколінь. Без цього кожній людині довелося б заново реалізувати одні й ті самі ідеї. Вивчення культурного досвіду людства дає змогу людині не витрачати свою творчу енергію даремно, а направляти її в необхідне русло. Будучи, фактично продуктом культури свого етносу, людина за допомогою творчості розвивати свою культуру та сприяти її розповсюдженню.

Не менш важливим є також зв'язок соціальної середовища та творчості. Проблема формування творчої особистості завжди була актуальною і залишається такою і в наш час. На сьогоднішній день підвищення попиту та ролі творчих здібностей людей робить наявність їх у людей все більш актуальною.

Але як формується творча особистість? Що створює умови для цього розвитку: соціальна середовища, чи сама особистість? На ці питання вчені намагаються знайти відповідь і сьогодні.

Якщо узагальнити всі підходи до вивчення цього питання, то їх можна розділити на два підходи – сингуляризм та універсалізм.

Прихильники сингуляризму, вважають, що основою є людина, а вже від неї виводяться всі соціальні норми та закони. Серед представників сингуляризму відносяться: Томас Гоббс, Епікур, Георг Зиммель, Габріель Тард та інші.

Характерними особливостями універсалізму є те, що первинним вважається не людина, а суспільство. Саме вона сприяє виникненню творчих особистостей, направляє та розвиває їх.

⁴ Бердяєв Н. А. Смысл творчества // Философия творчества, культуры и искусства/ Н.А. Бердяев. М.: Искусство, 1994

Цього напрямку дотримувались такі вчені, як Аристотель, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, Іммануїл Кант, Еміль Дюркгейм та інші.

Серед сучасних філософів, які займалися даним питанням можна виділити: Генріха Степановича Батищева, Валерія Дмитровича Губіна, Олександра Леонідовича Никифорова та інших.

Наприклад, Г.С. Батищев, говорить про творчість як про «креативному діяння», яке можливе лише в кооперації з соціальним середовищем. «Креативне ставлення є відношення суб'єкта до світу як до світу проблем-загадок, а головне - таке ставлення, в яке він вступає не тільки своїми допорогових змістами і надбаннями, але також і за пороговими. А це можливо тільки завдяки тому, що креативність аж ніяк не «монологічності», не монособ'єктністю, як би соціально і історично не був опосередкований сам суб'єкт, але по суті своїй міжсуб'єктна»^[5]

До якого б напрямку ми б не схилилися в питання особистості та суспільства, творчі нахили у людей потребують навчання та розвитку. Без гідного виховання, постійного розвитку та роботи над собою навіть найяскравіші таланти можуть погаснути.

Виникає питання, коли треба починати формулювати творчі здібності людини. Саме вплив на формування у людей свідомого тяжіння до реалізації творчих здібностей є дуже важливою та водночас важкою задачею соціуму.

Багато людей вважають, що займатися цим необхідно як найраніше. Ця думка має сенс, адже дитина є більш відкритою для інформації та не так схильні до стереотипів та комплексів. Дитяче прагнення до творчості є більш безпосереднім, вони бачать те, що інколи не помічають дорослі. Формування соціальної середовищем системи підготовки творчих особистостей, починаючи з дитинства, має високу цінність з позиції прогресивного розвитку суспільства.

Дитина вчиться бачити красу світу і, навпаки, його недосконалість, яке їй захочеться заповнити своєю творчістю, щоб світ став трішки краще. У процесі творчості дитина розвивається емоційно та інтелектуально, визначає своє ставлення до життя і шукає своє місце в ній, набуває досвід колективного спілкування, взаємодії і взаємозалежності, удосконалює навички роботи з різними предметами і матеріалами, вчиться володіти тілом, голосом, мовою і т. д.

Усвідомлення необхідності творчого підходу як умови повноцінного життя повинно формуватися з раннього дитинства в рамках соціальних інститутів сім'ї, освітніх установ, державних структур і т. д. Таким чином, найбільш важлива роль соціального середовища полягає у формуванні усвідомленого бажання і постійного прагнення особистості до результативної творчої діяльності.

Та навіть якщо людина не почала займатися творчістю з дитинства, це ще не повід їй здаватися. Почати ніколи не пізно. Все, що потрібне людині для цього – бажання та наполегливість.

Якщо запитувати себе, яка людина може бути творчою, то відповідь буде – будь-яка. Адже творчість присутня там, де проявляється діяльність людини. Творчість не має меж, як не має меж сила уяви людини.

Творчість - це процес звільнення внутрішньої енергії, яка живе в кожній людині.

Адже будь-яка людина за своєю природою - творець.

Висновки. На завершення можна сказати, що творчість – багатогранний, неоднозначний процес, який є відображенням людської свідомості та бачення людиною світу. І хоча немає однозначного визначення поняття творчості, всі спроби його надати дають змогу зрозуміти, яким насправді широким та неосяжним є творчість. Прояви її ми бачимо на сцені театру, в галереях, в наукових творах. Навіть такі, здавалося б банальні речі, як не обходяться без творчості. Без неї весь процес діяльності людини перетворився б в рутину та копіювання.

Виявлено, що творчість - це людська діяльність, що породжує нові матеріальні і духовні

---

⁵ Касавин И.Т. Деятельность: теории, методология, проблемы. М., Политиздат, 1990. — 366 с. (Над чем работают, о чём спорят философы).

цінності. Саме створення нового – головна мета творчої діяльності людини. Як процес створення нового, вона пов'язує конструктивний та перетворюючий труд людини з її пізнавальною діяльністю, що є відображенням об'єктивного світу у свідомості людини.

Розуміння творчості постійно змінювалось разом із зміною поглядів на світ, людину та її місце в цьому світі.

В результаті аналізу історико-філософського аспекту виявлено, що у зарубіжній науці можна виділити чотири основні напрями вивчення творчості: творчість вивчають за її продуктом; творчість розглядається як здатність людини відмовитися від стереотипних способів мислення; творчість пов'язують з особовими рисами; творчість розглядають як психічний процес. Але не зважаючи на всі відмінності, вчених різних часів пов'язувало одне: всі вони відзначали виняткове значення творчості для людини та людства в цілому.

Наше дослідження виявило такі види і форми творчості. Зокрема: відповідно до результатів і масштабів творчості можна виділити велику і малу творчість; за свідомим цілепокладанням, осмисленістю, цілеспрямованістю творчої діяльності виділяють: практико-емпіричну творчість; науково-теоретична творчість; за суб'єктом окреслюються такі форми творчості: індивідуальну; колективну; єдність індивідуальної і колективної. Найпоширеніша класифікація – за предметом (об'єктом) включає такі форми творчості: предметно-практичну, наукову, технічну, науково-технічну, художню, соціальну, філософську, релігійну та ін. творчість.

В ході написання статті було розкрито поняття творчості як соціокультурного феномену. Будучи частиною культури творчість активно взаємодіє з однієї сторони як асиміляція цінностей науки, релігії, моралі, політики та перевід таких цінностей в творчу форму, а з іншої – як трансформація даних сфер під впливом творчості. Творчість, будучи елементом культури, являє собою особливу форму соціальної взаємодії. З його допомогою здійснюється спадкоємність в життя соціальних груп і цілих народів. Творча діяльність часто обумовлена впливом соціуму, відображає суспільні настрої чи навіть безпосередньо спрямована на задоволення запитів суспільства. Народна творчість, прикладні види мистецтва, художні ремесла - це лише деякі види творчої діяльності, метою якої є задоволення духовних потреб соціуму. Тому творчість є соціальним явищем. Вона виконує в суспільстві такі функції: пізнавальну (через пізнання і віддзеркалення природи суспільства творча людина відображає об'єктивний світ через суб'єктивний), художньо-образну (показати те, що бачить автор з такою пластичністю, щоб це побачили інші), функція виразу і комунікації емоцій (відібрані і представлені ситуації та образи є передумовою, стимулом і обґрунтуванням діяльності для якогось соціуму або суспільства в цілому).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Беляев И. А. Творчество как форма становления индивидуальной целостности человека / И. А. Беляев; Вестник Оренбургского государственного университета. — 2010. — № 10 (116), октябрь. — С. 57-61.
- 2.Бердяев Н. А. Смысл творчества // Философия творчества, культуры и искусства/ Н.А. Бердяев. М.: Искусство, 1994. С. 40.
- 3.Бессарабов-Гончаров М.В. Влияние социальной среды на формирование творческого потенциала личности в обществе поздней современности // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история: сб. ст. по матер. XXXIII междунар. науч.-практ. конф. № 1(33). – Новосибирск: СибАК, 2014.
4. Гегель Г. Философия духа / Энциклопедия философских наук: В 3 т. Т. 3. М., 1977.
5. Горальський А.І. Теорія творчості / Переклад Гірного О. - Л.: Каменярь; Варшава: UNIVERSITAS PEDIVIVA, 2002.
6. Краткий философский словарь / А.П. Алексеев, Г.Г. Васильев [и др.]; под ред. А.П. Алексеева. - М.: РГ-Пресс, 2012. – 496 с.
7. Культурология. История мировой культуры: Учебник для вузов / Под ред. Марковой

А.Н. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ,

8. Мэй Р. Мужество творить: Очерк психологии творчества. Львов: Инициатива; М.: Институт общегуманитарных исследований, 2001. С. 43.

9. Нойманн Э. Творческий человек и трансформация. В кн.: Юнг К. Г., Нойманн Э. Психоанализ и искусство. Пер. с англ. -М.: REFL-book, К.: Ваклер, 1996. -304 с.

16. Паршинцев А. В.Творчество и развитие общества в XXI веке: взгляд науки, философии и богословия. Санкт-Петербург, Издательство «Алетейя»,2017

17.Філософія: Навчальний посібник. - 3-ге вид., стер. / Губернський Л.В., Надольний І.Ф., Андрущенко В.П. та ін.; за ред. Надольного І.Ф. - К.: Вікар, 2003

18.Эфроимсон В.П. Генетика гениальности. М.: Тайдекс Ко, 2002. — 376 с.

19.Яковлев В. Философия творчества в диалогах Платона // Вопросы философии. — 2003. — № 6. — С. 154.

З М І С Т

Аксьонова Вера Игоревна	6
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР – ФЕНОМЕН ПАРАДИГМИ КОМУНІКАТИВНО-ВІРТУАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА	
Ворников Виктор Иванович	12
ТРАДИЦИОННЫЕ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КОНВЕНЦИОНАЛЬНОСТИ	
Гальченко Максим Сергійович	21
МИСЛЕННЯ І ПІЗНАННЯ В СТРУКТУРІ КОГНІТИВНОГО ПРОЦЕСУ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	
Зайцева Наталья Александровна	26
ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О «СОЦИАЛЬНОМ АРХЕТИПЕ»	
Іванова Дар’я, Кіссе Антон Іванович	32
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ’І	
Ільїна Галина Володимирівна	37
ВІЗУАЛЬНІ ПРАКТИКИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ В ПАРАДИГМІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕКОНСТРУКЦІЇ ЛЮДИНИ	
Канюк Іван, Кіссе Антон Іванович	42
ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ’І В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В СУСПІЛЬСТВІ	
Колесник Дар’я Миколаївна, Балащенко Інна Валеріївна	48
ОСВІТНЯ СИСТЕМА В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ВИКЛИКАНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЄЮ	
Косович Юліанна, Атаманюк Зоя Миколаївна	54
КОНЦЕПЦІЯ ЛЮБОВІ В РОБОТАХ ЕРІХА ФРОММА	
Мацьків Марьяна Владимировна, Балащенко Інна Валерьевна	60
САМООПРЕДЕЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ: ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ, ЖИЗНЕННОЕ, ЛИЧНОСТНОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ	
Орленко Ирина Николаевна	65
СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЕ ПОНИМАНИЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ КАК ФАКТОРА СОЦИАЛЬНОЙ ДЕЗАДАПТАЦИИ	
Плавич Владимир Петрович	75
ФЕНОМЕН “ДУШІ”: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	
Рудан Наталья Сергеевна	82
СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ СУЩНОСТЬ КАТЕГОРИИ «КУЛЬТУРА»	
Рудой Вадим Владимирович	90
ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ДЕВИАЦИИ	

Стоянова Линда Леонидовна	97
ТВОРЧЕСКАЯ ЭЛИТА: ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ	
Тикаева Юлия Ивановна	104
СОЦИАЛЬНАЯ ОБРАЗНОСТЬ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ	
Фаюк Лілія Василівна	112
СОЦІАЛЬНА МІСІЯ СУЧАСНОГО БІЗНЕСУ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА (НА ПРИКЛАДІ КОМПАНІЙ AMAZON ТА SHELL)	
Халапис Алексей Владиславович	117
БРЕНД-ЛЕГЕНДА КАК ЭЛЕМЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ	
Цибра Микола Федорович	125
ФІЛОСОФСЬКІ КОНТИНГЕНТИ ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ	
Чурикова Катерина Володимирівна, Кіссе Антон Іванович	134
ЛОГІКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО СИНТЕЗУ	
Шацило Світлана, Агаманюк Зоя Миколаївна	140
ТВОРЧІСТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН	

Наукове видання

**НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ**

Редакція:

Борінштейн Є. Р., головний редактор,
Цибра М. Ф., заступник головного редактора
Балашенко І.В., відповідальний секретар
Кавалеров А.А., технічний редактор
Орленко І. М., коректор

Адреса редакції:

Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, каб. 73
Тел.: (0482) 732-09-52
Реєстраційний № 17195-5965 Р

Здано на виробництво – 02.07.2018.

Підписано до друку з оригіналу-макета – 27.06.2018.

Формат по ISO 216 А4, 297х210, 1/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 19. Наклад 100 прим.

Інформаційно-видавничий центр Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
тел.: (048) 732-09-52